

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİN FAYDACI VE HEDONİK TÜKETİM DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ
THE EFFECT OF PERSONALITY TRAITS ON UTILITARIAN AND HEDONIC CONSUMPTION
BEHAVIORS

Şahin EKBER - Ziver GURBANOVA

DÜNYAYI SARSAN PANDEMİ (COVID-19) SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE SOSYAL YARDIMLARIN
ÖNEMİNİ YENİDEN DÜŞÜNMEK
RETHINKING THE IMPORTANCE OF SOCIAL ASSISTANCE IN TURKEY DURING THE
PANDEMIC THAT SHOOK THE WORLD (COVID 19)

Hasan ÇİMEN

TÜRKİYE'NİN SAĞLIK TURİZMİ GELİRİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN EŞBÜTÜNLEŞME
ANALİZİ
COINTEGRATION ANALYSIS OF FACTORS AFFECTING HEALTH TOURISM INCOME OF
TURKEY

Gürkan BİRİ

TÜRKİYE'DEKİ İLLERİN İYİ OLUŞ VE YAŞAM KALİTESİNİN R KÜMELEME ÇÖZÜMLEMESİYLE
İNCELENMESİ
INVESTIGATION OF WELL-BEING AND QUALITY OF LIFE OF THE TURKISH PROVINCES BY
CLUSTERING ANALYSIS

Feyyaz Cengiz DİKMEN

EKONOMİ POLİTİKASI PERSPEKTİFİNDEN VERGİLEMENİN ÖNEMİ: OPEC ÜYESİ
ORTADOĞU ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

THE IMPORTANCE OF TAXATION FROM THE PERSPECTIVE OF ECONOMIC POLICY: THE
CASE OF OPEC MEMBER MIDDLE EASTERN COUNTRIES

İbrahim BİLGİÇ - Burak PIRDAL

ISSN: 2687-184X

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER
FAKÜLTESİ DERGİSİ

JOURNAL OF ANADOLU UNIVERSITY FACULTY OF
ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Cilt/Volume: 22 Sayı/Number: 2

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

JOURNAL OF ANADOLU UNIVERSITY FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Sahibi: Anadolu Üniversitesi Adına Rektör Prof. Dr. Fuat ERDAL

Owner: On behalf of Anadolu University, Rector Prof. Dr. Fuat ERDAL

Yayın Yönetmeni (Sorumlu Müdür)/ Publications Director: Metin COŞKUN

Dizgi/Typest: Ayşegül AKÇA – Süleyman KASAL

Kapak Tasarım/Cover Design: Furkan ÇINAR

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ İKTİSADI VE İDARI BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
JOURNAL OF ANADOLU UNIVERSITY FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE
SCIENCES

EDİTÖR/EDITOR

Prof. Dr. Metin COŞKUN

Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 26470 Eskişehir – Türkiye

Tel/Phone: +90 222 335 05 80 – Dahili/Ext: 3278

e-posta/e-mail: metincoskun@anadolu.edu.tr

EDİTÖR YARDIMCILARI/ASSOCIATE EDITOR

Arş. Gör. Ayşegül AKÇA

Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 26470 Eskişehir – Türkiye

Tel/Phone: +90 222 335 05 80 – Dahili/Ext: 3360

e-posta/e-mail: aysegulsahin@anadolu.edu.tr

Arş. Gör. Dr. Süleyman KASAL

Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 26470 Eskişehir – Türkiye

Tel/Phone: +90 222 335 05 80 – Dahili/Ext: 3289

e-posta/e-mail: skasal@anadolu.edu.tr

ALAN EDİTÖRLERİ / SECTION EDITORS

Prof. Dr. Deniz KAĞNICIOĞLU-Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri

Doç. Dr. Yener ŞİŞMAN- Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri

Prof. Dr. Nezihe Figen ERSOY ARCA-İşletme

Prof. Dr. Ayşe Banu BAŞAR-İşletme

Prof. Dr. Erol KUTLU-İktisat

Doç. Dr. İsmail Onur BAYCAN-İktisat

Prof. Dr. Şebnem TOSUNOĞLU-Maliye

Dr. Öğr. Üy. Yusuf Ziya BÖLÜKBAŞI- Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Elif DAĞDEMİR

Prof. Dr. Nurcan TURAN

Prof. Dr. Deniz KAĞNICIOĞLU

Prof. Dr. Mustafa Erkan ÜYÜMEZ

Doç. Dr. İsmail Onur BAYCAN

Doç. Dr. Cumhuri DÜLGER

Dr. Öğr. Üyesi Sezen ULUDAĞ

DANIŐMA KURULU/ ADVISORY BOARD

Prof.Dr.Birgöl ÇİFTÇİ	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof.Dr.Cem SAATÇIOĐLU	İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr.Çiğdem KIREL	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Erinç YELDAN	Bilkent Üniversitesi
Prof.Dr.Erol KUTLU	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Erol TAYMAZ	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
Prof.Dr.Gülfidan BARIŐ	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Güneş ZEYTİNOĐLU	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.İbrahim Cemil ULUKAN	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Hasan Hüseyin BAYRAKLI	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof.Dr.İbrahim KIRCAOVA	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof.Dr.İlyas ŐIKLAR	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.İsa SAĞBAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof.Dr.Kemal YILDIRIM	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Mine OYMAN	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Mustafa Erkan ÜYÜMEZ	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Nejat DOĞAN	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Nesrin ALPTEKİN	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Nurhan AYDIN	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Özcan DAĞDEMİR	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof.Dr.Özgür TONUS	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Özlem ZEYBEK İŐİĐİÇOK	Uludağ Üniversitesi
Prof.Dr.Recep PEKDEMİR	İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr.Süleyman SÖZEN	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Şebnem TOSUNOĞLU	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Őehamet BÜLBÜL	Marmara Üniversitesi
Prof.Dr.Uđur YOZGAT	İstanbul Kültür Üniversitesi
Prof.Dr.Verda CANBEY ÖZGÜLER	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Yılmaz ÜRPER	Anadolu Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİN FAYDACI VE HEDONİK TÜKETİM DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

THE EFFECT OF PERSONALITY TRAITS ON UTILITARIAN AND HEDONIC CONSUMPTION BEHAVIORS

Şahin EKBER- Zivər GURBANOVA

DÜNYAYI SARSAN PANDEMİ (COVID-19) SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE SOSYAL YARDIMLARIN ÖNEMİNİ YENİDEN DÜŞÜNMEK

RETHINKING THE IMPORTANCE OF SOCIAL ASSISTANCE IN TURKEY DURING THE PANDEMIC THAT SHOOK THE WORLD (COVID 19)

Hasan ÇİMEN

TÜRKİYE'NİN SAĞLIK TURİZMİ GELİRİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN EŞBÜTÜNLEŞME ANALİZİ

COINTEGRATION ANALYSIS OF FACTORS AFFECTING HEALTH TOURISM INCOME OF TURKEY

Gürkan BİRİ

TÜRKİYE'DEKİ İLLERİN İYİ OLUŞ VE YAŞAM KALİTESİNİN R KÜMELEME ÇÖZÜMLEMESİYLE İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF WELL-BEING AND QUALITY OF LIFE OF THE TURKISH PROVINCES BY CLUSTERING ANALYSIS

Feyyaz Cengiz DİKMEN

EKONOMİ POLİTİKASI PERSPEKTİFİNDEN VERGİLEMENİN ÖNEMİ: OPEC ÜYESİ ORTADOĞU ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

THE IMPORTANCE OF TAXATION FROM THE PERSPECTIVE OF ECONOMIC POLICY: THE CASE OF OPEC MEMBER MIDDLE EASTERN COUNTRIES

İbrahim BİLGİÇ-Burak PİRDAL

SAYFA

1-14

15-38

39-58

59-72

73-82

APA Ekber, Ş. & Gurbanova, Z. (2021). KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİN FAYDACI VE HEDONİK TÜKETİM DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ. Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22 (2), 1-14.
DOI 10.53443/anadoluibfd.884138

Araştırma Makalesi
Başvuru Tarihi: 21.02.2021
Kabul Tarihi: 11.05.2021

Research Article
Date Submitted: 21.02.2021
Date Accepted: 11.05.2021

KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİN FAYDACI VE HEDONİK TÜKETİM DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Dr. Şahin Ekber¹
Zivər Gurbanova²

ÖZET

Anahtar Kelimeler:

- ❖ Hedonik tüketim,
- ❖ Faydacı tüketim
- ❖ Kişilik,
- ❖ Beş faktör özelliği,
- ❖ Azerbaycan

Bu çalışmanın amacı kişiliğin (Beş Faktör Kişilik Özelliği) hedonik tüketim ve faydacı tüketim üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Araştırma evreni 18 yaşın üzerinde olan ve sosyal medya kullanan bireylerden oluşmaktadır. Kolayda örnekleme yöntemi ile 707 analize uygun anket toplanmıştır. Veriler SPSS ve AMOS programları ile analiz edilmiştir. Verilerin analizinde faktör analizi, T-testi, One-Way Anova analizi ve Yapısal Eşitlik Modeli kullanılmıştır. Analiz sonucunda deneyime açıklık kişilik özelliğinin hedonik tüketim, özdisiplin kişilik özelliğinin ise faydacı tüketim üzerinde etkisi olduğu saptanmıştır. Diğer ilişkiler istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Ele alınan konuda Azerbaycan'da daha önce araştırma yapılmamasından dolayı, bu çalışmanın bulgularını Azerbaycan'da faaliyette bulunan yerli ve yabancı şirketlere ve bu ülke ile ilgili araştırma yapmak isteyen akademisyenlere faydalı olacağı düşünülmektedir.

THE EFFECT OF PERSONALITY TRAITS ON UTILITARIAN AND HEDONIC CONSUMPTION BEHAVIORS

Dr. Şahin Ekber
Zivər Gurbanova

ABSTRACT

The purpose of this study is to reveal the effect of personality (Big Five Personality Model) on hedonic consumption and utilitarian consumption. The population of the research consists of individuals over the age of 18 and using social media. Using the convenient sampling method, 707 questionnaires useful for analysis were collected. The data were analyzed using SPSS and AMOS programs. Factor analysis, T-tests, One-Way Anova and Structural Equation Model were used in the analysis of the data. As a result of the analysis, the effect of openness to experience on hedonic consumption and self-discipline personality trait on utilitarian consumption was determined. Other relationships were not statistically significant. It is believed that the study will be beneficial for domestic and foreign companies operating in Azerbaijan and academicians who want to do research on this country since there was no previous research in Azerbaijan on the subject.

Keywords:

- ❖ Hedonic consumption,
- ❖ Utilitarian consumption,
- ❖ Personality,
- ❖ Five-factor personality model,
- ❖ Azerbaijan

¹Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi (UNEC), Türk Dünyası İktisat Fakültesi, Öğretim görevlisi, sahinekber@gmail.com , , <https://orcid.org/0000-0003-1591-211X>

²Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi (UNEC), Türk Dünyası İktisat Fakültesi, Öğrenci gulu.qurbanova1998@mail.ru

1. GİRİŞ

İnsanlar, ürün ve hizmetleri yalnızca fonksiyonel ihtiyaçlarını karşılamak için değil, duygusal ihtiyaçlarını da karşılamak için kullanırlar (Krey vd., 2019; Fernandes ve Moreira, 2019). Holbrook ve Corfman'a (1985) göre, alışveriş değerleri ya işlevseldir ya da doğası gereği hedoniktir. İşlevsel bir değer faydacı olarak kabul edilirken, alışveriş deneyimi veya eğlence tarafı hedonik değerdir (Karim vd., 2013).

Araştırmalar kişiliğin insanların alışveriş davranışı üzerinde etkisi olduğunu göstermektedir. Örneğin, benlik imajı uyumu (self-congruence) teorisine göre insanlar marka seçerken marka kişiliğinin kendi kişiliklerini yansıtmasını arzu ederler (Zhu vd., 2019). Literatürde kişilik özelliklerinin çevrimiçi alışveriş niyeti (Lissitsa ve Kol, 2019), dürtüsel satınalma (Badgaiyan vd., 2016), marka seçimi (Banerjee, 2016), müşteri katılımı (Islam vd., 2017) üzerinde etkisini inceleyen araştırmalara rastlamak mümkündür. Bu çerçevede kişilik, tüketicilerin fonksiyonel, yada hedonik tüketim davranışı sergilemesinin de belirleyicilerinden olabilir. Bunlardan yola çıkarak, bu çalışmada, Beş Faktör Kişilik Özelliği'nin faydacı ve hedonik tüketim üzerinde etkisi belirlenmeye çalışılmıştır.

Literatürde sosyo-psikoloji faktörlerin tüketici davranışlarına etkisine yönelik çok sayıda araştırmaya rastlamak mümkündür. Bu çalışmalardan bir kısmı psikolojik faktörler olarak kişilik özelliklerini ele almışlardır. Bununla birlikte Büyük Beşli Kişilik özelliklerinin faydacı ve hedonik tüketim üzerinde etkisini inceleyen araştırmalar çok az sayıdadır. Azerbaycan'da ise bu konuda herhangi bir bilimsel çalışmaya rastlanmamıştır. Bu hususlar doğrultusunda, bu çalışmanın literatüre ve Azerbaycan'da faaliyette bulunan/bulunmak isteyen işletmelere katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Çalışmada ilk önce araştırma değişkenleri tanımlanmış, literatür incelemesinden yola çıkılarak araştırma hipotezleri ve modeli ortaya konulmuştur. Daha sonra araştırma bulguları, sonuç ve öneriler, araştırmanın kısıtları ve gelecek araştırmalar için öneriler sunulmuştur.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Faydacı Tüketim

Faydacı bakış açısı, tüketicilerin rasyonel problem çözümler olduğu varsayımına dayanır ve parasal tasarruflar ve kolaylık, faydacı değere katkıda bulunur (Rintamäki vd., 2006). Faydacı tüketim, fonksiyonel ihtiyaçlar tarafından motive edilir ve ürün veya hizmetlerin temel kabul edilen yönlerini içerir (Mundel vd., 2018). Faydacı tüketim eğlenceden (haz, neşe) ziyade zorunlulukla ilgilidir. Alışveriş yapılması gereken bir görev olarak görülür ve amaç daha çok işin mümkün olan en kısa sürede, verimli yapılmasına yöneliktir (Karim vd., 2013). Faydacı tüketim olgusu, sorun çözümünde veya belirli bir amaç doğrultusunda tüketim yapan kişinin davranışlarının tamamen mantıkla hareket ettiğinin en temel prensip olarak belirlenmiştir (Solmaz, 2017).

Hedonik Tüketim

Hirschman ve Holbrook'a (1982, s. 92) göre hedonik tüketim, bir kişinin ürünlerle olan deneyiminin çoklu duygusal, fantezi ve duygusal yönleriyle ilgili olan tüketici davranışının şeklidir. Bu tanım, örneğin tatları, sesleri, kokuları, görsel imgeleri, duygu arayışını, duygusal uyarılmayı ve hayal kurmayı içerir (Kuikka ve Tommi Laukkanen, 2012). Macera, hazz (zevk), fikir alışverişi (idea shopping - pazardaki yükselen trendlere ilişkin bilgi birikiminin tespit edilmesinin bir yolu), rol (diğerine rahatlama hissi vermek), değer (indirimleri keşfetmenin keyfi) ve sosyal (başkalarıyla kaynaşma araçları) dürtüler hedonik alışveriş tetiklemedirler (Razzaq vd., 2018). Hedonik tüketicilerin alışveriş yapmak istemelerinin temel nedeni, alışveriş sürecinden keyif almalarıdır (Olsen ve Skallerud, 2011).

Kişilik

Kişiliği, satın alma davranışı da dahil olmak üzere, çevresel uyaranlara nispeten tutarlı ve kalıcı yanıtlara yol açan bir dizi ayırt edici insan psikolojik özelliği olarak tanımlamak mümkündür (Kotler ve Keller, 2016). Kişilik kavramıyla alakalı birden fazla görüşler ortaya atılmıştır. Beş Faktör Kişilik Kuramı bu farklı görüşleri bir yerde toplamaktadır. Büyük

beşli olarak bilinen bu faktörler kişilik modelinin, geniş yayılmış kişilik özelliklerinden olan dışa dönüklük, nevroz (duygusal tutarsızlık), deneyime açıklık, uyumluluk ve özdisiplindir (Bilgin, 2017).

Dışadönüklük, dışa dönük olan bireyler iletişim kurma açısından girişken ve istekli tiplerdir. Kendi ortamlarının neşe kaynağı ve çevresinin enerji merkezidirler. Dışadönüklük eğilimi maksimum olan kişiler sosyaldırlar, konuşkandırlar, enerjik ve aktif kişiler olarak bilinirler. Dışadönük olan bireyler, mizah anlayışı iyi gelişmiş, arkadaş canlısı, insanlarla kolaylıkla iletişim kurabilen, tehlikeli durumlarda kendini yitirmeyen kişilerdir (Costa ve McCrae, 1995).

Nevrotiklik (Duygusal Tutarsızlık), bazı insanlar olaylara fazla tepki verip sinirlenirken, bazı insanlar aynı olay karşısında daha sakin olabilmektedirler. Duygusal tutarsızlığa sahip olan bireyler sınırlı, hayata negatif bakan bireylerdir (Ulusoy ve Durmuş, 2011). Nevrotiklik eğilimi yüksek olan kişiler, kaygılı, depresif, öfkeli ve güvensizken; nevroz eğilimi düşük olanlar ise sakin, öz güvenli ve duygusal açıdan dengeli olan kişiler olarak bilinmektedirler (Ulusoy ve Durmuş, 2011).

Deneyime açıklık, bireylerin entelektüel merak, öz farkındalık ve bireysellik sergileme derecesi ile ilgilidir (Ali, 2019). Yeni deneyimlere açıklık özelliği yüksek bireyler; statükoya karşı genelde geleneksel olmayan yöntemleri tercih ederler ve iç duyarlılıkları da yüksektir. Hayal gücü kuvvetli, orijinal fikirlere sahip ve kültürlü olan bu bireyler, aynı zamanda yaratıcı eğilimlere sahiptir (Işık ve Kaptangil, 2018).

Uyumluluk, başkalarıyla uyumlu ilişkiler kurmakla ilişkilidir (Aidt ve Rauh, 2018). Uyumlu bireyler; kibar, rekabetten ziyade uzlaşmayı seven, kişiler arası çatışmaya girmeyen kişilerdir. Uyumluluk özelliğine sahip kişiler uysal, güvenilir, eliaçık ve yardımsever insanlardır (Costa ve McCrae, 1995).

Özdisiplin, bireylerin planlamaya değer verme, tutarlılık özelliğine sahip olma ve başarı odaklı olma ölçüsüdür (Ali, 2019) ve sorumluluk ve

sosyal normlara bağlılıkla ilişkilidir (Aidt ve Rauh, 2018). Özdisiplinli bireyler dürtüleri üzerinde kontrole sahip, çalışkan, işine düşkün, düzenli ve hedeflerine ulaşmak konusunda çalışkan kişilerdir (Horzum vd., 2017).

Hipotez Geliştirme

Kişilik özellikleri incelediğinde bazı özelliklerin rasyonel/mantıklı davranışla ilgili olduğu görülürken (özdisiplin), bazılarının duygularla ilgili olduğu görülmektedir (nevroz). Bazı kişilik özellikleri katılık özellikleri sergilerken (özdisiplin), bazıları uyumluluk özellikleri sergilemektedir (uyumluluk). Yine bazı kişilik özellikleri daha tutuculuk özellikleri sergileyen (özdisiplin), bazıları yenilikçilik, açıklık, değişkenlik özellikleri sergilemektedir (deneyime açıklık, dışadönüklük, nevroz). Faydacı ve hedonik tüketim tarzları da tüketim davranışının zıt kutuplarını temsil etmektedirler. Şöyle ki, faydacı tüketim daha çok rasyonel ve mantıkla ilgili olduğu halde, hedonik tüketim daha çok duyguyla ilgilidir. Faydacı tüketim daha katı kuralları, disiplini takip ederken, hedonik tüketim anın zevkini yaşamayı, yenilikleri deneyimlemeyi, sosyal ortamdan haz almayı, problemi çözmeyi kapsamaktadır. Bu açıdan özdisiplin kişilik özelliğinin faydacı tüketimle olumlu bir ilişkisinin, hedonik tüketim ile olumsuz ilişkisinin olacağını ileri sürmek mümkündür. Aynı zamanda diğer 4 kişilik özelliklerinin faydacı tüketimle olumsuz ilişkisinin, hedonik tüketimle olumlu ilişkisinin olacağı varsayılabilir.

Kişilik, birey içinde organize olan, nispeten kalıcı olan ve bireysel farklılıkları yansıması beklenen bir dizi psikolojik özellik ve mekanizma olarak kabul edilirken (Badgaiyan vd., 2016), hedonik ve faydacı satın alma davranışı bir tüketici özelliğini yansıtmaktadır. Badgaiyan vd. (2016) kişilik özellikleri ile irrasyonel satınalma davranışı olan impulsif tüketim arasındaki ilişkiyi incelemiş, "dışadönüklük" ile impulsif satınalma arasında pozitif, "özdisiplin" ile impulsif satınalma arasında negatif ilişki bulmuşlar. Guido (2006) deneyime açıklık, uyumluluk ve dışadönüklük kişilik özellikleri ile hedonik satınalma; duygusal tutarlılık (nevrozluğun tersi) ve özdisiplin kişilik özellikleri ile faydacı satınalma arasında ilişki bulmuşlar. Lissitsa

ve Kol (2019) baby boomers ve X jenerasyonlarının deneyime açıklık özelliğinin, Y neslinin ise dışadönüklük özelliğinin hedonik ürünlere yönelik mobil alışveriş niyeti üzerinde olumlu etkisinin olduğunu bulmuşlar. Kişilik özelliklerinin hedonik tüketim davranışının boyutları üzerinde etkisini inceleyen Solunoğlu ve Nalçacı (2020), özdisiplin kişilik özelliğinin macera amaçlı alışveriş üzerinde negatif, deneyime açıklık kişilik özelliğinin ise macera amaçlı alışveriş üzerinde pozitif etkisini bulmuşlar.

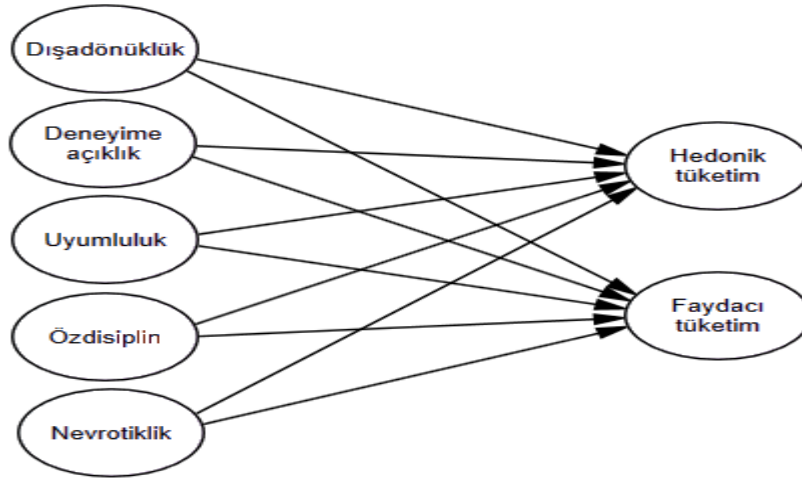
Yukarıdaki tartışmalar ışığında aşağıdaki hipotezleri önermek mümkündür:

- H1. Özdisiplin kişilik özelliğinin faydacı tüketim üzerinde olumlu etkisi vardır.
H2. Özdisiplin kişilik özelliğinin hedonik tüketim üzerinde olumsuz etkisi vardır.

- H3. Dışadönük kişilik özelliğinin faydacı tüketim üzerinde olumsuz etkisi vardır.
H4. Dışadönük kişilik özelliğinin hedonik tüketim üzerinde olumlu etkisi vardır.
H5. Nevrotiklik kişilik özelliğinin faydacı tüketim üzerinde olumsuz etkisi vardır.
H6. Nevrotiklik kişilik özelliğinin hedonik tüketim üzerinde olumlu etkisi vardır.
H7. Deneyime açıklık kişilik özelliğinin faydacı tüketim üzerinde olumsuz etkisi vardır.
H8. Deneyime açıklık kişilik özelliğinin hedonik tüketim üzerinde olumlu etkisi vardır.
H9. Uyumluluk kişilik özelliğinin faydacı tüketim üzerinde olumsuz etkisi vardır.
H10. Uyumluluk kişilik özelliğinin hedonik tüketim üzerinde olumlu etkisi vardır.

Yukarıdaki hipotezlerden yola çıkarak Şekil 1'deki model araştırma modeli olarak test edilecektir.

Şekil 1. Araştırma modeli

3. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Bu araştırmanın amacı, insan karakterlerinin tüketim davranışları üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Araştırma evreni olarak Bakü'de bulunan ve sosyal medya sitelerinde hesabı olan ve 18 yaşın üzerinde kişiler seçilmiştir. Örneklem yöntemi olarak kolayda örneklem yöntemi seçilmiştir. Anket Google formlarında geliştirilmiş ve kişisel Facebook adresleri (ayrıca kartopu prosedürü kullanılarak) aracılığıyla evrene

dağıtılmıştır. Toplam 707 analize uygun anket elde edilmiştir. Anket soruları bu konuda daha önce yapılmış araştırmalardan (Badgaiyan ve diğ., 2016; Razzaq ve diğ., 2018) uyarlanmıştır. Maddeler, "1-kesinlikle katılmıyorum" ve "5-kesinlikle katılıyorum" şeklinde 5'li Likert tipi bir ölçekle ölçülmüştür. Araştırmada elde edilen verilerin analizi SPSS 24 ve AMOS 23 programları ile yapılmıştır.

4. ANALİZ VE BULGULAR

Demografik özellikler

Anket araştırmasına katılanların demografik özellikleri Tablo 1`de verilmiştir. Araştırmaya katılanların çoğunluğunu bekarlar (%74,0), 18-25 yaşlılar (%63,8), düşük gelir grubunda olan bireyler (%73,3) oluşturmaktadır.

Tablo 1. Demografik Özellikler

Değişken	Kategori	Sayı	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	559	79,1
	Erkek	148	20,9
Medeni Hal	Evli	166	23,5
	Bekar	523	74,0
	Diğer	18	2,5
Yaş	18-24	451	63,8
	25-34	189	26,7
	35+	67	9,5
Aylık Gelir (AZN)	Düşük	518	73,3
	Orta	119	16,8
	Yüksek	70	9,9
Toplam		707	100,0

Faktör analizi

Anket ifadeleri, boyutları belirlemek üzere faktör analizine tabi tutulmuştur. Faktör analizi sonucunda faktör yükü 0,4`ün altında olan ifadeler analizden çıkarılmıştır (Kendimi eleştirmen, kavgacı biri olarak görüyorum, Kendimi canayakın, sıcakkanlı biri olarak görüyorum, Kendimi muhafazakar biri olarak görüyorum, Yenilik için

alışveriş yapmayı seviyorum). "Kendimi sakin,duygusal olarak stabil, relax biri olarak görüyorum", "Kendimi kapalı, sakin biri olarak görüyorum" ve "Kendimi itinasız biri olarak görüyorum ifadeleri tersine kodlaştırılarak analize dahil edilmiştir".

Faktör analizi sonuçları Tablo 2`de verilmiştir.

Tablo 2. Faktör Analizi

KMO=0,829, Bartlett, df=210, Approx. Chi-Square=5014,016, p<0,001, Cronbach's Alpha=0,714			
Faktör	Faktör Yüğü	Açıklanan Varyans	Ortalama
Hedonik Tüketim		21,238	2,92
Alışveriş ederken sorunlarımı unutuyorum h1	,878		2,86
Eylenmek için alışverişe çıkıyorum h2	,877		2,90
Alışveriş benim için sevinçtir h3	,873		3,15
Alışveriş benim için bir maceradır h4	,860		2,70
Alışveriş beni stresten uzaklaştırır h5	,817		3,42
Aldığım ürünler değil, alışverişin kendi için alışverişe gitmekten zevk alıyorum h6	,798		2,48
Faydacı Tüketim		12,606	3,50
Alışveriş ederken paraya kanaat etmek benim için önemlidir u1	,745		3,90
Özellikle yalnız ihtiyacım olan şeyler için para harcıyorum u2	,713		3,68
İhtiyacım olan şeylerin en ucuzunu bulmak benim için önemlidir u3	,669		3,47
Satın almayı düşündüğüm şeylerin önceden bir planını hazırlıyorum u4	,624		3,63
Alışveriş ederken zamana kanaat etmek benim için önemlidir u5	,582		3,35
İhtiyacım olan her şeyi tek bir mağazadan almak istiyorum u6	,542		2,98
Deneyime Açıklık		8,060	3,81
Kendimi yeni tecrübelerle açık biri olarak görüyorum op1	,786		4,01
Kendimi yaratıcı, kreatif biri olarak görüyorum op2	,687		3,61
Özdisiplin		7,509	3,93
Kendimi itibarlı, güvenilir biri olarak görüyorum con1	,708		4,34
Kendimi itinasız biri olarak görüyorum con2	,671		3,80
Kendimi disiplinli biri olarak görüyorum con3	,625		3,65
Dışadönüklük		6,596	3,43
Kendimi kapalı, sakın biri olarak görüyorum ex1	,856		3,34
Kendimi sosyal biri olarak görüyorum ex2	,509		3,53
Duygusal Tutarsızlık (Nevrotiklik)		6,033	3,04
Kendimi rahatsız, heyecanlı biri olarak görüyorum neu1	,836		3,16
Kendimi sakın, duygusal olarak stabil, relax biri olarak görüyorum neu2	,699		2,93
Toplam Açıklanan Varyans		62,042	

Faktör analizi sonucunda 6 faktör belirlenmiştir. Bu faktörler, "Hedonik Tüketim", "Faydacı Tüketim", "Deneyime Açıklık", "Özdisiplin" "Dışadönüklük" "Duygusal Tutarsızlık (Nevrotizm)" olarak ortaya çıkmıştır.

Kişilik özelliklerinin aldığı ortalama değerlere bakıldığında, en yüksek değer özdisiplin özelliğinin aldığı görülmektedir - 3,93. Diğer özelliklerin aldığı değerler sırasıyla deneyime açıklık - 3,81, dışadönüklük - 3,43 ve nevroitiklik - 3,04'tür. Araştırmaya katılan tüketicilerin faydacı tüketim eğilimi (3,50) hedonik

tüketim eğiliminden (2,92) daha yüksektir. Yani, katılımcılar kendilerine en uygun olanı seçen, tasarruflu, tutumlu kişilerdir.

Demografik Gruplar Açısından Farklılıkların Analizi

Araştırma değişkenlerinin demografik gruplar açısından farklılık gösterip göstermediğini belirlemek üzere cinsiyet ve medeni hal grupları için bağımsız gruplar t-test, yaş ve gelir grupları için ise One-Way Anova analizi yapılmıştır.

Tablo 3. T-testlerinin Sonuçları

Test değişkenleri	Grup değişkenleri	Gruplar	Ortalama	Std. Sapma	t	p
Faydacı Tüketim	Cinsiyet	Erkek	3,556	0,784	-1,079	0,281
		Kadın	3,482	0,729		
	Medeni hal	Evli	3,604	0,796	2,173	0,030*
		Bekar	3,462	0,717		
Hedonik tüketim	Cinsiyet	Erkek	2,400	1,182	6,183	0,000***
		Kadın	3,061	1,046		
	Medeni hal	Evli	3,086	1,215	1,913	0,057
		Bekar	2,885	1,072		
Dışadönüklük	Cinsiyet	Erkek	3,399	0,873	0,547	0,584
		Kadın	3,442	0,849		
	Medeni hal	Evli	3,551	0,827	2,053	0,040*
		Bekar	3,395	0,864		
Özdisiplin	Cinsiyet	Erkek	4,050	0,648	-2,416	0,016*
		Kadın	3,899	0,680		
	Medeni hal	Evli	4,082	0,685	3,360	0,001***
		Bekar	3,883	0,661		
Deneyime açıklık	Cinsiyet	Erkek	3,892	0,848	-1,370	0,171
		Kadın	3,788	0,813		
	Medeni hal	Evli	3,666	0,875	-2,587	0,010**
		Bekar	3,855	0,802		
Nevrotiklik	Cinsiyet	Erkek	2,743	0,908	4,468	0,000***
		Kadın	3,121	0,915		
	Medeni hal	Evli	3,124	0,927	1,353	0,176
		Bekar	3,012	0,930		

***p<0,001; **p<0,01; *p<0,05

Hedonik tüketim davranışı (p<0,001), özdisiplin (p<0,05) ve nevroitiklik (p<0,001) cinsiyet grupları açısından farklılık göstermektedir. Kadınlar erkeklere göre daha yüksek hedonik tüketim eğilimi sergilemektedirler (ortalama 3,06`ya karşı 2,4). Erkekler kadınlara göre daha yüksek özdisiplin (ortalama 4,05`e karşı 3,90) ve daha düşük nevroitiklik özelliğine (ortalama 2,74`e karşı 3,12) sahipler. Faydacı tüketim davranışı (p<0,05),

dışadönüklük(p<0,05), özdisiplin (p<0,001) ve deneyime açıklık(p<0,01) medeni hal grupları açısından farklılık göstermektedir. Evliler bekarlara göre daha yüksek faydacı tüketim eğilimi sergilemektedirler (ortalama 3,60`ya karşı 3,46). Evliler bekarlara göre daha yüksek dışadönüklük (ortalama 3,55`e karşı 3,40), özdisiplin (ortalama 4,08`e karşı 3,88) ve daha düşük deneyime açıklık özelliğine (ortalama 3,67`ye karşı 3,86) sahipler.

Tablo 4. One-Way Anova Testlerinin Sonuçları

Değişkenler	Faktör	Gruplar	Ortalama	Std. Sapma	F	p
Faydacı Tüketim	Yaş	18-24	3,4704	,73063	1,028	0,358
		25-34	3,5300	,72075		
		35+	3,5920	,85737		
	Aylık gelir	Düşük	3,5035	,72232	0,903	0,406
		Orta	3,4286	,80153		
		Yüksek	3,5738	,77066		
Hedonik Tüketim	Yaş	18-24	2,9538	1,07819	1,036	0,355
		25-34	2,9118	1,15387		
		35+	2,7463	1,17506		
	Aylık gelir	Düşük	2,9019	1,06352	0,805	0,448
		Orta	2,9216	1,22721		
		Yüksek	3,0810	1,21972		
Dışadönüklük	Yaş	18-24	3,4024	,85011	0,869	0,420
		25-34	3,4735	,87631		
		35+	3,5224	,81386		
	Aylık gelir	Düşük	3,3880	,85620	2,810	0,061
		Orta	3,5798	,83103		
		Yüksek	3,5143	,85113		
Özdisiplin	Yaş	18-24	3,8766	,67241	4,828	0,008**
		25-34	3,9947	,67589		
		35+	4,1144	,65534		
	Aylık gelir	Düşük	3,9048	,67016	3,123	0,045*
		Orta	3,9328	,70854		
		Yüksek	4,1190	,63458		
Deneyime açıklık	Yaş	18-24	3,9013	,79632	10,148	0,000***
		25-34	3,7116	,79237		
		35+	3,4701	,94501		
	Aylık gelir	Düşük	3,8552	,79120	3,201	0,041*
		Orta	3,6555	,88717		
		Yüksek	3,7357	,89167		
Nevrotizm	Yaş	18-24	2,9557	,93525	5,592	0,004**
		25-34	3,2116	,91685		
		35+	3,1418	,82023		
	Aylık gelir	Düşük	3,0068	,91962	1,408	0,245
		Orta	3,1261	,90249		
		Yüksek	3,1571	1,00557		

***p<0.001; **p<0.01; *p<0.05

Anova testi sonucunda ortaya çıkan farklılıkların kaynaklarını belirlemek için Scheffe testi yapılmıştır.

Özdisiplin ($F=4,83$, $p<0.01$), deneyime açıklık ($F=10,15$, $p<0.001$) ve nevroz (F=5,59, $p<0.01$) kişilik özellikleri yaş grupları açısından farklılık göstermektedir. Scheffe testinin sonuçlarına göre özdisiplindeki farklılık 18-24 ile 35+ yaş grupları arasındaki farklılıktan (ortalama 3,88'e karşı 4,11), deneyime açıklıktaki farklılık 18-24 ile 25-35 ve 35+ yaş grupları arasındaki farklılıktan (ortalama 3,9'a karşı 3,71 ve 3,47), nevrozdeki farklılık ise 18-24 ile 25-35 yaş grupları arasındaki farklılıktan farklılıktan (ortalama 2,96'ya karşı 3,21) kaynaklanmaktadır.

Özdisiplin ($F=3,12$, $p<0.05$) ve deneyime açıklık ($F=3,20$, $p<0.05$) kişilik özellikleri gelir grupları açısından farklılık göstermektedir. Scheffe testinin sonuçlarına göre özdisiplindeki farklılık düşük gelir grubu ile yüksek gelir grubu arasındaki farklılıktan (ortalama 3,9'a karşı 4,12), deneyime açıklıktaki farklılık düşük gelir grubu ile orta gelir grubu arasındaki farklılıktan (ortalama 3,86'ya karşı 3,66) kaynaklanmaktadır.

Araştırma bulgularına göre katılımcılar arasında evliler bekarlardan daha çok faydacı tüketim davranışı sergilemekte, kadınlar erkeklerden daha çok hedonik tüketim davranışı sergilemektedir. Evliler bekarlardan daha fazla dışadönük, erkekler kadınlardan daha fazla özdisiplinli, evliler bekarlardan daha fazla

özdisiplinli, evliler bekarlardan daha fazla deneyime açık, kadınlar erkeklerden daha fazla nevroz özellik göstermektedirler. 35 ve üzeri yaşta olanlar 18-24 yaş grubundakilerden, yüksek gelir grubundaki kişiler düşük gelir grubundakilerden daha fazla özdisiplinli, 18-24 yaş grubundakiler, 25-34 ve 35 ve üzeri yaş grubundakilerden, düşük gelir grubundakiler orta gelir grubundakilerden daha fazla deneyime açık, 25-34 yaş grubundakiler, 18-24 yaş grubundakilerden daha fazla nevroz özellik göstermektedirler.

Yapısal eşitlik modeli

Araştırma modeli çerçevesinde ortaya konulan ilişkileri test etmek için AMOS 23 programı kullanılmıştır.

Model uyumunun değerlendirilmesinde Ki Karenin Serbestlik derecesine oranı, uyum iyiliği indeksi (GFI), karşılaştırmalı uyum indeksi (CFI), yaklaşık hataların ortalama karekökü (RMSEA) hesapları ele alınmıştır. Sonuçlar sırasıyla, 3,979; 0,910; 0,893 ve 0,065 olarak gerçekleşmiştir. Bu sonuçlar literatürde kabul gören değerlere uygundur (Çetin ve ark., 2013).

Analiz sonucunda özdisiplin kişilik özelliğinin faydacı tüketim üzerinde etkisi ve deneyime açık kişilik özelliğinin hedonik tüketim üzerinde etkisi belirlenmiştir. Regresyon katsayıları ve anlamlılık düzeyi Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Yapısal Eşitlik Modeli Çıktısı

Bağımlı değişken		Bağımsız değişken	Regresyon katsayıları	P	Hipotezler	Sonuç
Hedonik tüketim	<---	Nevrotiklik	,000	,984	H6	Kabul edilmedi
Faydacı tüketim	<---	Nevrotiklik	,001	,984	H5	Kabul edilmedi
Hedonik tüketim	<---	Dışadönüklük	,003	,935	H4	Kabul edilmedi
Faydacı tüketim	<---	Dışadönüklük	,000	,936	H3	Kabul edilmedi
Hedonik tüketim	<---	Deneyime açıklık	,348	,007	H8	Kabul edildi
Faydacı tüketim	<---	Deneyime açıklık	,035	,624	H7	Kabul edilmedi
Hedonik tüketim	<---	Özdisiplin	-,130	,270	H2	Kabul edilmedi
Faydacı tüketim	<---	Özdisiplin	,406	***	H1	Kabul edildi

***p<0.001

Deneyime açıklık kişilik özelliğinde 1 birimlik artış hedonik tüketim davranışında 0.348 (p<0.01) birimlik bir artışa neden olacaktır. Özdisiplin kişilik özelliğinde 1 birimlik artış faydacı tüketim davranışında 0.406 (p<0.001) birimlik bir artışa neden olacaktır.

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı kişilik özelliklerinin faydacı ve hedonik tüketim üzerinde etkisini belirlemektir. Çalışmada aynı zamanda, araştırma değişkenlerinin demografik gruplar açısından farklılık sergileyip sergilemediği de belirlenmeye çalışılmıştır.

Faktör analizi ile uyumluluk kişilik özelliğini ölçen ifadeler kötü uyum değerlerinden dolayı analizden çıkarılmıştır ve böylece Yapısal Eşitlik Modelinde uyumluluk kişilik özelliği ele alınmamıştır.

Analiz sonuçlarına göre H1 ve H8 hipotezleri kabul edilmiş, H2, H3, H4, H5, H6 ve H7 hipotezleri reddedilmiştir. H9 ve H10 hipotezleri ise uyumluluk özelliğini ölçen ifadeler analizden çıkarıldığı için test edilememiştir.

Analiz sonuçları özdisiplin kişilik özelliğine sahip kişilerin faydacı tüketim davranışı sergilediğini ortaya koymaktadır. Yani bireylerin özdisiplin özellikleri yükseldikçe, faydacı tüketim davranışları sergileme olasılıkları da yükselecektir. Disiplinli, düzenli, kabiliyetli, görev bilincine sahip olan, mantıkla hareket eden kişilerin rasyonel ve verimli, tasarruflu, düşünerek hareket eden tüketim sergileyeceğini söylemek mümkündür. Bu sonuç, özdisiplin ile rasyonel davranma arasında pozitif ilişki bulan Uslu Divanoğlu ve Uslu'nun (2019) bulgularıyla uyumludur.

Bir diğer analiz sonucundan hareketle deneyime açıklık kişilik özelliğine sahip kişilerin ise hedonik tüketim davranışını sergileyebileceğini söylemek mümkündür. Yani, kurallara karşı esnek, geleneksellikten uzak kişilerin keyif ve hazz için tüketim yapacakları analiz sonucunda ortaya konulmuştur. Her iki sonuç Guido'nun (2006) bulgularıyla örtüşmektedir. Deneyime açıklığın hedonik tüketim üzerindeki olumlu etkisi, Lissitsa ve Kol (2019) tarafından baby boomers ve X nesli üzerinde yapılan araştırmanın bulgularıyla ve Solunoğlu ve Nağacı'nın (2020) bulgularıyla uyumludur. Bu sonuç, deneyime açıklığın dürtüsel tüketim (hedonik tüketim gibi irrasyonel bir

tüketim davranışı) üzerinde herhangi bir etkisinin bulunmadığını öne süren Badgaiyan ve diğerlerinin (2016) çalışma sonuçlarıyla örtüşmemektedir.

Araştırma bulguları duygusal tutarsızlık, özdisiplin, dışadönüklük kişilik özelliklerinin hedonik tüketim davranışı üzerinde hiç bir etkisinin olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte deneyime açıklık, duygusal tutarsızlık, dışadönüklük kişilik özelliklerinin faydacı tüketim üzerinde etkisinin olmadığını söylemek mümkündür.

Araştırma sonuçlarının Türkçe literatüre katkı yapacağı ümit edilmektedir. Şöyle ki, dergipark.org.tr adresinde "beş faktör kişilik" araması yapılmış ve 24'er makaleden oluşan 10 sayfanın hepsi incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin hedonik ve faydacı tüketim üzerinde etkisini inceleyen sadece Uslu Divanoğlu ve Uslu'nun (2019) (Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin rasyonel davranmaya etkisi) makalesine erişilmiştir. Bunun dışında Solunoğlu ve Nalçacı'nın (2020) (Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin hedonik tüketime etkisi) makalesine ulaşılmıştır.

İşletmeler kişilik özelliklerine göre pazarı bölümlendirip, pazarlama karması elemanlarının özdisiplinli kişiler için daha çok fonksiyonel yanlarını, dışadönük kişiler için ise daha çok hedonik yanlarını vurgulayabilirler. Genel olarak bakıldığında araştırmaya katılan Azerbaycan tüketicisinin daha çok faydacı tüketim davranışı sergilediğini söylemek mümkündür. Araştırma sonuçları genellenemese de, faydacı nitelikleri ağır basan ürünler için evlilerin bekarlardan daha doğru bir pazar bölümü olduğuna ve hedonik nitelikleri yüksek olan ürünlerde bayanların daha potansiyelli bir pazar bölümü olduğuna ilişkin ipuçları verebilir (t-testi sonuçlarına göre).

Araştırmanın kısıtlarından biri örnekleme yöntemi ile ilgilidir. Şöyle ki, kolayda örnekleme yönteminin evreni yeterli düzeyde temsil edebilmesine ilişkin kısıtı bulunmaktadır. İkinci bir kısıt da örnekleme oluşturanların büyük bölümünün düşük gelir grubundaki tüketiciler olmasıdır. Üçüncü kısıt, Beş Faktör Kişilik Özellikleri ölçeğinin daha az maddeden oluşan versiyonun kullanılmasına ilişkindir. Gelecek araştırmalar bu hususları dikkate alarak ve bağımlı değişkenler olarak farklı değişkenleri kullanarak yapılırsa, konunun daha da aydınlanmasına katkıda bulunabilir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI BEYANI VE ÇIKAR ÇATIŞMASI BİLDİRİMİ

Araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Araştırmacıların makaleye katkı oranları Şahin EKBER - %55, Ziver GURBANOVA - %45'dir.

KAYNAKÇA

- Aidt, T., Rauh, C., (2018). *The Big Five Personality Traits And Partisanship In England*, **Electoral Studies**, Vol. 54, pp. 1-21. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2018.04.017>
- Ali, I. (2019). *Personality Traits, Individual Innovativeness And Satisfaction With Life*, **Journal of Innovation & Knowledge**, Vol. 4, No. 1, pp. 38-46. <https://doi.org/10.1016/j.jik.2017.11.002>
- Badgaiyan, A. J., Verma, A., Dixit, S. (2016). *Impulsive Buying Tendency: Measuring Important Relationships With A New Perspective And An Indigenous Scale*, **IIMB Management Review**, Vol. 28, ss. 186-199. <http://dx.doi.org/10.1016/j.iimb.2016.08.009>
- Banerjee, S. (2016). *"Influence of Consumer Personality, Brand Personality, And Corporate Personality On Brand Preference: An Empirical Investigation Of Interaction Effect"*, **Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics**, Vol. 28 No. 2. <https://doi.org/10.1108/APJML-05-2015-0073>
- Bilgin, M. (2017). *Ergenlerin Beş Faktör Kişilik Özelliği İle Bilişsel Esneklik İlişkisi*, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:16, Sayı:62, ss. 945-954.
- Costa, P.T., R. McCrae, (1995). *Domains And Facets: Hierarchical Personality Assessment Using The Revised NEO Personality Inventory*, **Journal Of Personality Assessment**, Vol. 64, No. 1, pp. 21-50.
- Fernandes, T. and Moreira, M., 2019. *"Consumer Brand Engagement, Satisfaction And Brand Loyalty: A Comparative Study Between Functional And Emotional Brand Relationships"*, **Journal of Product & Brand Management**, Vol. 28 No. 2, pp. 274-286. <https://doi.org/10.1108/JPBM-08-2017-1545>
- Guido G., (2006). *Shopping Motives, Big Five Factors, And The Hedonic/Utilitarian Shopping Value: An Integration And Factorial Study*, **Innovative Marketing**, Vol. 2, No. 2, pp. 57-67.
- Holbrook, M.B., Corfman, K.B. (1985), *"Quality And Value In The Consumption Experience: Phaedrus Rides Again"*, in Jacoby, J. and Olson, J.C. (Eds), **Perceived Quality: How Consumers View Stores and Merchandise**, Heath, Lexington, MA, pp. 31-57.
- Horzum, M. B., Ayas, T. ve Padır, M. A. (2017). *Beş Faktör Kişilik Ölçeğinin Türk Kültürüne Uyarlanması*, **Sakarya University Journal of Education**, Vol. 7, No. 2, pp. 398-408. [10.19126/suje.298430](https://doi.org/10.19126/suje.298430)
- Işık, M., Kaptangil, İ., (2018). *Akıllı Telefon Bağımlılığının Sosyal Medya Kullanımı Ve Beş Faktör Kişilik Özelliği İle İlişkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerinden Bir Araştırma*, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt. 7, Sayı 2, ss. 695-717.
- Karim, J.A., Kumar, M., Rahman, S.A., (2013). *"Measuring Shopping Values Of Malaysian Retail Consumers"*, **Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics**, Vol. 25 Issue: 2, pp.200-224, <https://doi.org/10.1108/13555851311314022>

- Kotler Philip, Kevin Lane Keller, (2016). **Marketing Management**, 15th Global Edition, Pearson Education Limited.
- Krey Nina, Stephanie Hui-Wen Chuah, T. Ramayah, Philipp A. Rauschnabel, (2019). "How Functional And Emotional Ads Drive Smartwatch Adoption: The Moderating Role Of Consumer Innovativeness And Extraversion", **Internet Research**, <https://doi.org/10.1108/IntR-12-2017-0534>
- Kuikka, A., Laukkanen, T., (2012). "Brand Loyalty And The Role Of Hedonic Value", **Journal of Product & Brand Management**, Vol. 21 Issue: 7, pp. 529-537, <https://doi.org/10.1108/10610421211276277>
- Lissitsa S., Kol O., (2019). *Four Generational Cohorts And Hedonic M-Shopping: Association Between Personality Traits And Purchase Intention*, **Electronic Commerce Research**, <https://doi.org/10.1007/s10660-019-09381-4>
- Mundel, J., Huddleston, P., Behe, B., Sage, L., Latona, C., (2018). "An Eye Tracking Study Of Minimally Branded Products: Hedonism And Branding As Predictors Of Purchase Intentions", **Journal of Product & Brand Management**, Vol. 27, No. 2, pp.146-157, <https://doi.org/10.1108/JPBM-07-2016-1282>
- Olsen, S.O., Skallerud, K., (2011). "Retail Attributes' Differential Effects On Utilitarian Versus Hedonic Shopping Value", **Journal of Consumer Marketing**, Vol. 28, No. 7, pp. 532-539, <https://doi.org/10.1108/07363761111181527>
- Razzaq , Z., Razzaq, A., Yousaf, S, Hong, Z. (2018). "The Impact Of Utilitarian And Hedonistic Shopping Values On Sustainable Fashion Consumption: The Moderating Role Of Religiosity", **Global Business Review**, Vol. 19, No. 5, pp. 1-16. <https://doi.org/10.1177/0972150918777947>.
- Rintamäki, T., Kanto, A., Kuusela, H., Spence, M.T., (2006). "Decomposing The Value Of Department Store Shopping Into Utilitarian, Hedonic And Social Dimensions: Evidence From Finland", **International Journal of Retail & Distribution Management**, Vol. 34, No. 1, pp.6-24, <https://doi.org/10.1108/09590550610642792>
- Solmaz, B. (2017). *Hedonik Ve Faydacı Tüketim Bağlamında İnternet Üzerinden Alışveriş Alışkanlıkları: Bir Uygulama Örneği*, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler Ana Bilim Dalı (Doktora tezi)**.
- Solunoğlu, A., İkiz Nalçacı, A. (2020). *Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Hedonik Tüketim Üzerine Etkisinin İncelenmesi*, **İşletme Araştırmaları Dergisi**, Cilt 12, Sayı 3, ss. 2344-2361. <https://doi.org/10.20491/isarder.2020.980>.
- Ulusoy, Y., Durmuş, E. (2011). *Investigation Of Interpersonal Dependency Tendency In Terms Of Five-Factor Personality Traits*, **Inonu University Journal Of The Faculty Of Education**, Vol. 12, No. 2, pp. 01-21.
- Uslu Divanoğlu, S., Uslu, T. (2019). *Kişilik Özelliklerinin İçgüdüsel Satın Alma Davranışlarına Yansımaları*, **Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 9, Sayı 17, ss. 215-234.

Zhu, X., Teng, L., Foti, L., Yuan, Y., (2019). *Using Self-Congruence Theory To Explain The Interaction Effects Of Brand Type And Celebrity Type On Consumer Attitude Formation*, **Journal of Business Research**, Vol. 103, pp. 301–309. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.01.055>

APA	Çimen, H. (2021). DÜNYAYI SARSAN PANDEMİ (COVID-19) SÜRECİNDE TÜRKİYE’DE SOSYAL YARDIMLARIN ÖNEMİNİ YENİDEN DÜŞÜNMEK. Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22 (2), 15-38.
DOI	10.53443/anadoluibfd.934466

Araştırma Makalesi
Başvuru Tarihi:07.05.2021
Kabul Tarihi: 14.06.2021

Research Article
Date Submitted: 07.05.2021
Date Accepted: 14.06.2021

DÜNYAYI SARSAN PANDEMİ (COVID-19) SÜRECİNDE TÜRKİYE’DE SOSYAL YARDIMLARIN ÖNEMİNİ YENİDEN DÜŞÜNMEK

Dr. Hasan Çimen¹

ÖZET

Anahtar Kelimeler:

- ❖ Sosyal yardım,
- ❖ Pandemi süreci,
- ❖ Kontrollü sosyal hayat

Toplumlarda kök salan yardımlaşma duygusu ve olgusu, daha eski dönemlere kadar uzansa da ‘sosyal yardımlar’, modern devlet düşüncesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Sosyal devlet düşüncesi ve bu düşünceye dayalı kamusal politikaları, tarihsel süreçte önemli mücadeleler sonucu elde edilmiştir. Sosyal devlet anlayışının önemli bir unsurunu teşkil eden sosyal yardım meselesi de hem geçmişte hem de tüm dünyayı sarsan koronavirüs salgını nedeniyle günümüzde en önemli gündemi oluşturmaya devam etmektedir. Liberal/kapitalist temelde inşa edilen günümüz küresel sisteminde, tüm ekonomik ve sosyal meseleler piyasa mekanizmasının insafına bırakıldığından, sosyal yardımlar da bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. Osmanlı’dan Cumhuriyete ve oradan günümüze gelen süreçte, Türkiye’deki sosyal yardımlarda önemli bir kesinti yaşanmamış, özellikle muhafazakâr iktidarlar döneminde sosyal yardımlar, önemli bir ivme kazanmıştır. İçinden geçtiğimiz koronavirüs süreci, sosyal yardımlara muhtaç kesimlerin sayısını önemli derecede artırdığından, yardımların yeterliliği önemli bir mesele haline almıştır. Ancak, Türkiye’de pandemi sürecinde yapılan sosyal yardımların, yetersiz olduğu yönünde önemli eleştiriler söz konusu olsa da yardımların sürdürülebilir nitelikte olduğu bir gerçektir. Bu çalışma, Osmanlı geçmişinden günümüze ve içinden geçtiğimiz pandemi sürecinde yapılan sosyal yardımları, sosyo ekonomik sistemin de etkisini dikkate alarak ele almakta, sosyal yardımların sivil toplum kuruluşları (STK) eliyle yapılan faaliyetlerden ziyade kamusal boyutuna odaklanmaktadır.

¹ Siyaset Bilimci, cimenhasan@yahoo.com

RETHINKING THE IMPORTANCE OF SOCIAL ASSISTANCE IN TURKEY DURING THE PANDEMIC THAT SHOOK THE WORLD (COVID 19)

Dr. Hasan Çimen

ABSTRACT

Although the sense and phenomenon of assistance rooted in societies dates back to earlier periods, ‘social assistances’ emerged as a result of modern state thinking. The idea of the social state and its public policies based on this idea have been achieved as a result of important struggles in the historical process. The issue of social assistance, which constitutes an important element of the social state understanding, continues to constitute the most important agenda both in the past and today due to the coronavirus epidemic that shook the whole world. In today’s global system, built on a liberal/capitalist basis, and all economic and social issues were left to the mercy of the market mechanism, since the issue of social assistance was also negatively affected by this situation. In the process from the Ottoman Empire to the Republic and from there to the present day, there was no significant reduction in social assistance in Turkey, especially during the period of conservative power, social assistance gained significant momentum. Since the coronavirus process we are going through has significantly increased the number of people in need of social assistance, the adequacy of aid has become an important issue. However, although there are significant criticisms that the social assistance made during the pandemic process in Turkey is insufficient, it is a fact that the assistance is sustainable. This study focuses on social aids from the Ottoman past to the present and during the pandemic period we are going through, taking into account the impact of the socio-economic system, because it focuses on the public dimension of social assistance rather than activities carried out by non-governmental organizations (NGOs).

Keywords:

- ❖ Social assistance,
- ❖ Pandemic process,
- ❖ Controlled social life

1. GİRİŞ

Sosyal bir varlık olarak insanların birlikte yaşamasıyla başlayan yardımlaşma olgusu, çeşitli dönemlerden geçerek günümüze kadar gelmiştir. Daha çok vakıfların ve dini kurumların bünyesinde gerçekleştirilen kurumsal yardımlar, günümüzde sosyal devlet olgusu ve devletlerin eliyle bir ileri aşamaya taşınmıştır. Özellikle dünyada ‘sosyal devlet’ ve ‘refah toplumu’ kavramlarıyla birlikte devletlerin önemi üzerinde çokça durdukları sosyal yardımlar meselesi de yasal anlamda da birçok ülkenin anayasasının temel maddeleri içerisinde yer almıştır (Akbaş, 2019:1). Sosyal yardımların sosyal devlet düşüncesinden ayrı düşünülmemeyeceği aşikârdır. Sosyal devlet düşüncesi ve politikaları; sosyal güvenlikten sosyal hizmetlere, eğitim, sağlık ve konut meselelerinden ihtiyaç sahiplerine yardımlara kadar, çok geniş bir alanı kapsamaktadır. Sosyal devlet düşüncesi, Batı’nın kendine özgü tarihsel koşullarında gerçekleşen devrimsel gelişmelerin yanında sosyoekonomik yapısının da bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılda kök salan kapitalist sistem, devletin hiçbir şekilde ekonomik alana müdahil olmamasını öngörse de, bu duruma tepki olarak gelişen “sosyal devlet” veya “refah devleti” düşüncesinin önemli bir ayağını oluşturan sosyal yardımlar meselesi, devleti ekonomik alana çekmeyi başarmış, piyasanın ilkesiz olarak işlemesini engellemiş (Çaha, 2008:24), daha da önemlisi toplumun yoksul ve dezavantajlı kesimlerinin sorunlarına çare olmaya başlamıştır.

Buna karşın, 20.yüzyılın son çeyreğinde yaşanan ekonomik sorunların faturası sosyal devlete dolayısıyla da sosyal yardımlara kesilmiş, neo-liberal politikalar yeniden ihya edilmeye başlanmıştır. Ancak, günümüz küresel sisteminde, ulusal ve uluslararası sorunlar katlanarak artmış, özellikle günümüzde yaşanan pandemi (covid-19) sürecinde sosyal yardımların önemi bir kez daha gözler önüne serilmiştir. Pandemi sürecinde katlanarak artan hasta ve ölümlerin yanında, zorunlu olarak uygulanan sosyal ve ekonomik hayattaki kısıtlamalar ve içe kapanmalar, sosyal yardımlar konusunu özellikle yardımların yeterli olup olmadığı yönündeki tartışmaları beraberinde getirmiştir. Zira koronavirüs süreci, sosyal

yardımların katlanarak artmasını gerektirmiştir. Bu çalışma; pandemi süreciyle yeniden gündeme gelen sosyal devlet politikalarının ayrıntılı analizinden ziyade Türkiye’de, sosyal yardımların geçmişten günümüze olan süreçteki seyri, özellikle pandemi sürecinde yapılan sosyal yardımlar ve yardımların yeterliliğine dönük bir analizi amaçlamakta, kamu otoritesi yardımına odaklanmaktadır.

2.SOSYAL DEVLETİN TEMEL BOYUTU OLAN SOSYAL YARDIM MESELESİ

Tarihsel süreçte ‘yardım’ konusu, belki de insanlık tarihi kadar eski yıllara dayanan bir olgudur. Yardımlar temelde; dini, insani, siyasi, sosyal gerekçelerle yapılmakta, kimi zaman devlet yöneticileri, kimi zaman da kişiler, dini kurumlar, vakıf ve dernekler eliyle yapılan sosyal sorumluluk uygulamalarıdır. İnsanlık tarihi boyunca toplumsal, ekonomik, sosyal ve yönetsel koşullara göre devlet yönetiminin sorumluluk sahası değişmekte ve genişlemektedir. Bu durumun bir ürünü olan sosyal devlet düşüncesi; devletin toplumsal ve ekonomik yaşama müdahalesi ile ortaya çıkabilecek krizlerin bertaraf edilmesi, çeşitli politika araçlarını kullanarak devletin daha aktif olarak sosyal ve ekonomik alana müdahalesini amaçlamaktadır. Sosyal yardımların, devletlerin veya hükümetlerin bir politika aracı ve tercihi olarak bir program çerçevesinde verilmesi, temelde sosyal devlet düşüncesinin ortaya çıkmasıyla söz konusu olmuştur. Dolayısıyla sosyal yardımlar, sosyal devlet anlayışının temel unsurlarından birisi olarak ortaya çıkmıştır. Tarihsel süreçte sosyal devlet anlayışı, sanayi devriminin doğurduğu toplum yapısının bir ürünü olarak, sosyal sınıflar ve bu sınıflar arasındaki çatışmaların uzlaştırılması temelinde uygulama alanı bulmuştur (Elçim, 2007:34). Aslında siyasal düşünce tarihi olarak, çok daha eski dönemlere dayansa da, 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıktığı kabul edilen sosyal devletin, toplumsal hayatta merkezi bir rol oynaması İkinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmiştir. Sosyal devlet düşüncesinde piyasa ekonomisi terkedilmemiş, ekonomi yalnızca arz ve talebin genel seyrine bırakılmamış, devlet ekonominin yönetimine çeşitli politika araçları ile

müdahale etmiştir (Benli, 1991:112). Söz konusu müdahale, ekonomik ve sosyal yönden toplumun dezavantajlı kesimlerine dönük, gelirin daha adil paylaşımı temelinde yürütülen politikalar olarak, yani sosyal yardımlar olarak ortaya konulmaktadır. Bu bağlamda, sosyal yardım konusuna geçmeden önce sosyal yardımların politik kaynağını oluşturan sosyal devletten kısaca bahsetmek gerekir.

2.1. Sosyal Devlet ve Sosyal Politikalar

Sosyal devletle ilgili literatürde çok geniş yelpazede tanımlama veya açıklamalar yer almakta ve bu durum; sosyal devletin ekonomik, siyasal ve toplumsal yönlü çok geniş alanı kapsayan bir politika uygulamaları olduğunu göstermektedir. Genel bir tanımlamayla sosyal devlet; toplumun refahını maksimize etmek amacıyla devletin ekonomiye müdahalelerde bulunmasını öngören müdahaleci, düzenleyici, girişimci, kısaca pozitif bir devlet anlayışıdır (Aktan, 1995:73,74). Sosyal yardımları da içeren bir sosyal devlet ise, refahı bir nevi toplumsallaştıran ve yaygınlaştıran, yeniden dağıtımçı, piyasa mekanizmasının işleyişini insancıl yönde değiştiren bir yönetim modelidir. Bu modelde, vatandaşların belirli bir yaşam seviyesinin altına düşmemesi, sosyal ve ekonomik haklarla desteklenmesi gerekir. Bireylerin sosyal refahın artırılması için uygulanan programlardan yararlanma hakkı, sosyal devlette temel vatandaşlık hakkı olarak kabul edilmektedir (Sallan, 2006:145-150). Sosyal devlet anlayışı ve politikaları günümüz modern anayasacılığın da önemli yönünü teşkil etmekte hatta temel insan hakları arasında kabul edilmektedir.

Sosyal devletin temel amaçlarından birincisi; piyasa ekonomisinin başarısızlıklarını ve yetersizliklerini ortadan kaldırmaktır. İkinci amaç ise; ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması başta olmak üzere gelir dağılımında adaleti sağlamak, yoksullukla mücadele etmek, kamu gelirleri ve kamu harcamalarını kullanarak toplumun gelir düzeyindeki eşitsizlikleri azaltmak, zenginden fakire doğru gelir dağılımını yeniden düzenleyerek mevcut dengesizlikleri azaltmaya çalışarak milli gelirin adaletsiz dağılımı sonucunda

yoksul düşen kişileri, güçsüzleri, düşkünleri, bakıma muhtaç çocukları korumaktır (Aktan ve Özkıvrak, 2008:45). Üçüncüsü; işsizliği ortadan kaldırıp tam istihdamı sağlamak için mücadele etmeyi ve kişilerin iş edinmeleri için gerekli koşulları sağlamayı hedeflemekte, bunun için ekonomi politik araçlarından özellikle maliye politikasını kullanarak ekonomik ve sosyal hayatı düzenlemeyi amaçlamaktadır (Yay, 2014:49). Belirtilen bu amaçlar dışında sosyal devletin amaçları ve kapsamı sürekli değişmekte, toplumlar değiştikçe ve ihtiyaçlar artıp çeşitlendikçe sosyal devletin sorumluluğu ve amaçları da buna bağlı olarak değişmektedir.

Sosyal devlet düşüncesinin Batı kaynaklı ve temelli olduğu yönünde yaygın bir kanaat olsa da bu düşüncenin Batı’dan daha önceki dönemlerde de söz konusu olduğu söylenebilir. Bu bağlamda İslam filozofu İbn Haldun’un, 14. yüzyılda henüz sosyal devlet düşüncesinin doğmadığı bir dönemde, sosyal devlet ve politikaların önemine vurgu yapmasının, ekonomik ve sosyal alanda, yoksullukla mücadele konusunda devlete önemli görevler vermesinin (Uygun, 2008:132,133) çağdaş sosyal devlet anlayışıyla paralellik gösterdiği söylenebilir. Aslında sosyal devlet düşüncesinin Batı’da ancak 17. ve 18. yüzyıllarda, kapitalist düzenin yol açtığı dengesizlik ve adaletsizlikle birlikte ortaya çıktığı bilinmektedir. Batı’daki sosyal devlet düşüncesi, yaşanan uzun süreli mücadeleler ve devrimsel gelişmelere dayanmaktadır. Zira Batı’da Sanayi Devrimi’yle başlayan teknolojik gelişme ve kitlesel üretimin hız kazanmasıyla burjuvazi güç kazanmıştır (Bakan ve Tuncel, 2012:51,52). İngiltere’de tarım ve sanayinin gelişmesine engel olan feodal düzen ile kapitalizmin gelişmesini engelleyen mutlak monarşilerin keyfi tutumu (Kona, 2005:57-60), Sanayi Devrimi sonrası değişmeye başlamıştır. İngiltere’de 18. yüzyılın ikinci yarısında başlayan Sanayi Devrimi’nin yol açtığı fabrikaların ve modern teknolojilerin yaygınlaşmasıyla modern kent hayatına geçiş hızlanmıştır.

Diğer taraftan, 1789 Fransız Devrimi’yle yayınlanan “İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi”nin; insanlığın özgür ve haklar bakımından eşit

olduğunu belirtmesi, mülkiyetin kutsallığı ve dokunulmazlığına vurgu yapmış olması (Saybaşı, 1995:166,167), bundan sonraki yeni dönemin, sosyo-ekonomik yapıya dayalı olacağını yani kapitalist sistemin belirleyiciliği temelinde kurulacağını göstermiştir. Kısaca, Batı'da yaşanan hak temelli devrimsel gelişmeler temelinde; sanayileşme, kentleşme ve proleterleşme olgusuna dayanan (Tilly, 2005:35) sosyo-ekonomik sistem oluşmuştur. 19. yüzyıl Batı toplumlarının temel niteliği; sınıfsal farklılıklara dayalı, sivil alanı gelişen, orta sınıfların güçlü olduğu bir durumu (Bilgin, 2007:212-214) yansıtmış, bu durum kurumsal düzenlemelere de yansımıştır. Emiroğlu'nun (2015:72) belirttiği gibi, moderniteyle özdeş görülen Batı kültürünün temelini oluşturan kurumlar, kendi toplumlarının sınıf ve tabakalarının, kendine özgü üretim koşulları içinde, belli bir mücadele ve süreçler sonunda kurumsallaşmış ve "mücadele-oluşum" tarihinin dinamik öğelerine bağlı olarak dönüşüm geçirmiştir. Diğer taraftan, İngiliz ve Fransız devrimiyle Batı'da toplumsal-sınıfsal plandaki gelişimi hızlandıran iki ögeden birisi kapitalizm diğeri burjuvazi olup modernist akımlar da bu iki sistematige karşı aldıkları olumlu veya olumsuz tavırla oluşmuş (Kahraman, 2007:33,34), zamanla çatışmacı yöntemlere de yol açabilmiştir. Batı'daki burjuva demokratik devriminin temelini oluşturan liberal ekonomi anlayışı, zamanla piyasa ekonomisi çerçevesinde işleyen bir sanayi kapitalizmine dönüşerek başta İngiltere olmak üzere, 19. yüzyıldan itibaren tüm Avrupa ve Kuzey Amerika'da yaygın hale gelmiştir.

Liberalizmin düşünce temelini, devletin veya siyasi otoritenin, serbest piyasa sistemine hangi amaçla olursa olsun, hiçbir müdahalede bulunmadığı, kendi kendini düzenleyen ve işleyen bir piyasa mekanizmasına vurgu yapan Adam Smith'in görüşleri oluşturmaktadır (Heywood, 2014:41,61,65). Ancak liberalizmin; serbest piyasa ve "sınırsız kâr" anlayışı, Smith'in "birakınız yapsınlar" söylemi temelinde çalışma şartlarının düzenlenmesi, buna mukabil çalışma koşullarında az da olsa insancıl düzenlemelerin, üretime ilişkin bir müdahale olarak görülmesi tartışmaları ve çatışmaları beraberinde getirmiştir. Söz konusu tepkilerin, sistematik bir düşünce sistemi halinde

dile getirilmesi, "sosyalizm" düşüncesinin temelini oluştursa da bu düşüncenin kendi içinde tutarlı bir bütünlük sağladığı söylenemez. Bu konuda şiddete dayanmayan, evrimci sosyalist düşünce, endüstrileşen Britanya'da, kooperatif sosyalizmin savunucuları ve Fransa'da ütopyacı sosyalistlerce savunulmuştur. Charles Fourier, keskin bir kapitalizmin eleştirisinden uzak dururken, ütopyacı Louis Balanc, demokratik devleti, sosyal değişimin aracı olarak görerek, şiddete dayalı devrimin gerekliliğini reddetmiştir. Zira Robert Owen, Georhe Mude, Francis Bray gibi isimler de bu düşüncenin temsilcileridir (Geary, 2003:175,176). Temelde liberal düşünceye sahip olan Thomas Hill Green, klasik liberallerce savunulan "denetimsiz kâr" anlayışını eleştirerek, bunun adaletsizlik ve yoksulluk biçimlerinin ortaya çıkaracağını, insanların salt bireysel değil, sosyal bir sorumluluğunun bulunduğunu zira devletin yurttaşları adına sosyal ve iktisadi sorumluluk taşıdığını savunarak (Heywood, 2014: 66,71,72), liberalizmin uygulamalarını daha insani düzeye çekmeye çalışmıştır. Buna karşın, sosyalist düşüncenin devrimci yöntemini savunan Karl Marx ve Frederich Engels gibi düşünürler, ekonomik temelde toplumun egemen sınıflarının, bağımlı sınıfları sömürecek şekilde örgütlendiğini, bundan dolayı tarihsel değişimin tipik olarak sınıf çatışması veya devrimle ekonomik alt yapıdaki bağımlı sınıf olan proleteryanın (emekçi/işçi sınıfının) sömürüden kurtulup komünizmi gerçekleştireceğini hatta bu durumun kaçınılmaz olduğunu (Edgar ve Sedgwick, 2007:211,2012) dile getirmişlerdir. Ancak, bu düşüncüyü savunanlarca güçlü kapitalist ülkelerde beklenen devrim, 1917'de toprak işçiliğine dayanan Rusya'da gerçekleşmiştir.

Sosyal devlet düşüncesi, liberalizme tepkide paydaş olsa da yol ve yöntem bakımından birbirinden ayrılan devrimci ve evrimci sosyalist düşüncenin, kapitalist düşünceyle diyalektik ilişkisi neticesinde hayat bulmuştur. Bilgin'in (2007:212-214) belirttiği gibi, Batı'da demokrasinin gelişmesi ve sosyal devlet düşüncesi, kapitalist ilişkileri değiştirerek, kapitalist unsurların devlet üzerindeki baskısını azaltmıştır. Zira Batı'da iktidara gelen liberal veya sosyalist partiler, işçi kesimine dönük siyasi ve ekonomik alanda bazı haklar vererek,

devrimci düşünceyi zayıflatmış (Heywood, 2014:117,118), daha çok evrimci düşünceye yakın olan sosyal politika anlayışının gelişip yaygınlaşmasında etkili olmuşlardır. Kısaca sosyal devlet düşüncesi, Batı’da 19. yüzyılın ikinci yarısında, daha çok işçi sınıfının çalışma koşullarının düzeltilmesine yönelik olarak yani dar bir kapsama sahip olsa da Sanayi Devrimi’nin etkisi yaygınlaştıkça, kapitalist sistemin işleyiş biçiminin ortaya çıkardığı farklı sorunları da kapsayan “sosyal politika” anlayışı olarak ortaya çıkmış, tüm toplumsal grupları kapsamıştır (Yılmaztürk ve Güler, 2017:8). 1930’lu yıllardaki dünya ekonomik krizi sonrasında özellikle İkinci Dünya Savaşı’nı takip eden yıllarda “refah devleti” olgusunun ortaya çıkışı ile birlikte sosyal güvenlik politikalarının kapsamı genişleyerek kurumsal hale gelmiş, çalışan tüm fertler ve bakmakla yükümlü olduğu yakınları sosyal güvenlik sistemine dâhil olmuştur. Sosyal güvenlik sisteminin temelinde çalışma yaşamı olduğu; sosyal politikanın ‘ihtiyaç sahipleri’ olarak tarif edilebilecek bir toplumsal kesimle sınırlandırılmadığı, hatta tam aksine, genel olarak “yurttaş-devlet” ilişkilerinin düzenlenmesinde etkili bir araç haline geldiği (Durmaz, 2016:149) bilinen bir gerçektir. Bu bağlamda sosyal politikalar; fırsat eşitliği kavramıyla eğitimin tüm toplumsal kesimleri de içine alacak şekilde yaygın hale gelerek, toplumun ihtiyaç düzeylerine göre yetişmiş beşerî sermayenin gelişmesini sağlamış, kapitalist ilişkileri değiştirip kapitalizmin devlet üzerindeki baskısını azaltmış (Bilgin, 2007) kapitalizmin insanlık dışı uygulamalarını insani çizgiye çekmeyi başarmıştır.

2.2. Sosyal Yardımlar Meselesi ve Türkiye

Sosyal yardımlar, sosyal devlet ilkesinin bir gereği ve uygulama araçlarından birisi olup, devletlerin yoksulluğun giderilmesi amacıyla kullandığı araçların başında gelmektedir. Sosyal yardım, toplumda dezavantajlı kesim olarak belirtilen kişilerin toplumla bütünleşmelerini sağlamaya yönelik uygulamalar sayesinde sosyal denge ve adaleti sağlamada etkin bir yöntem olarak görülmektedir (Tekindal, 2018:338-342).

Burada belirtilen ‘dezavantaj’ kavramı; yoksulluk, cinsiyet, etnik grup ve ırk gibi geleneksel birtakım nedenlerle açıklanmaya çalışılsa da mikro ölçekte bireyin kendi kendine yetememesi ve toplumun çoğunluğu tarafından faydalı bulunan birtakım araçlara erişip imkânlarını kullanamaması durumunu da ifade etmekte kısaca kendi kendine yeterliliğin önündeki birtakım engellerin bulunmasıdır (Mayer, 2003:2,3). Söz konusu grubun önemli bir kısmı; ülkenin ekonomik ve sosyal imkânlarından yeterince veya hiç yararlanamayan, özel olarak korunmaya gereksinim duyan ve risk altında olanları kapsamakta, içinde başta çocuk olmak üzere genç, yaşlı, engelli, kadın, yoksul, göçmen ve azınlıklar yer almakta (Es ve Menteşe, 2018) birlikte ekonomik ve sosyal olarak kendi kendine yetebilen kişilerin de herhangi bir sebeple (günümüzde yaşanan covid-19 gibi) bu gruba dâhil olabileceği bir gerçektir.

Sosyal yardımlarla ilgili genel bir tanımlama yapacak olursak sosyal yardımlar; sosyal güvenliğin, mevcut uygulamalarının dışında kalan, muhtaç durumdaki bireylere yönelik olan, sosyal güvenliğin önemli bir ağı ve ülkelerde farklı şekilde uygulanan sosyal güvenlik sistemlerinin açıklarını kapatıcı bir yöntem olarak tanımlanmaktadır (Şenocak, 2009:445). Diğer bir deyişle sosyal yardımlar, ekonomik açıdan bağımlı ve güçsüz olan insanların korunma altına alınması amacıyla “devlet tarafından alınan önlemler, çeşitli haklar ve özgürlükler” olarak tanımlanmaktadır. Zira sosyal yardımlar, geçmişten günümüze toplumların siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik yapılarının köklü değişiklikler geçirmesiyle, iktisadi faaliyetlerin ve toplumun ekonomik yapısının bazı sosyal gruplar üzerinde doğurduğu maddi olumsuzlukları ve sosyal adaletsizlikleri gidermeyi hedef alan bir politika aracı olduğu belirtilmektedir (Talas, 1992:4,5).

Sosyal yardım kavramı, dar anlamda sadece yardıma muhtaç olanları korumaya dönük bir faaliyet olarak görülmektedir. Buna karşın geniş anlamda sosyal yardımlar; yoksullukla mücadelede en önemli sosyal politika aracı olarak, merkezinde insan olan, onu yoksulluk içinde bırakan çevresel etkenlere odaklanan ve bu çevreyi ideal ortama

dönüştürme faaliyetlerini ifade eden (Gül, 2004:349) bir kavramdır. Geniş anlamda sosyal yardımların temel amacı, bireylerin en kısa sürede kendi kendine yeter haline gelmesi olup, bireylerin sosyal yardımlara bağımlı hale gelmesinden ziyade sosyal yardımlar aracılığı ile yeniden güçlenebilmesini sağlamaktır. Çengelci'ye göre (1993:22) sosyal yardımlar, bireylerin resmi kurum ve kuruluşlar tarafından yasaların çerçevesini çizdiği şekilde ihtiyaçlarının belirlenerek ve kontrol edilerek yapılan; en kısa sürede kendi kendine yeter hale gelmesi amacını taşıyan; nesnel ve parasal desteği içeren sosyal güvenlik yöntemi ve sosyal hizmet alanıdır. Bu bağlamda dar ve geniş manada sosyal yardımların temel niteliklerini sıralarsak; merkeze insanı alması, yasal düzenlemelere dayanan ve bir politika aracı olarak ortaya çıkması, engelli olma, yaşlılık veya kronik rahatsızlıklar yüzünden çalışamayan muhtaç kesimlerin koruma altına alması, kişiyi yoksul ve yoksun bırakan ortamı değiştirmeye dönük faaliyetleri kapsamı, yardıma her durumda muhtaç olan kesimlerin insanca yaşayabilmesinin koşullarının oluşturulması olarak belirtebiliriz.

Sosyal yardımlar; sosyal devlet uygulamalarının yani sosyal politikaların bir fonksiyonudur. Sosyal politikalar; tarihsel süreç içindeki değişen niteliğine göre, 'klasik' ve 'modern' sosyal politika olarak iki temelde değerlendirilmektedir. Klasik sosyal politika, daha çok 18. yüzyıl Sanayi Devrimi'yle sermayenin, işçi emeğine hiçbir hak tanımayan uygulamaları neticesinde yaşanan sorunların, çalışma şartlarından ücretlere kadar işçilere dönük bazı yasal hakların verilerek çözülmesiyle ortaya çıkan politikadır. Klasik sosyal politikayı genelde sosyal sınıflar, özelde ise işçi ve işverenler arasındaki sorunları gidermek ve taraflar arasında uyum sağlamaya yönelik çalışmalar bütünü olarak tanımlamak mümkündür. Klasik sosyal politikanın temel çıkış noktasını, üretim sürecinde yer alan ve emeği ile büyük bölümünü oluşturan işgücünün korunması, sanayi alanları içerisindeki ilişkilerin adaletli şekilde kurumsallaşması ve sosyal sınıflar arasındaki sorunlarının minimuma indirilmesi doğrultusunda alınan tedbirler (Seyyar, 2011:25) oluşturmaktadır.

Klasik sosyal politikalar daha çok sosyal güvenlik konularını içine alan politikalar olarak öne çıkarken, modern sosyal politikalar, sosyal yardımları da içine alan bir politika aracı olarak ortaya çıkmaktadır. Modern sosyal politika, günümüzdeki işçi-işveren arasındaki sorunlarının yanında, toplum içindeki bütün sosyal grupların "ekonomik ve psiko-sosyal sorunlarını" belirlemeye ve onları gidermeye çalışmaktadır. İnsan haklarının ve buna bağlı olarak sosyal hakların yıllar içerisinde daha da belirginleşerek yasal güvenceye kavuşup genişlemesi, kuşkusuz sosyal politikanın ilgi alanının genişlemesiyle yakından ilgilidir (Güven, 2011:10). Zira Seyyar'ın (2011:26) belirttiği gibi, modern sosyal politikanın ana hedefleri arasında nüfus içerisindeki farklı sosyal kesimlerin (yaşlılar, gençler, çocuklar, engelliler, bakıma muhtaçlar, ev hanımları, işsizler, yabancılar vs) hak ve menfaatlerinin belirlenmesi, korunması ve geliştirilmesi bulunmaktadır. Modern sosyal politika, toplum içerisindeki tüm kesimlerin ve grupların sosyal güvenlik, sağlık, barınma, eğitim gibi sorunlarını çözme görevi üstlenmekte ve günümüzde sosyal devletlerin zaman içerisinde arz eden farklı sosyal sorunların çözümünde en önemli araç konuma gelmiştir.

Sosyal politikaların önemli unsurunu teşkil eden sosyal yardımlar, yoksulluk ve gelir dağılımındaki adaletsizliğe karşı mücadeleye göre değişse de Tekindal'a göre (2018:343), temelde üç kategoride değerlendirilebilir. Birinci kategorideki sosyal yardımlar; yaş, iş veya statüye bakılmaksızın belirli bir gelir düzeyinin altındaki herkese verilen 'genel yardımlardır. İkinci kategorideki sosyal yardımlar, belli bir gelirin altındaki özel gruplara verilen 'kategorik yardımlardır. Zira üçüncü kategorideki sosyal yardımlar; konut, istihdam eğitimi veya okul öğle yemeği gibi parasal olmayan 'şartlı veya parasal olmayan yardımlardır. Tuncay'a göre (1998:57) Türkiye'de uygulanan sosyal yardımlar; "Tazminat Karakteri Taşıyan Sosyal Yardımlar" (muhtaç asker ailelerine yardım, vatan hizmetinde bulunmuş "İstiklal Madalyası" sahiplerine yardım, görevleri nedeniyle yaralanan veya hayatını kaybeden bazı kamu görevlilerine yardım gibi yardımlar), "Koruma Karakteri Taşıyan Sosyal Yardımlar" (kimsesiz, muhtaç yaşlılara yardım, yoksul ve muhtaç vatandaşlara yardımlar)

olarak iki kategoride değerlendirilmektedir. Akbaş ise (2019:14), ülkemizdeki sosyal yardımları türüne göre; aile yardımları (gıda, sıcak yemek, giyim, yakacak, barınma gibi), eğitim yardımları (burs, kitap ve kırtasiye yardımları), sağlık yardımları, şartlı nakit transferleri, periyodik olarak yapılan nakdi yardımlar şeklinde sıralamakta, zira koşula bağlı aynı veya nakdi yardımlar yerine belli bir asgari gelire ulaşma konusunda güvence sağlayacak düzenli gelir desteklerinin yapılmakta olduğunu belirtmektedir.

Görüldüğü gibi sosyal yardımlar, farklı kategori ve metodlar halinde, değerlendirilmekte zira ülkelerin sosyoekonomik durumuna göre bunun niteliği değişebilmektedir. Genel olarak belirtmek gerekirse sosyal politikanın şekillenmesinde etkin olan sosyal yardımlar, yoksulluğun giderilmesinde de önemli yer tutmakta, zira ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre bu yardımlar bireyi güçlendirici ya da bağımlı kılıcı özellik taşımaktadır (Tekinal, 2018:345). Ekonominin sadece dağıtım yönünü düzenleyen sosyal yardım politikaları, her ne kadar, piyasa ekonomisi düşüncesinde, devlet imkânlarının hibe edilmesi veya sadaka ekonomisi olarak eleştirilse de aslında bu anlayışın da meşruiyetini sağlamakta, yoksul ve dezavantajlı kesimleri korumakla birlikte, onların sistem dışına itilerek radikalleşmesini önlemektedir (Baharççek ve Tuncel, 2014:5-10). Sosyal yardımlar, Sarıbay’ın (2012: 48-64) belirttiği gibi, sermaye birikiminin sosyolojik olarak gayrimeşru gözükmesini engelleyerek, kapitalizmin eşitsiz ve adaletsiz yüzünü estetize ederek, dezavantajlı kesimleri, radikalizmden uzak tutmaktadır.

2.2.1. Geçmişten Günümüze Türkiye’de Sosyal Yardım Anlayışı ve Düzenlemeleri

Yardım anlayışı ve uygulaması Osmanlı’dan Cumhuriyet’e tevarüs eden önemli bir sosyokültürel mirastır. Yardımlaşma ve dayanışma kavramları, Osmanlı sosyoekonomik düşüncesinin temelini oluşturmuş, özellikle dini duyguların da etkisiyle devletin toplumsal yapısında dayanışma ve yardımlaşma kültürünün güçlü olmasında etkili

olmuştur. Bunda; aile içi yardımlaşmanın, vakıf kültürünün gelişmiş olmasının, dini anlayış ve uygulamaların önemli etkisi olduğu bir gerçektir (Akbaş, 2019:27,28). Vakıflar eliyle yapılan yardımların diğerlerine nazaran daha fazla ve etkin olduğu bir gerçektir. Zira Osmanlı’da vakıfların, devlet gelirlerinden bağımsız olarak tamamen sivil halkın, sosyal politika veya hizmet anlayışı çerçevesinde gelişme imkânı bulması önemli olup, vakıfların yaptığı yardımlar, sosyal hizmet amacını da içine alan sosyal yardımlaşma ve dayanışma kurumları haline dönüşmüş (Fidan, 2006:52), yardımlarda önemli bir kurumsal ayağı oluşturmuştur.

Osmanlı’da vakıf kültürü, önemli bir sosyal yardım aracı olsa da Osmanlı son dönemlerinde vakıf hizmetlerinin zayıflaması nedeniyle bu hizmetlerin merkezi otoritelerce yapılmasına yani yardımların merkezileşmesine yol açmıştır. Bu bağlamda modern anlamda sosyal devlet ve yardım meselesinin, Osmanlı son dönemlerinden itibaren başladığı söylenebilir (Özbek, 2006,36). Bu bağlamda sosyal yardımlar; 1867’de çıkarılan bir kanunla belediye hizmetlerinin yanında, “fakirlere yardımı emreden” önemli bir hizmet görevi olarak ortaya çıkarken, 1877 tarihli ‘Dersaadet Belediye Kanunu’yla belediyelere sosyal yardım hizmetleri bir görev olarak verilmiş, aynı zamanda ‘Himaye-i Etfal’ (Çocuk Esirgeme) ve ‘Hilal-i Ahmer’ (Kızılay) gibi sosyal yardım kurumları konusunda önemli kurumsal yapılar hizmete açılmıştır (Hacımahmutoğlu, 2009:68-69). Bu dönemde kurulan sosyal yardım kurumları, günümüz Cumhuriyet Türkiye’sinde de varlığını devam ettirmiştir. Osmanlı son döneminde kurulan ve sosyal yardım fonksiyonlarını yerine getirmiş kuruluşları; ‘Darülhayr-ı Âli (Abdülhamit döneminde kimsesizler ve sokak çocukları için kurulmuş), Hamidiye Etfal Hastane-i Âlisi’ (kimsesiz çocukların ve diğer çocuklar için kurulmuş hastane), ‘Darüleytamlar’ (şehit çocuklarının bakımı ve korunmasına yönelik kurulmuş), ‘Darülaceze’ (yaşlılık, sağlık sorunları ve işsizlik nedeniyle kendilerine bakamayacak durumda olan, kimsesiz ve barınma yeri olmayanlar için kurulmuş), ‘Hilal-i Ahmer Cemiyeti’ (günümüzdeki

Kızılay'ın görev ve hizmetleri için kurulmuş), 'Darüşşafaka' (bakacak kimsesi olmayan öksüz ve yetim çocukların korunması ve eğitimi amaçlı kurulmuş), 'Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu' gibi modern anlamda sosyal yardım mahiyetindeki kuruluşlar (Akbaş, 2019:29,30) olarak sıralayabiliriz.

Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine geldiğimizde ise sosyal yardım hizmetlerinin aynı şekilde devam ettiğini söyleyebiliriz. Ancak Türkiye; kendisini Batılı modern bir devlet olarak kurgulasa da ülkede sosyal devlet ve yardım meselesi, Batılı anlamda 'hak temelli' olmaktan uzaktır. Zira Batı'da, Sanayi Devrimi'nin bir ürünü olan sosyal sınıf olgusu, devlet karşısında 'hak arama' olgusunu siyasi kültürün bir parçası haline getirirken, Türkiye'de ise burjuva devlet burjuva toplumdan önce doğduğundan, sosyal sınıf olgusu ortaya çıkmamış, dolayısıyla her alanda devlet belirleyiciliği söz konusu olmuştur (Duman, 2007:38,39). Yani Türkiye'de sosyal devlet anlayışı, Batı'da olduğu gibi, Sanayi Devrimi'nin getirdiği ekonomik gelişme sürecinde, sınıfsal temelde bir hak arama çabası olmaktan ziyade, devlet elitlerinin belirlediği politikalar çerçevesinde yürütülmüştür. Cumhuriyetin kuruluşundan çok partili hayata, modern bir toplum oluşturmaktan ekonomik kalkınmaya kadar birçok alanda ve konuda rol oynayan aktör, büyük ölçüde devlet olmuştur (Koray, 2005:132,133). Bu bağlamda yeni kurulan Cumhuriyet'te, yıkıcı savaşların yol açtığı imkânsızlıklar ve yoksulluklar, devlet eliyle sosyal yardımları zorunlu kılmış, kurtuluş mücadeleleri ve savaşların yol açtığı halk tabanındaki yoksulluğun yanında birçoğu kapatılmak durumunda kalan vakıfların da işlevsiz hale gelmesiyle sosyal yardımlar, devlet eliyle kısıtlı imkânlar ölçüsünde yerine getirilmeye çalışılmıştır.

Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda 'sosyal devlet' veya 'sosyal yardım' kavramları henüz kullanılmasa da 1920 yılında kurulan 'Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı', 'Sosyal Yardım Komisyonu' gibi kurumların (Çengelci, 1996 6), bu amaca hizmet ettiği söylenebilir. 1921 yılında savaşta hayatını kaybeden askerlerin ihtiyaç sahibi ailelerine yönelik sosyal yardım amaçlı Ankara'da kurulmuş olan Himaye-i Etfal Cemiyeti'ni (1935

yılında Çocuk Esirgeme Kurumu'na dönüştürülmüştür) de bu bağlamda düşünebiliriz (Çengelci, 1985:74,75). Zira 1923 tarihli İzmir İktisat Kongresi'nde; işçi hakları, çalışma koşulları, sosyal güvenlik ve sendikalarla ilgili alınan kararların yanında, 1926 yılında kabul edilen Medeni Kanun'la çalışma hayatı ve sosyal güvenlikle ilgili önemli düzenlemeler yapılmıştır. Bunun yanında 1930 yılında kadın ve çocuk işçilerin çalışma koşullarını düzenleyen, işçi sağlığı ile ilgili koruyucu hükümler içeren Umumi Hıfzıssıhha Kanunu (Koray, 2005:158-159)'yla birlikte; kadın, çocuk ve çalışanlar için ilk kez koruyucu hükümler getirilmiş, belirli sayıda işçi çalıştıran işverenlere, çalışanlara dönük analık, hastalık ve kaza durumlarında yardımı yapmaları yönünde (Güzel ve Okur, 2003:31) birtakım yükümlülükler getirilmiştir. Sosyal yardımlarla ilgili 1930'da çıkarılan Belediye Kanunu'yla, ihtiyaç sahiplerine gıda, barınma, sağlık hizmetleri gibi konularda, belediyelere sosyal amaçlı yardım görevi verilmiş (Yılmaztürk ve Güler, 2017:12) zira bu dönemin önemli kurumsal yapısı içinde bulunan Himaye-i Etfal Cemiyeti eliyle kimsesiz çocuklara yönelik; barınma, iâşe, sağlık, eğitim gibi konularda yardım sağlanmış, hatta çocukların zararlı alışkanlıklardan korunması için gerekli önlemlerin alınması gibi (Baytal, 2009) genişletici bir görev tanımlaması yapılmıştır.

Görüldüğü gibi, Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda, bir yandan modernleşme ve çağdaşlaşma hareketlerine dönük politikalar hayata geçerken, diğer yandan da insani temelli sosyal devlet ve sosyal yardım meseleleri yeterli düzeyde olmasa da göz ardı edilmemiştir. Can'ın (2014:152-155) belirttiği gibi, savaşlardan yeni çıkmış bir devletin bütçesinin de sınırlı olması nedeniyle sosyal yardımların yeterli düzeyde ve sistemli hale gelmesi kolay olmamıştır. Zira karşılaşılan salgın hastalıklar, fakirlik, işsizlik, toplumsal bozukluklar, mültecilik gibi sorunların halk nezdinde oluşturduğu etkilerden dolayı oluşan yıkım etkisinden dolayı devlet, sosyal yardımlara yol açan etkenlerle mücadeleden ziyade bizatihi sosyal yardımlar üstünde daha çok durmuştur.

Dünya tarihinin önemli bir dönüm noktasını teşkil eden, 1929'da yaşanan ekonomik buhranın en önemli sonucu, klasik liberal anlayışın

terkedilmesi ve devletin piyasa müdahalelerinin önünün açılmasıdır. 1929 yılında Wall Street’in çöküşüyle tetiklenen “büyük buhran”la birlikte, çoğu gelişmiş ülkelerde yüksek oranda işsizliğin baş göstermesiyle liberal anlayış ve uygulamalar sorgulanmaya başlanmıştır. Ortaya atılan yeni ekonomi anlayışının teorisyenliğini yapan John Maynard Keynes; liberalizmin kendi kendini düzenleyen piyasa fikrine karşı çıkararak, tüm iktisadi faaliyetlerin, ekonomideki toplam talep miktarınca belirlendiğini, devletin harcama ve vergilendirme politikalarını ustaca kullanarak, işsizlik başta olmak üzere, diğer sorunların üstesinden gelinebileceğini savunmuştur (Heywood, 2014:75,76). Keynes düşüncesi, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası etkisini göstermiştir. Aslında sosyal devlet ve yardım politikalarının savaş öncesinde Amerika’da Roosevelt’in “new deal” politikalarıyla işsizler, yaşlılar ve çocuklar için kamusal yardım uygulaması bağlamında uygulandığı bilinmektedir. Keynes etkisiyle savaş sonrası dönemde ekonomiye ve toplumsal kesimlerin ihtiyaçlarına müdahale eden “sosyal devlet/refah devleti” anlayışı yerleşmeye başlamıştır. Bu bağlamda Avrupa’da; 1950-1980 arası dönemde İsveç’te Sosyal Demokrat İşçi Partisi, İngiltere’de İşçi Partisi, Almanya’da Sosyal Demokrat Parti, İspanya’da Sosyalist İşçi Partisi gibi sosyal demokrat çizgideki partiler, seçimlerde belirgin başarı elde etmiş, kendi iktidarları döneminde, kapitalist sistemle çatışmaktan ziyade onun sosyal politika eksikliğini tamamlamaya çalışmışlar (Heywood, 2014:73,74,131,132), hatta bazı sanayi alanlarını millileştirerek “karma ekonomi” modelini uygulamışlardır. Karma ekonomi modelinin bir ayağını serbest piyasa ekonomisi mantığı oluştururken, diğer ayağını da piyasa mekanizması yerine, politik eğilim ve tercihlerin yön verdiği uygulamalar (Şaylan, 2003:100) söz konusu olmuştur.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı’na katılmasa da savaşın yol açtığı ekonomik sıkıntılar kendisini göstermiş, özellikle tarım sektöründe çalışan önemli bir kesimin, silahlı kuvvetler bünyesinde ihtiyaten silah altında bulundurulması gibi nedenlerle, ülkede tarımsal ürün ve gıda ihtiyacı hat safhaya çıkmıştır. Savaş esnasında, askerlik

vazifesinde bulunanların, ihtiyaç sahibi ailelerine yapılacak sosyal yardımlarla ilgili hususları düzenleyen 1941 tarihli Asker Ailelerine Yardım Kanunu yürürlüğe girmiş, kanun uygulamasını şehir ve kasabalarda belediye encümenleri, köylerde ise ihtiyar heyetleri yürütmüştür (Tuncay, 1998:67,71). Artan ekmek ihtiyacını karşılamak için Dağıtma Ofisi ve Halk Dağıtma Birlikleri ekmek takibini sağlamış, ayrıca odun ve kömür dağıtımına ek olarak, devlet tarafından mahalle bakkalları aracılığı ile diğer ihtiyaç mallarının dağıtımını gerçekleştirmiştir (Can, 2014:191). Savaş sonrasında, demokratikleşme dalgalarının getirdiği olumlu havayla birlikte Türkiye’de; 1937 yılında yürürlüğe giren İş Kanunu’nu yanında, işgücü piyasasının düzenlenmesi amacıyla İş ve İşçi Bulma Kurumu ve İş Mahkemeleri kurulmuştur. 1946 yılında, Cemiyetler Kanunu’ndaki “sınıf esasına göre dernek kurma yasağının” kaldırılmasıyla ilk kez Sendikalar Kanunu çıkarılmıştır. Kanunla sendikaların, siyaset ve grev yapması yasaklansa da, sınıf temeline dayalı örgütlenmeler, serbest bırakılmıştır (Koray, 2005:162-163). Yine bu dönemde, Türkiye’de modern anlamda Sosyal Güvenlik Kurumlarının en eskisi olarak bilinen, 1950 tarihli 5434 sayılı yasa ile Emekli Sandığı Kanunu ile Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Böylece kamu personelinin; emeklilik ve malullük hakları verilmiş zira hayatlarını kaybetmeleri durumunda bakmakla yükümlü oldukları yakınlarının sosyal güvenlikleri (Can, 2014:212), garantiye alınmıştır. Sosyal yardımlarla ilgili olarak, 1959 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’na bağlı olarak kurulan Sosyal Hizmet Enstitüsü vasıtasıyla sosyal yardım ve sosyal hizmet alanlarında gerekli olan uzman kişilerin yetiştirilmesi amacıyla Hacettepe Üniversitesi bünyesinde Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu kurulmuş (Taşçı, 2007:107,108), böylece bu konuda uzmanlaşmış bilgili ve deneyimli personel kaynağı sağlanmıştır.

Diğer taraftan Türkiye’de ‘sosyal devlet’ kavramı ilk kez 1961 anayasasında zikredilerek, anayasal bir kavram halini almıştır. Anayasada; “sosyal devlet anlayışının sağlanabilmesi için, ekonomik ve sosyal hayatın; adalete, tam bir

çalışma esasına, herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış düzenine ulaşması amacıyla düzenleneceği, kalkınmanın bir plan içinde yürütülmesi ve vatandaşların sosyal güvenliğe kavuşturulması” öngörülmüştür (Dağcı, 2006:91). 1961 Anayasası; kişi hak ve hürriyetleri bağlamında ‘negatif hakları’ benimserken, sosyal devlet ve sosyal haklar bağlamında ‘pozitif hürriyet’ ve ‘özgürleştirme’ anlayışını getirmiş, devletin temel hak ve hürriyetler yanında, sosyal adalet ve hukuk ilkeleriyle bağdaşmayan veya bunları sınırlayan tüm siyasi, iktisadi ve sosyal engellerin kaldırılması (Küçük ve Karadağ, 2013:184,185) gereğini vurgulamıştır. Anayasanın çizdiği çerçeve doğrultusunda, 1963 yılında 274 sayılı Sendikalar Yasası ile 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Yasası çıkarılmıştır. Bu yasalarla geniş kitlelere örgütlenme hakkı tanınmış, sendikaların işlev alanı genişletilmiş, sendikaların mali açıdan güçlenmesi (Tokol, 2000: 20,21) amaçlanmıştır.

Türkiye’de anayasal-yasal düzlemde, sosyal devlet ve politikaların benimsenmiş olması, sosyal yardımların da aynı düzlemde hayat bulmasının önünü açacak önemli bir gelişmedir. 1961 yılında çıkarılan Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun ile İnsan Hakları Evrensel Beyannameğine de atıfta bulunularak, temel bir hak olan sağlık hizmetlerinden faydalanmanın sosyal adalete uygun bir şekilde gerçekleşmesini sağlamak amacıyla sağlık ile ilgili hizmetlerin, söz konusu kanun çerçevesinde yürütülmesinden söz edilmiştir. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’nın teşkilat ve görevlerini düzenleyen kanunda değişiklik yapılarak, bakanlığın bünyesinde Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü kurulmuştur (DDK, 2009:116,117). Ayrıca, daha önce yürürlüğe giren Emekli Sandığı Yasası yeniden ele alınmış zira Bağ-Kur’la ilgili yeni bir düzenleme hayata geçmiş, ayrıca 1952 tarihli Uluslararası Çalışma Örgütü’nün, Sosyal Güvenliğin Asgari Normlarına İlişkin Sözleşmesi, 1971 tarihinde yapılan düzenlemeyle kabul edilmiştir (Kaya, 2009: 64).

Sosyal yardım ve hizmet kapsamında, 1960 sonrasında yükseköğrenim öğrencilerine yönelik yurt ve kredi hizmetlerini düzenleyen 351 sayılı Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu Kanunu

çıkartılmıştır. Kanunla bu görevleri yürütmek ve öğrencilere kredi vermek üzere Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu kurulmuş zira Milli Eğitim Bakanlığına bağlı yurt ve aşevleri bu kuruma devredilmiştir (DDK, 2009:117). Vatani hizmette şehit düşen askerlerin eş ve yetimlerine, sosyal yardımı amaç edinen mahiyette bazı düzenlemeler yapılmış, özellikle Millî Mücadele’ye katılmış ve İstiklâl Madalyası almış olan gazilere ve Kore Savaşı’na fiilen katılan Türk vatandaşlarına aylık bağlanmaya başlanmıştır (Taşçı, 2007:109). Son olarak bu dönemin önemli gelişmelerinden bir diğeri ise, 65 yaşını doldurmuş ihtiyaç sahibi, kimsesiz ve güçsüz Türk vatandaşlarına aylık ödeneklerin bağlanmasıdır. Zira bu durum Türkiye’de, sosyal yardım uygulamaları bağlamındaki en geniş kesimlere hitap eden bir uygulama olarak değerlendirilmektedir. Kanun kapsamına, 65 yaşını doldurmuş yaşlıların yanında, 18 yaşını geçmiş engelliler ve yasal olarak bakmakla yükümlü olduğu 18 yaşını tamamlamamış engelli yakını olan vatandaşlar da dâhil edilmiştir (Taşçı, 2009: 77, 90). Ayrıca sosyal güvenlik kurumlarından aylığı olmayan ve geliri olmayan, diğer muhtaç kesimlere il ve ilçe idari kurumlarınca yardımlara devam edilmiştir.

2.2.2. Neoliberal Sistemde Sosyal Yardımlar ve Türkiye

Dünyada ve Türkiye’de 1980 sonrası dönem, liberal ekonomi politikalarının ‘neoliberalizm’ adıyla yeniden ihya edildiği bir dönemdir. 1970’lerin sonunda baş gösteren işsizlik, ekonomik durgunluk, enflasyon ve petrol fiyatlarındaki yükselişler, “sosyal devlet” veya “refah devleti” anlayışının sonunu getirirken, ekonomide devlet müdahalesini minimize eden “yeni sağ” siyaset uygulamaları, sosyal adalete ekonomik eşitlik yönünden değil, herkes için asgari hayat standardını (Uluç, 2014:123) temel almıştır. Yeniden 19. yüzyıl serbest piyasa mantığına dönülmesi, küreselleşmenin temel ekonomik dinamiğini oluşturmuştur. Neoliberal veya “yeni sağ” adıyla bilinen bu düşünce; piyasa serbestliği ve bu konuda yasal düzenlemelerin ve hükümet kontrollerinin kısıtlanmasını, özelleştirme faaliyetlerinin artmasını öngörmektedir. Bu

düşüncenin teorisini olarak bilinen Frederick Von Hayek ve öğrencisi Milton Friedman gibi düşünürlerin de katkısıyla (Şahin, 2009:46), küresel ekonomik sisteme geçiş hızlanmıştır. Zira neoliberal düşüncede; refah devleti ve sosyal yardım uygulamalarının bireysel sorumluluk duygusunu körelttiği, “bağımlılık kültürü” oluşturduğu ve “beleşçiliği” teşvik ettiği zira farklı kesimlerin aleyhine olacak biçimde, devletten kayırma talep eden çıkar gruplarının mücadelesinin, mevcut sorunları daha da ağırlaştırdığı (Erdoğan, 1998:87) yönündeki eleştiriler önemli yer tutmaktadır.

Batı’da gelişen neoliberal ekonomik anlayışın, Türkiye’yi de etkilediği zira bu durumun darbe sonrası döneme denk geldiği bilinmektedir. Darbecilerin oluşturduğu 1982 Anayasası’nda, sosyal yardımların sosyal güvenlik içerisinde yer aldığı açıkça belirtilmiş, Anayasanın 60.maddesinde belirtilen “herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Devlet, bu güvenliği sağlayacak gerekli tedbirleri alır ve teşkilatı kurar” şeklindeki bu maddesi gereği sosyal yardımlar, sosyal güvenlik sistemi içindeki yerini almıştır (Bulut, 2011: 57-64). Bu bağlamda anayasal olarak sosyal güvenlik, sadece çalışanlar için değil, bunun dışında kalan kesimleri de (savaş malulleri, öksüz, yetim ve dullar, bakıma muhtaç yaşlılar, korunmaya ihtiyacı olan çocuklar, engelliler) kapsayacak şekilde düzenlenmiştir (Akbaş, 2019:121). Böylece anayasada yer alan sosyal devlet ve yardımlar meselesi güvence altına alınmıştır.

Askeri darbe sonrasında demokratik yolla işbaşına gelen Özal hükümetinin program ve politikaları, Türkiye’de neoliberal politikaların izdüşümünü oluşturmuştur. Bu durum, Batı’da olduğu gibi, neoliberal politikaların hayata geçmesiyle ‘sosyal devlet’ veya ‘refah devleti’ anlayışının iyice zayıflayacağı yönünde beklentilere yol açmıştır. Özal’ın iktisadi programı; hem devletin küçültülmesi, hem de içe kapalı ekonominin dış ticarete ve serbest rekabete açmasıyla belirginleşmiş, söz konusu politikalar IMF ve Dünya Bankası tarafından da desteklenmiştir (Öniş, 2004:113,114). Bu bağlamda Özal’ın liberal politikaları temelinde; devletin ekonomide

düzenleyici bir aktör olmaktan çok yol gösterici olması, devletin yerine bireyin müteşebbis olması, zira sağlık, eğitim, sosyal hizmetler ve sosyal sigorta alanlarında özelleştirme politikalarının hayata geçmesi (Uluç, 2014:136,137) gibi düşüncelere dayanmıştır. Özal, “sosyal devlet” veya “refah devleti” anlayışını, ekonominin büyümesi açısından sakıncalı gördüğünden devletin küçültülmesinden yana olmuş (Cemal, 2004:171), halka yardım dağıtan “devlet baba” anlayışından ziyade, bireysel teşebbüsün önünü açarak, kendi kendine yeten, her şeyi devletten beklemeyen bireylerden oluşan toplumun, daha demokratik ve özgür bir toplum olacağını savunmuştur.

Özal’ın liberal düşüncesi, devletin sosyal harcamalarına karşı olsa da onun muhafazakâr düşüncesinin sosyal yardımları tümüyle reddetmediği yönünde görüşler vardır. Kösecik’e göre (2015:28), Özal’ın sosyal devlet anlayışı, devletten yardım almaktan ziyade, çalışmayı teşvik edici yönde olduğu zira sosyal yardımların “insanları çalışmaktan uzaklaştırıcı” ve “tembelliğe teşvik edici” değil, muhtaçların çalışıp yararlı hale gelmesi için, önlerindeki engellerin kaldırılması şeklindedir. Duman’a göre (2010:274,275), Özal’ın sosyal politika ve adalet anlayışı temelde varlıklı kişilerden alınan vergilerin, muhtaçlara kanalize edilmesi şeklindedir. Özal’ın “biz zengine değil, sadece dar gelirliye sübvansiyon yapıyoruz, elektriği az kullanana düşük fiyattan, çok kullanana yüksek fiyattan satarak, sosyal adaleti gerçekleştiriyoruz” şeklindeki açıklaması, onun bu konudaki düşüncesini ortaya koymaktadır. Özal döneminde, 1921’de kurulan Himaye-i Etfal Cemiyeti’nin (Çocuk Esirgeme Kurumu), yeniden ele alınarak, 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu’nun hayata geçirilmesi önemlidir. Bu Kanunla sosyal hizmetler; “kişi ve ailelerin kendi bünye ve şartlarından doğan veya kontrolleri dışında oluşan maddi-manevi ve sosyal yoksunlukların giderilmesine ve ihtiyaçların karşılanmasını amaçlayan sistemli ve programlı hizmetler bütünü” olarak tanımlanmış ve kontrol edilemeyen nedenlerden dolayı yoksullaşmış, muhtaç duruma düşmüş, fiziksel veya ruhsal sıkıntılarla baş etmekte olan bireylere, insaniyetli

bir yaşam sürdürebilecekleri sosyal ortamı yaratma amacı (Uğurlu, 2002:210) belirginleşmiştir. 1986'da çıkarılan ve halk arasında "Fak-Fuk-Fon" olarak bilinen ve mağdur ve dezavantajlı kesimlere dönük 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu, (zor durumda bulunan ihtiyaç sahiplerine dönük yardımları konu edinen) gibi uygulamaların Özal döneminde hayata geçirildiği bilinmektedir.

Türkiye'de, Özal döneminden günümüze kadarki süreçte küresel sistemin temelini oluşturan neoliberal ekonomi ve politika anlayışı, sosyal yardım ve hizmetleri baskılamış olsa da sosyal yardım ve hizmetler konusu, iş başına gelen hükümetler eliyle farklı derecelerde ve nitelikte devam etmiştir. Ancak sosyal yardım ve hizmetlerde, özellikle ekonomik kriz dönemlerinde, IMF gibi kuruluşlar eliyle kısıtlama yapılması yönündeki baskıların söz konusu olduğu bir ortamda, sosyal yardımların kamu otoritesi eliyle yapılması daha da güç bir hal alacağından, bu sorunun yerel yönetimlerce aşıldığı söz konusudur. Bu bağlamda sosyal yardım ve hizmetleri, muhafazakâr anlayışının ayrılmaz bir parçası olarak gören ve 1994 yılında işbaşına gelen, Ankara ve İstanbul başta olmak üzere bazı illerdeki Refah Partili belediyecilik anlayışı; "vatandaş memnuniyeti üzerine kurulmuş, belediyelerin sosyal fonksiyonu artırılmış, sağ-sol ayrımını bir kenara bırakan hizmet odaklı" sosyal belediyecilik (Nebati, 2014:172) uygulamalarıyla dikkatleri çekmiştir.

Temelde Refah Partisi'nin sosyal yardım ve hizmet anlayışını benimseyen zira Milli Görüş geleneğinden gelip, Kasım 2002'deki genel seçimlerle tek başına iktidara gelen AK Parti hükümetlerinin ekonomideki temel politikası, Özal'dan beri devam edegelen serbest piyasa sistemi temelindeki liberal politikaların devamı niteliğindedir. AK Parti'nin siyasi ve ekonomik çizgisinde, bir yandan IMF ve Dünya Bankası gibi kurumlarla ilişkiler devam etmesi söz konusu iken ve bu bağlamda "Milli Görüş" düşüncesi terkedilirken (Toros, 2011:188), diğer yandan da demokratik siyaset ve siyasal liberalizm ile birlikte yolsuzluk, yoksulluk ve adaletsizliğe vurgu yapılarak, "insana hizmet eden ve onun yaşam

kalitesini yükselten" (AK Parti Seçim Beyannamesi, 2002:22,43) bir anlayış söz konusudur. Keyman'ın (2007: 68,69) belirttiği gibi, neoliberal temelli küresel ekonomik sistemde, birbiriyle zıt gibi gözüken 'liberal ekonomi' ve 'sosyal politikaların' uyumlaştırılması, hükümet üyelerinin dini anlayışı ve küreselleşmenin olumsuz etkileriyle alâkalıdır. Bu durum, küreselleşmenin yıkıcı etkilerinden korunma, toplumları sadece serbest pazarın insafına bırakmaktan ziyade, düzenleyici sosyal adalet ilkeleri çerçevesinde neoliberalizmin sosyal demokratik bir temelde yeniden yorumlanmasıyla alakalıdır.

Bu bağlamda AK Parti hükümetleri döneminde, bir yanda neoliberal düşünce temelinde bir yandan Petkim, Tüpraş, Ereğli Demirçelik gibi büyük şirketlerin özelleştirilmesine ve devletin ekonomiden uzaklaştırılmasına hız verilirken, diğer yandan da eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi sosyal politika alanlarına ağırlık verilmiştir (Koray, 2015:36). Eğitimde ücretsiz kitap uygulaması, dar gelirli ailelere farklı kalemlerde yapılan yardımlar, sağlık alanındaki yapısal dönüşüm, TOKİ konutları çerçevesinde herkesin gelirine göre ev alabilmesi, ulaşım ve iletişim alanındaki diğer önemli yatırımlar (Koç, 2011:7), göze çarpan önemli sosyal yardım ve hizmet uygulamalarıdır. Zira 65 yaşın üstündeki veya engelli olan ihtiyaç sahibi kişilere yönelik 2022 sayılı kanuna göre verilen aylık ödemeler, 2006 yılı öncesinde Emekli Sandığı'nın görevi iken, 20 Mayıs 2006 tarihinde yürürlüğe giren 5502 sayılı Sosyal Güvenlik Kanunu'yla birlikte Sosyal Güvenlik Kurumu'na devredilmiştir (Hacımahmutoğlu, 2009:103). AK Parti hükümetleri ilk dönemlerindeki söz konusu yoğun sosyal yardım uygulamaları, doksanlı yılların sonu ve ikibinli yılların başında yaşanan ekonomik krizlerin, toplumu derinden etkilemesi ve etkisini uzun süre hissettirecek olmasıyla alakalıdır. Ekonomik krizlerin yol açtığı yoksulluk sınırının altına düşme riski taşıyan kesimlerin, ülke nüfusunun çoğunluğunu oluşturma noktasına gelmesi (Akbaş, 2019:116), söz konusu sosyal yardımları zorunlu hale getirmiştir. AK Parti hükümetleri döneminde, sosyal devlet anlayışını güçlendirmek amacıyla, 2006'da, Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu olarak bilinen, Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası

Kanunu çıkarılmış, sosyal güvencesi olmayan vatandaşlar da sigorta kapsamına alınmış, 18 yaşından küçüklerin anne ve babalarının sigortalı olup olmadığına bakılmaksızın, genel sağlık sigortalı sayılacağı belirtilmiştir. 2011 yılında İşsizlik Sigortası’nın bazı hükümleri düzeltilerek, dar tutulan işsizlik sigortası kapsamı genişletilmiş ve 12 Eylül 2010 Anayasa Referandumu ile memur ve diğer kamu görevlileri, ‘toplu sözleşme’ hakkına sahip olmuştur (Bakan, Özdemir, 2012:37-40).

Bu konuda 1986’da kurulan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu (Fak Fuk Fon) ile başlayan sosyal yardımların kurumsallaşma sürecini, 2011’de kurulan Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın kuruluşu izlemiştir. Canüzmez’in (2018:78) belirttiği gibi, söz konusu bakanlığın kurulmasıyla birlikte sosyal yardımlar toplumsal dayanışma ruhundan ayrılarak kurumsal bir kimlik hüviyetine bürünmüş, sosyal yardımların tek merkezden yürütülmesini sağlamıştır. Diğer yandan bakanlığa bağlı kurulan birçok müdürlüklere, sosyal yardım alanında önemli bir görevler verilmiştir. Bu bağlamda, 1986 yılında kurulan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Genel Sekreterliği, 2004 tarihli Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun ile Başbakanlığa bağlı bir Genel Müdürlük olarak dönüştürülmüş (Karabulut, 2011:118) ve 2011 yılında yapılan bir düzenlemeyle de Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’na bağlanmış, müdürlüğün adı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü olarak değiştirilmiştir. 2011 Aralık döneminde uygulamaya başlanan genel sağlık sigortası kapsamında gelir testi sonucu ödeme gücü bulunmayan kişilerin sağlık primleri, Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü tarafından ödenmeye başlanmıştır (Canüzmez, 2008:27). Söz konusu Müdürlük, sosyal yardımlar anlamında ve mevcut sistem içerisinde en geniş kapsam ve yetkiye sahip bir kurumsal nitelik taşımaktadır. 2004 ve 2005 yılları arasında yeniden düzenlenen Büyükşehir Belediyesi Kanunu ve Belediye Kanunu’yla, yerel yönetim reformu gerçekleştirilmiş, bu bağlamda “sosyal belediyecilik” veya “girişimci belediyecilik” anlayışı geliştirilmiş (Erder ve İncioğlu, 2008:

21,22), söz konusu anlayışın aslında, AB’nin yerel yönetimleri güçlendirme politikasına ters düşmediği söylenebilir. Kavuncu’nun (2013: 240,241) belirttiği gibi devlet yöneticileri; işsizlik, yoksullukla mücadele, ekonomik kalkınma gibi, merkezin temel sorumluluğundaki sosyal politikaların bir kısmını, “kentsel ekonomik kalkınma” programı çerçevesinde, belediyelere aktararak aslında neoliberal politikalardan fazla sapmamış, aynı zamanda muhafazakâr benliği ile hareket etmiştir.

3. PANDEMİ (COVID-19) SÜRECİNDE SOSYAL YARDIMLAR

Sosyal yardım politikasının önemi, toplumların içinden geçtiği zor zamanlarda daha iyi anlaşılmalıdır. Küresel kapitalizmin bitmek tükenmek bilmeyen pazar ve kâr güdüsü, bir yanda dünyada dalga dalga yayılan toplumsal olayların yaşanmasına yol açarken, diğer yandan da işgaller, iç çatışmalar ve göçmen krizleriyle kendisini göstermiştir. Gerek bu tür ortamlarda, gerekse Aralık 2019 tarihinden itibaren tüm dünyanın ve Türkiye’nin içinden geçmekte olduğu koronavirüs (Covid-19) pandemisinin yol açtığı zor bir süreçte, sosyal yardım politikalarının, insanı merkeze alan yaklaşımına duyulan ihtiyaç önemli derecede artmıştır. Pandemi sürecinde, küresel kapitalizmin merkezi ABD başta olmak üzere tüm Batılı ülkelerde, yapılan maddi-parasal yardım dışında, diğer tüm sosyal yardım unsurlarının yetersiz olduğu, bu bağlamda yeterli hastane, sağlık ekipmanı ve malzeme eksikliği başta olmak üzere, yaşlı bakım evlerindeki yaşlılar, engelliler ve diğer toplumun dezavantajlı kesimlerinin bu süreçten olumsuz etkilediği ve kısa sürede binlerce ölüm vakalarının yaşandığı bilinmektedir. Türkiye bu süreçte, sağlık hizmetleri ve ekipman yönünden hazırlıklı olduğunu göstermiş, salgınla mücadeleyi Batı’ya nazaran, daha kontrollü ve başarıyla yürütmüş, nitelik ve nicelik olarak artan sosyal yardım harcamalarını, her ne kadar yetersiz olduğu yönde eleştiriler söz konusu olsa da devam ettirebilmiştir.

3.1. Bu Süreçte Alınan Önlemler Yapılan Sosyal Yardım ve Hizmetler

Türkiye pandemi sürecinde, Batılı ülkeler başta olmak üzere diğer dünya ülkelerine nazaran başarılı bir sağlık hizmeti sunmuştur. Söz konusu başarıda; sağlık altyapı sisteminin güçlü olması, kamu kaynaklarının bu yönde kanalize edilmesi, sosyal koruma sistemini ayakta tutan kuruluşların önemi aşikârdır. Sağlık altyapısı ve insan kaynakları bakımından sahip olunan avantajlı konum, sürecin yönetimini olumlu etkilemiştir. Bu bağlamda, henüz bu salgın ortaya çıkmadan, Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü tarafından 2019 yılında hazırlanan ve benzer salgınlardan yola çıkılarak bir müdahale senaryolarının hazırlanmış olmasının yanında salgına hazırlıklı olma ve risk azaltma süreçlerini içeren risk yönetimi çalışmaları gibi tedbirler, (Turan ve Çelikyay, 2020:18), salgının kontrol altına alınmasında etkili olmuştur. Türkiye'nin güçlü sağlık sistemine vurgu yapan Cumhurbaşkanı Erdoğan; devlet hastaneleri, sigorta hastaneleri ve kurum hastanelerinin birleştirilip tüm vatandaşlarımızın ortak kullanımına açıldığını, aile hekimliği uygulamasına tam kapasite devam edildiğini, 1,5 milyon vatandaşın ücretsiz evde bakım hizmeti alabildiğini, 5400 tam donanımlı araç ve 19 hava aracı ile en modern ambulans filoları oluşturulduğunu, modern altyapısı, ileri teknolojiye sahip cihazları ve nitelikli sağlık çalışanları ile 11 ilimizde şehir hastanelerin hizmete alınıp, 10 şehir hastanesinin daha yapımına devam edildiğini (ntv.com.tr. 30.04.2020) belirtmiştir. Bu süreçte Türkiye, farklı ülkelerde yaşayan ve söz konusu virüse yakalanan ancak gerekli desteği göremeyen kendi vatandaşlarını da kendi imkânlarıyla Türkiye'ye getirmiş, gerekli sağlık hizmetini sunmuştur. Zira Türkiye, gelişmiş Batılı ülkeler de dahil olmak üzere, dünyadaki birçok ülkeye tıbbi koruyucu malzeme yardımıyla bulunarak sosyal yardım konusunda dünyaya örnek olmuştur.

Türkiye'nin sağlık hizmetlerindeki başarısının, aşılama hizmetinde de söz konusu olduğu bir gerçektir. Türkiye, pandeminin ilk çıktığı günden itibaren hem yerli aşı çalışmalarına hız verirken, hem de aşılama ilk tercihini Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)'nce onaylanmış, Çin menşeli

Sinovak şirketi tarafından üretilen 'koronovac' aşısından yana kullanmıştır. 2021 yılının ilk aylarından itibaren Türkiye, çok kısa bir süre içinde, başta 65 yaş üzeri kronik hastalar olmak üzere, sağlık çalışanları ve daha alt yaş gruplarına aşılama hizmetini sorunsuz yerine getirmiştir. Sağlık Bakanı yapmış olduğu açıklamada, 18 milyon dozdan fazla aşı yapıldığını bildirerek, Türkiye'nin dünyada en çok aşı yapan 6'ncı ülkesi" olduğunu belirtmiştir. (T.C. Sağlık Bakanlığı, 17.04.2021). Bu konuda DSÖ Türkiye'den övgüyle bahsetmiş, zira DSÖ Türkiye temsilcisi Irshad Ali Shaikh, Türkiye'nin, covid-19 aşısına ilişkin 11 farklı çalışma yürüttüğünü, aşı çalışmalarında son teknolojiyi kullandığını, bu durumun olağanüstü bir başarı olduğunu belirtmiştir (Sabah, 10.10.2020). Zira, alınan tedbirlerin ve izlenen politikanın çok etkileyici olduğunu, Türkiye'nin dünyaya örnek olduğunu vurgulayan Shaikh, bunun bir yayın haline getirilerek DSÖ içinde yayımlanması kararı aldıklarını vurgulamıştır (ntv.com.tr 03.05.2020). Türkiye'nin covid-19'la mücadelesinden övgü ile bahseden AB Türkiye Delegasyonu Büyükelçisi Nikolaus Meyer-Landrut, "Türkiye covid-19'da etkin önlemler alıyor. Türkiye'nin etkileyici bir sağlık sistemi var. Burada aşının rolü her şeyden çok önemli (Sabah, 10.04.2021) şeklindeki açıklamayla, güçlü sağlık sistemine vurgu yapmıştır.

Türkiye'nin pandemi sürecindeki sosyal yardım politikasının bir ayağını yukarıda belirttiğimiz gibi sağlık hizmetleri alırken, diğerini vatandaşı ve istihdamı destekleme, finansal yükümlükleri erteleme, sektörel teşvik politikaları ve sosyal destek politikaları olarak sıralayabiliriz. Pandeminin yaşandığı ilk günlerde 13.04.2020 tarihli ve 2399 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı'yla, sağlık güvencesi olmayan tüm vatandaşlara koronavirüs tedavisi imkânlarının sağlanmış olması (Resmi Gazete, 14.04.2020), önemlidir. Pandeminin başlangıcında kararlaştırılan temel sosyal destek önlemlerini; ihtiyacı olan ailelere nakit yardımı, kısa çalışma ödeneği, kuralları gevşeterek istihdam korumasını artırma, pandemiden olumsuz etkilenen endüstriler için vergi kolaylıkları, kişisel ve kurumsal gelir vergisi beyannamesi verme sürelerinin uzatılması, hane halklarının yerel yönetimlere ödemelerinin kolaylaştırılması, başlangıçta üç ay süreyle

uygulanacak olan işten çıkarmaların yasaklanması ve sonradan bu uygulamanın süresinin uzatılması, çiftçilere verilen desteğin hızlandırılması şeklinde sayabiliriz.

Söz konusu sosyal destek kalemlerinden kısa çalışma ödeneğinin, çalışanlar açısından kritik bir öneme sahip olduğu bir gerçektir. Kısa çalışma kavramı ilk olarak 4857 sayılı İş Kanunu’nun 65. maddesinde düzenlenmiş, daha sonradan yapılan düzenlemeyle İş Kanunundan kaldırılarak 4447 Sayılı İşsizlik Sigortası Kanununun Ek 2. Maddesine alınmış, 6111 sayılı Kanunla da kısa çalışmanın uygulama alanı genişletilmiştir. (Çetinkaya, 2014: s.422). Kısa çalışma kavramı, ekonomik kriz veya başka olumsuz şartlar (covid-19 gibi) nedeniyle, işverenlerin feshin son çare olma ilkesi çerçevesinde işyerinde, başvurduğu önlemlerden biridir. Bu tür olağanüstü dönemlerde, işverenin feshi gitmeden önce işletmesinin içinde bulunduğu sıkıntıyı işçilere kısa çalışma yaptırarak aşmayı denemesi, ancak bu da sorunu çözmüyorsa son çare olarak feshi başvurduğu (Başterzi, 2005:64) bilinmektedir. Söz konusu ödenek, işyerinde faaliyetin tamamen veya kısmen en az dört hafta süreyle durdurulması hallerinde, işyerinde üç ayı aşmamak üzere sigortalılara çalışmadıkları dönem için gelir desteği sağlayan bir uygulamadır. Günlük kısa çalışma ödeneği; sigortalının son on iki aylık prime esas kazançları dikkate alınarak hesaplanan günlük ortalama brüt kazancının %60’ı olarak belirlenmiştir (www.iskur.gov.tr). Kısa çalışma ödeneği, pandemi sürecinde işyerlerindeki çalışmanın geçici olarak durdurulması ya da kısıtlanması halinde, üç aydan fazla olmamak kaydıyla sigortalılara, çalışmadıkları dönem için sağlanan finansal bir destek olup, “İşsizlik Sigortası Fonundan”, karşılanmaktadır. Söz konusu ödenek, Küçük’ün (Milliyet, 15.02.2021) de belirttiği gibi, koronavirus etkisinin başladığı ilk günlerde başlamış, ödenebilmesi için gerekli şartlarda esnekliğe gidilerek, bundan daha çok çalışanın faydalanması hedeflenmiştir. Toplamda 27,6 milyar liralık ödeme yapılan ve üçer aylık periyodlarla sürekli uzatılan kısa çalışma ödeneği uygulamasıyla, normalde kişilerin hak ettiği işsizlik ödeneklerinden

düşülmesi gerekirken, koronavirus nedeniyle kısa çalışma ödeneklerinin işsizlik ödeneği süresinden düşülmeyecek olması önemlidir.

Diğer taraftan, sosyal destek ve yardım kapsamında çeşitli yardımları içeren toplamda 200 milyar TL tutarında ekonomi paketi açıklanmıştır. Söz konusu paket içerisinde vergi ötelemeleri, asgari ücret desteği, bireysel ihtiyaç desteği ve esnaf destek paketi gibi yardım tedbirleri açıklanmıştır. Söz konusu tedbirleri içeren “Sosyal Koruma Kalkanı Paketi” kapsamında; sosyal destek programı, “biz bize yeteriz Türkiyem” yardım kampanyası, kısa çalışma ödeneği, nakdi ücret desteği, işsizlik ödeneği gibi sosyal yardım tedbirleri planlanmış ve uygulanmıştır. Bu süreçte; üç fazdan oluşan Sosyal Destek Programı’yla; yaklaşık 6,4 milyon haneye 1000'er lira nakdi ödeme yapılmış, daha sonra Tam Kapanma Sosyal Yardım Programı’yla 2 milyonu aşkın ihtiyaç sahibi haneye 1100'er liralık sosyal yardımı ulaştırılmış zira birçok düzenli yardım programındaki aylık ödeme tutarları, pandemi dolayısıyla artırılmıştır (www.aile.gov.tr. 27 Mayıs 2021). Böylece salgın döneminde; 33,2 milyar lira kısa çalışma ödeneği, 11,4 milyar lira nakdi ücret desteği, 5,9 milyar lira işsizlik ödeneği ve 4,5 milyar lira normalleşme desteği olmak üzere vatandaşlara toplamda 55 milyar lira tutarında destek sağlanmış, ayrıca 225 bini aşkın işverene ise, 1.9 milyondan fazla çalışan için 4,5 milyar lira tutarında prim mahsuplaşması yapılarak normalleşme desteği sağlanmıştır (www.csgb.gov.tr. 09.06.2021). Bunun yanında pandemiden bağımsız olarak verilen yardımlarda bir aksama olmamıştır.

Pandemiden bağımsız olarak; ihtiyaç sahiplerine yönelik genel yardımlar, muhtaç asker aileleri, eşi vefat eden kadınlar ve dezavantajlı çocuklar, yaşlı ve engellilere yönelik özel amaçlı yardımlar sürdürülmektedir. Bu bağlamda; engellilik, yaşlılık, hastalık veya bakıma muhtaçlık sebebiyle çalışamayacak durumdaki kişilere yapılan yardımlarda önemli artışlar yapılmıştır (Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 10.01.2021). Pandemi sürecinde; tek başına yaşayan 65 yaş üstü ile kronik rahatsızlığı olan vatandaşlar için, kamu kurum ve kuruluşlarının temsilcileri, yerel

yönetimler, AFAD, Kızılay ve ihtiyaç duyulacak sivil toplum kuruluşları temsilcilerinden oluşturulan “Vefa Sosyal Destek Grubu” vasıtasıyla, ihtiyaç malzemeleri ve vatandaşların emekli aylıkları adreslerine teslim edilmekte, huzurevinde kalan yaşlı ve risk grubunda olanlara düzenli sağlık kontrolleri yapılmaktadır. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, DSÖ’nün, Türkiye’deki huzurevleri ile yaşlı bakım ve rehabilitasyon merkezlerinde, covid-19 kapsamında alınan önlemlerden övgüyle bahsettiğini (Hürriyet, 22.12.2020) belirtmiştir. Görüldüğü gibi, uluslararası kuruluşlarca Türkiye’nin sosyal yardım ve destek hizmetlerinden övgüyle bahsedilmesi, Türkiye’nin bu konudaki başarısını göstermektedir.

3.2. Sosyal Yardımların Yönetimi ve Yeterliliği

Çin’in Wuhan kentinden kısa sürede tüm dünyaya yayılan korona salgını sürecinde, ABD başta olmak üzere çoğu Batılı ülkeler, hem salgına hazırlıksız yakalanmış hem de bu süreci sağlıklı yönetmediği zira sağlık hizmetleri ve diğer sosyal yardımlar konusunda yetersiz oldukları kamuoyuna yansımıştır. Buna karşın Türkiye, pandemi sürecini Batılı ülkelerden daha başarılı bir şekilde yürütmüş olsa da, yardımların yeterliliği ve pandemi sürecinin yönetimi konusunda, hükümete dönük kamuoyunda eleştiriler söz konusudur. Bu bağlamda sürecin yönetimiyle ilgili birinci olarak, pandeminin ilk günlerinde hükümet yetkilileri, sosyal yardım düşüncesi temelinde koruyucu maske, kolonya ve dezenfektan malzemelerini ücretsiz dağıtmak istese de bu malzemelerin vatandaşa ulaşması gecikmiş, zira bu malzemelerin piyasada satışının yasaklanması, vatandaşı zor durumda bırakmıştır. Sağlık Bakanı ve Bilim Kurulu üyeleri, sürekli olarak pandemiye karşı tedbirleri dile getirirken, vatandaşın koruyucu malzemelere ulaşamaması çelişkili bir durum oluşturmuştur.

İkincisi, hükümetin başlattığı “Biz Bize Yeteriz Türkiyem” kampanyasının, “sosyal devlet” ve “sosyal yardım” düşüncesiyle bağdaşmadığı yönünde eleştiriler olmuş, zira bu süreçte İstanbul ve Ankara büyükşehir belediyeleri başta olmak üzere yerel yönetimlerin sosyal yardım faaliyetlerinin hükümetçe yasaklanması, eleştirileri daha da alevlendirmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan;

tüm yardımların “Biz bize yeteriz Türkiyem” sloganıyla başlatılan “milli dayanışma kampanyası” çerçevesinde toplanacağını zira belediyelerin girişimlerini “devlet içinde devlet olma mantığı” (www.bbc.com, 01.04.2020) olduğunu belirtmiştir. Muhalefet partileri ise, “hükümetin belediyeler arasında ayırım yapmasının, vatandaşa hizmette belediyelerin dışlanmasının milletimize haksızlık ve kabul edilemez” olduğunu (ntv.com. 19.04.2020) belirtmiştir. Yeniçeri’nin (Yeniçağ, 24.04.2020) belirttiği gibi, muhalefet belediyelerinin olağanüstü şartlarda bağış toplayıp bedava ekmek dağıtmasının engellenmesi doğru olmayıp, bu süreçte tüm kesimlerinin hiçbir ayırım gözetmeksizin harekete geçmesi gerekir. Her şeyden önce, yardım kampanyaları sivil kuruluşlar veya vakıflar eliyle yapılabilir ancak devletin vatandaştan yardım istemesi ve hesap numarası vermesi, sosyal devlete ve sosyal yardım ve hizmet anlayışına uygun olmadığı açıktır. Diğer yandan, AK Parti hükümetleri döneminde, yapılmış olan sosyal yardımda, merkezi hükümetin yanında, sivil toplum örgütleri ve yerel yönetimler önemli işlevler üstlenmiş (Yılmaztürk ve Güler, 2017:10), özellikle yerel yönetimler, kentsel alanlarda ciddi manada sosyal politik aktörler olmaya başlamıştır. Dolayısıyla yerel yönetimlerce yapılan sosyal yardım faaliyetlerinin, birtakım siyasi gerekçelerle engellenmeye çalışılması, AK Partili belediyelerin yıllardır uyguladığı ve dile getirdiği “sosyal belediyecilik” ve “gönül belediyeciliği” anlayışıyla çeliştiği ortadadır.

Üçüncüsü, her ne kadar sosyal yardım konusuyla doğrudan bağlantılı olmasa da, Sağlık Bakanlığı’nın salgınla ilgili vaka ve ölüm sayıları konusunda açık ve şeffaf olmadığı yönündeki tartışmalar söz konusudur. Muhalefet partili bir milletvekilinin “covid pozitif vaka sayısının, açıklanan hasta sayısının neredeyse 20 katı” olduğu yönündeki iddiasına karşı Sağlık Bakanı Koca, “tablodaki bütün veriler, bütün rakamlar doğrudur” ifadesini kullanarak, her vakanın hasta anlamına gelmediğini, pozitif çıkıp semptom göstermeyenlerin “hasta” olarak kabul edilemeyeceğini belirtmiştir. Bakan Koca, vefat sayılarıyla ilgili olarak, “bazı belediyelerin yanıltıcı verilerine dayandığını” belirtmiş, zira “koronavirüs nedeniyle ölenlerin sayılarıyla ilgili olarak ölüm

raporlarında, hastalığa bağlı doğal ölümün izahı için bulaşıcı veya bulaşıcı olmayan hastalık ibaresinin eklendiğini, bulaşıcı tek hastalığın covid-19 olduğunu düşünenlerin yanıldığını zira rapordaki “ölüm nedeni” hanesinin doktor tarafından onaylanarak gerçekleştirildiğini” (Sözcü, 30.09.2020) belirtmiştir. Bu tartışmalar sonrasında Sağlık Bakanlığı’nın günlük koronavirüs tablosunda, artık gerçek vaka sayılarına yer verilmeye başlanmış olması, zira söz konusu vaka sayılarının hayli yüksek olması, kamuoyunu bilgilendirmede şeffaf olunmadığı yönünde algılamalara yol açmıştır.

Dördüncüsü, pandemi nedeniyle okullardaki eğitim öğretim uygulamaları, uzaktan eğitim şeklinde ve Eğitim Bilişim Ağı (EBA) sistemi temelinde verilmektedir. Ancak bu konuda gerekli altyapı hizmetlerinin yetersiz olduğu yönünde eleştiriler söz konusudur. Zira muhalefet partili bir milletvekili, öğrencilerin yüzde 9’unun EBA’ya girerken, yüzde 29’unun bilgisayar ve tablet kullandığını, öğrencilerin yüzde 62’sinin ise dersleri küçük cep telefonu ekranından takip etmeye çalıştığını belirtmiştir. Aynı kişi, “Mart 2020-Ocak 2021 tarihlerini kapsayan dönemde, 8,5 milyonu aşkın öğrencinin derslere cep telefonundan katıldığını, interneti ya da cihazı olmadığı için EBA’ya hiç giriş yapamayan 6 milyona yakın öğrenci olduğunu belirtmiştir (Sözcü, 03.02.2021). Hükümetçe tablet dağıtımına başlanmış olsa da, özellikle kırsal kesimde veya köyde ikamet eden hatta şehirde yaşasa da, maddi imkânsızlık içinde olan öğrencilerin, uzaktan eğitim için gerekli olan TV, bilgisayar, tablet, internet altyapısı gibi materyallere ulaşmada sıkıntılar yaşadığı bundan dolayı eğitim öğretim hizmetine katılamadığı kamuoyunda tartışılmaktadır.

Son olarak pandemi sürecinde yapılan sosyal yardımların; yeterli olmadığı, bütçe dışı kaynaklardan sağlandığı, büyük bir kısmının İşsizlik Sigortası Fonu’ndan yapıldığı yönünde eleştiriler söz konusu olup, zira gerek ihtiyaç sahibi olanlara ve ücretsiz izne tâbi tutulan çalışanlara, gerekse kısa çalışma ödeneğinden yararlanan işçilere aylık verilen tutarın, asgari ücret düzeyinin çok altında olduğu belirtilmektedir (Çelik, Birgün, 08.02.2021).

Özellikle sosyal destek kapsamında verilen nakdi yardımların yetersiz olduğu söylenebilir. Uluslararası Para Fonu’nun (IMF) verilerine göre pandemi sürecinde; ABD milli gelirinin yüzde 25,4’ünü, İngiltere milli gelirinin yüzde 16,3’ünü, Almanya milli gelirinin yüzde 11’ini, Hindistan milli gelirinin yüzde 3,1’ini sosyal yardımlara ayırırken, Türkiye’de bu oranın çok daha düşük olduğu belirtilmektedir. Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) Araştırma Merkezi’nin IMF verilerine dayanan araştırmasında, Türkiye’nin toplam gelir ve harcama desteği (sağlık harcamaları dahil) 7,6 milyar dolarla milli gelirinin sadece yüzde 1,1’ini covid-19 ile mücadeleye ayırdığı vurgulanmıştır (BBC NEWS, 28 Nisan 2021). Bu durum, sosyal destek miktarının düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Zira Türkiye’de sosyal destek kapsamında bir günlük 39,24 TL olarak verilen nakdi ücret desteği, 13 Ocak 2021 tarihli Cumhurbaşkanlığı Kararı ile asgari ücret artış oranında (%21,56) artırılmış ve günlük 47,70 TL’ye çıkarılmış olsa (www.iskur.gov.tr) da, bu tutarın aylık asgari ücretin çok altında olduğu bir gerçektir. Bunun yanında, salgının başından itibaren verilen, önemli bir sosyal yardım kalemi olarak uygulanan ve üçer aylık periyotlarla uzatılan kısa çalışma ödeneğinin, kaldırılacağına yönelik açıklamaların, çalışanlar nezdinde rahatsızlık uyandırdığı aşikârdır. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Başkanı, söz konusu ödeneğin kalkacağı yönünde hükümetçe yapılan açıklamalara karşı, bu ödeneğin yeniden başlatılmasının elzem olduğunu vurgulamıştır (Milli Gazete, 16.04.2021). Söz konusu ödeneğin kaldırılması, işçiler açısından maddi kayba yol açtığı gibi, zorunlu ücretsiz izne ayrılmak durumunda kalabilecek, bu durum mağduriyetleri ve sıkıntıları beraberinde getirecektir. Aslında bu ödeneğin, salgın tehlikesi ortadan kalkana kadar verilmesi, sosyal devlet ve yardım anlayışının da bir gereğidir.

Sosyal yardımların yetersizliği konusundaki eleştirilerin haklılık payı olduğu aşikârdır. Sosyal yardımlarda yerel yönetimlerin dışlanmış olması, asgari ücret ve açlık sınırı düzeyinin ortalama 2700-2800 TL civarında olduğu bir ortamda, verilen nakdi destek yardımlarının, bu miktarın yaklaşık

yarısı kadar bir düzeyde olması, eleştirilere haklılık kazandırmaktadır. Cumhurbaşkanı Erdoğan, “salgın tedbirlerinden etkilenen hizmet sektörleri başta olmak üzere, sıkıntı yaşayan esnaf ve şirketlerimizin bulunduğunu biliyoruz. Toplamı 311 milyar lirayı bulan destek ve teşviklerle bu sıkıntıları bir nebze hafifletmenin gayreti içerisindeyiz. Sosyal destek kısa çalışma ödeneği, nakdi destek, işsizlik ödeneği başlıkları altında milletimize aktardığımız kaynak 53 milyar lirayı buldu. Kısa çalışma ödeneğinin süresini son defa olarak Mart sonuna, asgari ücretteki artış miktarı kadar yükselttiğimiz nakdi desteği 17 Mart’a uzattık” (Milliyet, 18.02.2021) şeklindeki açıklamasıyla aslında yardımlardaki yetersizliği doğrulamış zira bu şartlarda yapılabilecek olanın en iyisinin verilmeye çalışıldığını vurgulamıştır. Gelişmiş Batılı ülkeler başta olmak üzere, tüm dünyayı sarsan koronavirus salgını sürecinde büyük aksaklıklar ve eksikliklerin yaşandığı bir gerçektir. Üstelik tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi, Türkiye’de de uygulanan tedbirler ve kısıtlamalar nedeniyle, üretim eksikliği ve dolayısıyla ihracattaki düşüşlerin yanında, önemli bir gelir kaynağı olan turizm gelirlerindeki azalma zira vergi ve borç ötelemeleri nedeniyle devletin gelir kalemlerinde önemli düşüşler söz konusudur. Bu süreçte, sosyal yardımlarda kesinti yaşanmamış, sosyal yardımlarda sürdürülebilirlik sağlanmıştır. Üstelik sadece pandemi nedeniyle değil, geçmişten günümüze ihtiyaç sahiplerine yapılan yardımlarda kesinti olmamış, hatta Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanı, bu yardımlarda 2021 yılı itibarıyla artışlar yapıldığını ifade etmiştir (Hürriyet, 10.01.2021). İçerde ve dışarda devam eden terörle mücadele süreci, zira jeopolitik riskler ve ülke bekası temelinde yürütülen güvenlik temelli askeri operasyonların yapıldığı bir ortamda yardımlarda kesinti olmaması önemlidir.

SONUÇ

Sosyal yardımlar konusu, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e devletin önemli sosyal politika uygulamalarından birisidir. İçinde olduğumuz küresel kapitalist sistem, sosyal yardım olgusuna farklı gerekçelerle sıcak bakmasa da söz konusu yardımlar, sosyal devlet anlayışının önemli bir unsurunu teşkil etmektedir. Küresel kapitalizmin

dünyaya hâkim olmaya başladığı 1980’li yıllardan günümüze, sosyal yardımlarda önemli bir kesinti olmamış, hatta bazı dönemlerde yardımlar ivme hız kazanmıştır. Ekonominin sadece dağıtım yönünü düzenleyen sosyal politikalar, her ne kadar, devlet imkânlarının hibe edilmesi veya sadaka ekonomisi olarak eleştirilse de, neoliberal anlayışın da meşruiyetini sağlamakta, yoksul ve dezavantajlı kesimleri korumakla birlikte, onların sistem dışına itilerek radikalleşmesini önlemekte (Baharçipek ve Tuncel, 2014:5-10), zira Sarıbay’ın (2012: 48-64) belirttiği gibi, sermaye birikiminin sosyolojik olarak gayrimeşru gözükmesini engelleyerek, kapitalizmin eşitsiz ve adaletsiz yüzünü estetez etmekte ve dezavantajlı kesimleri, radikalizmden uzak tutmaktadır. Sosyal hizmetler ve yardımlar meselesi; koronavirüs (covid-19) salgınının, Çin’in Vuhan kentinden tüm dünyaya ve Mart 2020’de de Türkiye’ye yayılmaya başlamasıyla yeniden önemli bir mesele haline gelmiştir. Pandemi sürecini, önceki dönemlerden ayıran en önemli husus; yaşlı, kimsesiz, engelli vb. kategoride olanlara yapılan yardımların yanında, salgın nedeniyle işini kaybetmiş, işten ayrılmasa da önemli bir gelir kaybına uğramış, kısıtlama ve kapanma tedbirleri nedeniyle çalışamaz hale gelen esnafın ve diğer işyeri sahiplerinin de sosyal yardımlara muhtaç hale gelmiş olmasıdır. Türkiye, Osmanlı’dan gelen ihtiyaç sahiplerine yapılan yardım geleneğini, pandemi sürecinde de devam ettirmiştir. Söz konusu yardımların, yetersiz olduğu yönünde haklı eleştiriler yapılsa da yardımlarda aksaklık olmamış, sürdürülebilirlik kazandırılmıştır. Sosyal yardımların sürdürülebilir olması önemli olup, kısa çalışma ödeneği ve işten çıkarma yasağı gibi tedbirlerin salgının bitene kadar devam etmesi elzemdir. Sosyal yardım politikaları, yerelden merkezi yönetime kadar bütünlükçü bir yaklaşıma dayanmalı, bu mesele kesinlikle siyasete alet edilmemelidir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI BEYANI VE ÇIKAR ÇATIŞMASI BİLDİRİMİ

Araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Araştırmacılar makaleye ortak olarak katkıda bulunmuşlardır.

KAYNAKÇA

- “AB'den Övgü Dolu Sözler: Türkiye'nin Çok Etkileyici Bir Sağlık Sistemi Var”, **Sabah**, 10.04.2021.
<https://www.sabah.com.tr/saglik/2021/04/10/abden-ovgu-dolu-sozler-turkiyenin-cok-etkileyici-bir-saglik-sistemi-var> (10.04.2021).
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 27 Mayıs 2021.
<https://www.aile.gov.tr/athgm/haberler/uluslararası-aile-haftası-kapsamında-pandemi-döneminin-aile-yasamına-etkisi-ve-aile-ici-iliskileri-panel-duzenlendi/> (08.06.2021).
- Akbaş, A. (2019). *Sosyal Devlet Anlayışı Çerçevesinde Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından Günümüze Sosyal Yardım Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Edirne.
- Aktan, C. (1995). *21.Yüzyıl İçin Yeni Bir Devlet Modeline Doğru Optimal Devlet, Kamu Ekonomisinin ve Yönetiminin Yeniden Yapılanması ve Küçültülmesine Yönelik Öneriler*, **TÜSİAD Yayınları**, İstanbul.
- Aktan, C. ve Özkıvrak Ö. (2008). **Sosyal Refah Devleti**, Okutan Yayını. İstanbul.
- AK Parti 2002. *Seçim Beyannamesi, “Herşey Türkiye İçin”* (26.09.2002), <http://www.akparti.org.tr/upload/documents/2002-beyanname.pdf> erişim:(12.06.2016).
- Baharççek, A. Tuncel, G. (2014). *Radikalizmi Önleme Aracı Olarak Sosyal ve Siyasal Sorumluluk*, **İnönü Üniv. Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, 3 (2), ss.1-14.
- “Bakan duyurdu: Destek miktarları arttırıldı”, **Hürriyet**, 10.01.2021.
<https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/bakan-duyurdu-destek-miktarlari-arttirildi-41710812>. (12.01.2021).
- Bakan, S. Tuncel G. (2012). *Küreselleşmenin Ulus Devlet Üzerine Etkisi*, **Birey ve Toplum Dergisi**, 2 (3), ss.51-65.
- Bakan S. Özdemir, H. (2012). *Sosyal Politika Açısından CHP İle AKP’nin Karşılaştırılması*, **Akademik Yaklaşımlar Dergisi**, 3 (1), ss.22-48.
- Başterzi, S. (2005). *Türkiye’de Feshe Karşı Koruma Hukuku Reformunun Sosyal ve İstihdam Üzerindeki Etkisi*, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 54 (3), ss. 53-94.
- Baytal, Y. (2009). *Atatürk Döneminde Sosyal Yardım Faaliyetleri (1923-1938)*, **Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Benli, A. (1991). *Türkiye’de Sosyal Devletin Gelişimi ve Gelir Dağılımı Açısından Sosyal Hayata Müdahalesi: 1961-1990*, **Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniv.** Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bilgin, V. (2007). **Türkiye’de Değişimin Dinamikleri**, Lotus Yayını. Ankara.
- Bulut, M. (2011). *Sosyal Güvenlik Sistemlerinde Sosyal Yardım Yaklaşımı ve Türkiye’de Durum*, **Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü Hakemli Araştırma Dergisi**, Ankara.
- Can, N. (2014). *Atatürk Ve İnönü Dönemi Sosyal Yardım Politikalarının Karşılaştırmalı Bir Analizi (1923-1950)*, **Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi**, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Canüzmez, B. (2018). *Türkiye’de 2002-2016 Arasında Sosyal Yardım Sisteminin Değerlendirilmesi*, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Cemal, H. (2004). **Özal Hikayesi**, Doğan Kitap, İstanbul.

- “CHP’li Adıgüzel: 8,5 milyon öğrenci dersleri cep telefonundan takip etti”, **Sözcü, 03.02.2021.**
<https://www.sozcu.com.tr/2021/egitim/c-hpli-adiguzel-85-milyon-takip-etti-6241456/> (05.02.2021).
- “Cumhurbaşkanı Erdoğan tarih verdi! Yeni normalleşme takvimi”, **Milliyet, 18.02.2021.**
<https://www.milliyet.com.tr/galeri/son-dakika-cumhurbaskani-erdogan-tarih-verdi-iste-yeni-normallesme-kararlari-6434208/1> (20.02.2021).
- Çaha, Ö. (2008). **Sivil Toplum Aydınlar ve Demokrasi**, Plato Film Yayınları, İstanbul. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 09.06.2021.
<https://www.csbg.gov.tr/haberler/bakan-bilgin-salgin-surecinde-vatandasimiz-55-milyar-destek-ve-odeme-sagladik/>(08.06.2021).
- Çelik, A. *Yeni kısıtlamalar eski zihniyet: Pandemide geçim derdi ne olacak?* **Birgün, 08.02.2021.**
- Çengelci, E. (1985). “Türkiye’de Sosyal Yardımlar: Bir Model Geliştirme Denemesi,” **Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, S.B.F., Ankara.**
- Çengelci, E. (1996). **Cumhuriyet Türkiye’sinde Sosyal Hizmetlerin Örgütlenmesi**, Ankara.
- Çetinkaya, T.K. (2014). *Kısa Çalışma ve Kısa Çalışma Ödeneği*, **Ankara Barosu Dergisi**, 2014 (4), s. 417-474.
- Dağcı, G. T. (2006). **Osmanlı’dan Cumhuriyete Ordu Siyaset İlişkisi: 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi**, İlgı Yayınları, İstanbul.
- DDK (2009), Türkiye’de Sosyal Yardımlar ve Sosyal Hizmetler Alanındaki Yasal ve Kurumsal Yapının İncelenmesi, Aile, Çocuk, Özürlü, Yaşlı ve Diğer Kişilere Götürülen Sosyal Hizmetlerin ve Sosyal Yardımların Genel Olarak Değerlendirilmesi, Bu Hizmetlerin Düzenli ve Verimli Şekilde Yürütülmesinin ve Geliştirilmesinin Sağlanması Raporu, Ankara.
- Duman, M. Z. (2007). *Türkiye’de Burjuva Sınıfının Sosyal Profili*, **Sosyoekonomi**, 5 (5) s.34-47.
- Duman, M. Z. (2010). **Türkiye’de Liberal Muhafazakar Siyaset ve Turgut Özal**, Kadim Yayınları, Ankara.
- Durmaz, O. S. (2016). *Neo-Liberal Sosyal Politika Rejiminin Tesisi ve AKP*, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı 1, ss. 143-167.
- “Dünya Sağlık Örgütü’nden Türkiye’ye övgü”, **Hürriyet, 22.12.2020.**
- Edgar, A. ve Sedgwick, P. (2007). **Kültürel Kuramda Anahtar Kavramlar**, (Çev). M. Karaşahan, Açılım Kitap, İstanbul.
- Elçin, D. E. (2007). “Sosyal Devlet Anlayışındaki Değişikliklerin Türkiye’de Uygulanan İstihdam Politikalarına Etkisi”, **Gazi Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi**, Ankara.
- Emiroğlu, K. (2015). **Kısa Osmanlı-Türkiye Tarihi: Padişahlık Kültürü ve Demokrasi Ülküsü**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- “En Çok Aşılama Yapan Ülkeler Arasındayız”, T.C. Sağlık Bakanlığı, 17.04.2021.
<https://www.saglik.gov.tr/TR,82365/en-cok-asilama-yapan-ulkeler-arasindayiz.html>.
- Erder, S. İncioğlu, N. (2008). **Türkiye’de Yerel Politikanın Yükselişi: İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Örneği**, İstanbul Bilgi Üniv. Yayını, İstanbul.
- Erdoğan M. (1998). **Liberal Toplum Liberal Siyaset**, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Es, M. ve Mentеше, B. (2018). *Yerel Yönetimlerde Dezavantajlı Gruplara Yönelik Uygulanan Sosyal Politikalar: Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Örneği*, **Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**, 7(19), ss.52-551.

- Fidan, A. (2006). *Sosyal Politikaya Katkısı Açısından 5393 Sayılı Belediye Kanunu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Geary, D. (2003). **Ondokuzuncu ve Erken Yirminci Yüzyılda Devrimci Gelenek, Batı’da Devrimler ve Devrimci Gelenek:1560-1991**, (Der). D. Parker, içinde s.170-192. Dost Kitap, Ankara.
- Gül, A. (2004). *Sosyal Yardım Olgusu Ve Sosyal Yardım Hizmetlerinin Gelişim Tarihi*, **4.Aile Şurası Bildirileri**, Ankara.
- Güzel, A. ve Okur, A. R. (2003). **Sosyal Güvenlik Hukuku**, İstanbul.
- Hacımahmutoğlu, H. (2009). *Türkiye’de Sosyal Yardım Sisteminin Değerlendirilmesi*, **T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü DPT Uzmanlık Tezi**, Ankara.
- Heywood, A. (2014). **Siyasi İdeolojiler**, 8. Bsk. (Çev). A. Bayram, Ö. Tüfekçi, Liberte Yayıncılık, Ankara.
- “Hisarcıklıoğlu’ndan Cumhurbaşkanına ‘Kısa Çalışma Ödeneği çağrısı”, Milli Gazete, 16.04.2021.<https://www.milligazete.com.tr/haber/6950494/hisarciklioglundan-cumhurbaskanina-kisa-calisma-odeneği-cagrisi> (18.04.2021).
- Karabulut, A (2011). *Türkiye’de Sosyal Yardım Ve Sosyal Yardımların Tek Merkezden Yürütülebilirliği*, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kavuncu, A.Ç. (2013). **Türkiye’de 1980 Sonrası Siyasal Partiler ve Yerel Yönetimler, Küreselleşme Uluslararası Sistem ve Siyasal Partiler**, (Ed). G. Tuncel, s.211-251, Bilsam, Malatya.
- Kaya, E. (2009). *Yoksullukla Mücadelede Avrupa’nın ve Türkiye’nin Sosyal Yardım Modeli*, **Yayınlanmamış Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi**, T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Keyman, E. Fuat (2007). **11 Eylül Sonrası Dünyada Türkiye’nin Dış Politikası: Demokratikleşme, Ekonomik İstikrar, Güvenlik, Dönüşüm Sürecindeki Türkiye: Aktörler Alanlar, Sorunlar**, (Ed). D. Dursun, B. Duran, H.Aİ, içinde Alfa Yayını. İstanbul.
- Kılıç, C. “Kısa çalışma can simidi oldu”, Milliyet, 15.02.2021.<https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/cem-kilic/kisa-calisma-can-simidi-oldu-6431409>. (17.02.2021).
- “Kısa Çalışma Ödeneği”, www.iskur.gov.tr/. <https://www.iskur.gov.tr/isveren/kisa-calisma-odeneği/genel-bilgiler/> (08.06.2021)
- Koç, Y. T. (2011). **12 Eylül’den 12 Haziran’a: Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)**, SETA Analiz, Sayı.41, ss.1-21.
- Kona, G. (2005). **Batı’da Aydınlanma, Doğu’da Batılılaşma**, Okumuş Adam Y. İstanbul.
- Koray, M. (2005). **Sosyal Politika**, İmge Kitabevi, Ankara.
- Koray, M. (2015). **AKP Dönemi: Neo-Liberalizm, Neo-Muhafazakarlık, Neo-Popülizm Beşiğinde Sallanan Sosyal Devlet ve Sosyal Politika, Himmet Fıtrat Piyasa: AKP Döneminde Sosyal Politika**, (Der). M. Koray, A. Çelik, içinde (ss.23-42), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Köseçik, M. (2015). **Özal’ın Kamu Yönetimi Vizyonu ve Politikaları, Turgut Özal: Değişim Dönüşüm**, (Ed). E. Ertosun, E. Demirbaş, içinde (ss.23-36), Turgut Özal Üniv.Yayınları. N.20.

- Küçük A. ve Karadağ A. (2013). **Anayasacılık Hareketleri ve Anayasalar, Osmanlı'dan Cumhuriyete Türkiye'de Siyasal Hayat**, (Der). A. Karadağ, içinde (137-221), Orion Kitabevi, Ankara.
- Mayer, E. S. (2003). **What is a Disadvantaged Group? Minneapolis: Effective Communities Project.**
- "Nakdi Ücret Desteği", www.iskur.gov.tr.
<https://www.iskur.gov.tr/is-arayan/issizlik-sigortasi/nakdi-ucret-destegi/> (08.06.2021).
- Nebati, N. (2014). **Milli Görüş'ten Muhafazakâr Demokrasiye**, Alfa Yayını, İstanbul.
- Öniş, Z. (2004). *Turgut Özal and his Economic Legacy: Turkish Neo-Liberalism in Critical Perspective*, **Middle Eastern Studies**, Vol.40 (4), ss.113-134.
- Özbek, N. (2006). **Cumhuriyet Türkiye'si' nde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar**, İstanbul. Resmi Gazete (2020). 13.04.2020 tarihli ve 2399 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı (14.04.2020 tarih ve 31099 sayılı Resmi Gazete), <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/04/20200414.pdf> (Erişim Tarihi: 03.05.2020).
- Seyyar, Ali (2011). **Sosyal Politika Bilimine Giriş Ders Notları**, Sakarya.
- Sallan, G. S. (2006). **Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa**, Etik Yayınları, İstanbul.
- Sarıbay, A. Y. (2012). **Demokrasinin Sosyolojisi: Çoğunlukçuluk ve Çoğulculuk Arasında Türkiye**, Timaş Yayını, İstanbul.
- Saybaşı, K. (1995). **Münevver, Entelektüel Aydın, Türk Aydın ve Kimlik Sorunu**, (Ed). S. Şen, içinde, Bağlam Yayıncılık. İstanbul.
- "Son dakika: Dünya Sağlık Örgütü Türkiye Temsilcisi Shaikh'ten Türkiye'ye övgü dolu sözler", **Sabah**, **10.10.2020**.
<https://www.sabah.com.tr/yasam/2020/10/10/son-dakika-dunya-saglik-orgutu-turkiye-temsilcisi-shaikhten-turkiyeye-ovgu-dolu-sozler> (12.10.2020).
- Şahin K. (2009). **Küreselleşme Tartışmaları Işığında Ulus Devlet**, Yeniüzyıl Y. Ankara.
- Şenocak, Hasan (2009). *"Sosyal Güvenlik Sistemini Oluşturan Bileşenlerin Tarihi Süreç Işığında Değerlendirilmesi"*, **Sosyal Siyaset Konferansları**, İstanbul.
- Talas, C. (1992). **Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi**, Bilgi Yayını, Ankara.
- "Tam kapanma: Covid salgınında ülkeler vatandaşlarına nasıl ve ne kadar ekonomik yardımda bulunuyor?", BBC NEWS, 28 Nisan 2021. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-56907130>. (08.06.2021).
- Taşçı, F. (2007). *1980 Sonrası Türkiye'de Sosyal Yardımların Analizi*, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul.
- Tekindal, M. (2018). *Türkiye'de Sosyal Yardımların Yapısal İşlevsel Yaklaşımına Göre Analizi*, **Toplum ve Sosyal Hizmet**, 29/2, ss.335-362.
- Tilly, C. (2005). **Avrupa'da Devrimler:1492-1992**, (Çev). Ö.Arıkan, Mart Y. İstanbul.
- Tokol, A. (2000). **Sosyal Politika**, Rota Ofset Matbaacılık A.Ş. Bursa.
- Toros, E. (2011). **Recep Tayyip Erdoğan, Türkiye'de Siyasal Liderlik: Dönemler Özellikler ve Karşılaştırmalar Menderes, Demirel ve Erdoğan Örnekleri**, (Der) E. Toros, içinde, Atılım Üniversitesi Yayınları.
- Tuncay, Can A. (1998). **Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri**, 8. Bsk, Beta Yayını, İstanbul.

Turan A. Çelikyay H.M. (2020). *Türkiye’de KOVID-19 ile Mücadele: Politikalar ve Aktörler, Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, ss.1-25.

“Türkiye’de corona salgınında son durum; Sağlık Bakanı Koca’dan ölüm ve vaka sayılarındaki iddialarla ilgili açıklama”, Sözcü, 30.09.2020.
<https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/turkiyede-corona-salgininda-son-durum-saglik-bakani-koca-aciklama-yapiyor-6061596/> (30.09.2020).

Uğurlu, A. (2002), “Sosyal Güvenlik”, **Türkiye’de Çalışan Çocuklar Semineri**, Ankara.

URL: <http://www.bbc.com> (01.04.2020),
<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-52127212>. Erişim:05.04.2020.

URL:<http://www.ntv.com.tr>
(19.04.2020),<https://www.ntv.com.tr/turkiye/chp-sozcusu-faik-oztrakhukümetin-belediyeler-arasında-ayrım-yapması-icdani-degildir>. (24.04.2020).

URL:<http://www.ntv.com.tr/turkiye/cumhurbaskanligindan-turkiyenin-corona-virusle-mucadelesine-iliskin-detayli-paylasim>, Erişim:30.04.2020.

Uluç, A.V. (2014). *Liberal Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal’ın Siyasi Düşüncesi, Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12 /23, ss.107-140.

Uygun, O. (2008). İbn-iHaldun’un Toplum ve Devlet Kuramı, On İki Levha Y. İstanbul.

Yay, S. (2014), *Tarihsel Süreçte Türkiye’de Sosyal Devlet, 21.Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 3 (9), ss. 147-161.

Yeniçeri, Ö. *Virüsten Siyaset Çıkarma*, Yeniçağ, (24 Nisan 2020).

Yılmaztürk, A. ve Güler, T. (2017). *Sosyal Devlet Anlayışının Yerel Karşılığı: Sosyal Belediyecilik ve Temel Sorunları, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 6 (1),

APA Biri, G. (2021). TÜRKİYE’NİN SAĞLIK TURİZMİ GELİRİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN EŞBÜTÜNLEŞME ANALİZİ. Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22 (2), 39-58.
DOI 10.53443/anadoluibfd.907290

Araştırma Makalesi
Başvuru Tarihi: 31.03.2021
Kabul Tarihi: 18.06.2021

Research Article
Date Submitted: 31.03.2021
Date Accepted: 18.06.2021

TÜRKİYE’NİN SAĞLIK TURİZMİ GELİRİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN EŞBÜTÜNLEŞME ANALİZİ¹

Dr. Gürkan Biri²

ÖZET

Anahtar Kelimeler:

- ❖ Turizm,
- ❖ Sağlık turizmi,
- ❖ Gelir,
- ❖ Yatırım,
- ❖ Eşbütünleşme analizi

Bu çalışma ile Türkiye için önemli bir döviz kaynağı olan turizm sektörünün son yıllarda öne çıkan bir türü olan sağlık turizmi gelirini etkilediği düşünülen faktörlerle ilişkisi ele alınmıştır. Sağlık turizmi alanında, hangi faktörlerin daha etkili olduğunu belirleme ve özellikle yatırımlarda kamu-özel kesim önceliklerini belirleme; hedeflenen gelir seviyesine ulaşabilme noktasında önemlidir. Çalışma sonucunda sağlık turizmi geliri üzerinde döviz kurlarının ve özel kesim sağlık yatırımlarının hem kısa hem de uzun dönemde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

COINTEGRATION ANALYSIS OF FACTORS AFFECTING HEALTH TOURISM INCOME OF TURKEY

Dr. Gürkan Biri

ABSTRACT

In this study, a type featured in recent years, the tourism sector is an important source of foreign currency for Turkey, health tourism relations with factors thought to affect the income is considered. Determining which factors are more effective in the field of health tourism and determining public-private sector priorities especially in investments; It is important in reaching the targeted income level. As a result of the study, it was concluded that exchange rates and private sector health investments are effective in both short and long term on health tourism income.

Keywords:

- ❖ Tourism,
- ❖ Health tourism,
- ❖ Income,
- ❖ Investment,
- ❖ Cointegration analysis

¹Dr. Gürkan Biri tarafından Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Muhasebe-Finansman programında tamamlanan “Turizm Sektörünün ve Finansmanının Analizi: Sağlık Turizmi Üzerine Bir Uygulama” adlı doktora çalışmasından türetilmiştir.

² gurkan.biri@ktb.gov.tr , <https://orcid.org/0000-0002-3897-069X>

1. GİRİŞ

Dünya genelinde hızlı gelişen sektörler arasında yer alması ile turizm hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için ilgi odağıdır. Turizm büyük bir küresel gelir ve iş üreticisi olarak, arkasından birçok sektörü de sürüklemektedir. Ekonomileri sağlıklı ve iyi çeşitlendirilmiş olan ülkelerin, turizm potansiyelleri yüksek olsa bile, öncelikli politikalarını turizm üzerine konumlandırması beklenemez. Ancak turizm potansiyeli ile her türlü ekonomik büyüklüğe sahip ülke için, önemli bir getiri kaynağı olarak hizmet edebilir (Tourism Investment: 2018:9).

Türkiye'de turizm, 2002 ve 2019 arasında yaklaşık %210 oranında bir artış gerçekleştirmesine rağmen, kişi başı ortalama harcama tutarındaki düşüklük nedeniyle; artan ziyaretçi sayısına oranla gelir, hedeflenen düzeye çıkamamıştır. Bu noktada yeni bir strateji olarak; alternatif turizm alanlarına yönelmek, turizmde son yılların önemli konu başlıklarından birisi haline gelmiştir.

Zaman zaman tıbbi turizm olarak da adlandırılan sağlık turizmi, alternatif turizm türleri arasında öne çıkmaktadır. Sağlık turizmi, turizmin bütün unsurlarından (seyahat acenteleri, havayolları, oteller vb.) faydalanmaktadır. Bir turizm türü olması nedeniyle turizm için söylenenler, sağlık turizmini de kapsamaktadır. Ancak sağlık turizmi kendisine büyük önem atfedilmesini sağlayan tipik özellikleri ile farklılıklar da göstermektedir. Diğer turizm türlerinin arasında, sağlık turizminin ayrı bir yerde konumlandırılmasının altında temel olarak, harcama potansiyelinin yüksek olması ve turizmin olumsuz yönlerinden daha az etkilenmesi gibi yarattığı pozitif farklılıklar yatmaktadır.

Her sektörde olduğu gibi sağlık turizminde de hedeflere ulaşmak için yatırım yapılması şarttır. Sağlık turizmi gelirini etkileyecek tüm faktörler, yatırımlarla ilişkilidir. Tanıtımdan kapasite artırımına, uygun tedavi masraflarından kaliteye sağlık turizmi gelirini etkileyebilecek her faktörü, geliştirmek için yatırım yapılması gereklidir. Bu yatırımlarda finansmanın özel kesim tarafından mı karşılanacağı yoksa kamu kaynakları kullanılarak mı yapılacağını belirleyerek, doğru yatırım

kompozisyonunun bulunması; sağlık turizmi gelirini doğrudan etkileyecektir.

Tartışmaları beraberinde getirirse de sağlık hizmetleri, hala kamusal bir mal kabul edildiğinden; bu alandaki kamu etkinliği, sağlık turizmi alanında devam mı ettirilmeli? Yoksa özel sektör yatırımlarında kabul gören verimlilik, dikkate alınarak; kaynaklar bu alanı mı desteklemelidir? Bu sorunun cevaplanması, sağlık turizmi pazarındaki hedeflerin gerçekleştirilmesi noktasında önemlidir.

Literatürde sağlık turizmi talebini, sağlık turistlerinin ülke ve sağlık kuruluşu seçimlerini etkileyen faktörler üzerine yapılan çalışmalar bulunmaktadır. Lunt vd. yaptıkları çalışmada OECD üyesi ülke vatandaşlarının sağlık seyahatinde tercihlerini etkileyen faktörleri sırasıyla kaliteli hizmet, bekleme sürelerinin olmaması ve düşük maliyetler olarak belirlemiştir. Cohen tarafından yapılan bir çalışmada da sağlık turizmi amacıyla seyahat eden kişilerden; gelişmiş ekonomilere sahip ülke vatandaşlarının önceliğinin bekleme sürelerinin olmadığı kaliteli sağlık hizmeti sunan ülkeler olduğu, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerine sahip ülke vatandaşlarının ise maliyet ve fiziki yakınlığı öne aldığı görülmüştür. Mckinsey Şirketi tarafından yapılan bir araştırmada, medikal turizm için insanların başka ülkelere seyahat etmelerindeki nedenleri arasında; teknoloji ve hizmet kalitesi öne çıkmıştır.

Türkiye özelinde de benzer çalışmalar yapılmıştır. Sevim ve Sevim hizmet kalitesinin, seçilen kurumun modernliğinin Türkiye'nin seçiminde ilk sırada yer aldığını belirtmişlerdir. Gündüz vd. çalışmasında, Türkiye'nin sağlık turizmi potansiyeli ile ülkelerin gayri safi yurt içi hasılası pozitif; kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla ve ülkeler arası uzaklık ile negatif korelasyonlu olduğunu ortaya koymuştur.

Türkiye gibi tasarrufların yatırımları karşılamaya yetmediği, kaynakların doğru kullanılmasının önemli olduğu bir ekonomide, sağlık turizminin geleceği için kaynak dağıtımının ne şekilde yapılacağı sorusuna cevap arama amacıyla, literatüre katkı sağlayan çalışmaların sonuçları da değerlendirilerek, sağlık turizmi gelirini etkileyebilecek faktörlerin, 1999-2019

yılları arasındaki yıllık verileri kullanılarak; sağlık turizmi geliri ile ilişkisi ele alınmıştır.

2. SAĞLIK TURİZMİ VE ÖZELLİKLERİ

Sağlık ya da tıp turizmi, insanların kendi ülkelerindeki yüksek tedavi giderleri nedeniyle yabancı ve genelde uzak ülkelere giderek bu ülkelerdeki düşük tedavi giderleri nedeni ile tıbbi tedavi ya da operasyonları bu ülkelerde gerçekleştirmeleri ile oluşan turizm hareketleri olarak tanımlanmaktadır (www.healism.com).

Uluslararası hasta taşımacılığının yanı sıra tıbbi teknolojinin, sermayenin ve düzenleyici sitemlerin de küresel bir büyüme yaşamasıyla; son 20 yıllık süreçte yeni bir tüketim ve sağlık hizmetleri üretim modeli oluşmuştur. Dünya Ticaret Örgütü'nün himayesinde mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı, Hizmet Ticareti Genel Anlaşması ile de sağlık hizmetlerinde ticaretin serbestleştirilmesi hızlanmıştır. (Smith, 2004: 43)

Sağlık turizmi hareketleri, sağlıkla ilgili daha önceki seyahat türlerinden niceliksel ve niteliksel olarak farklıdır. Temel farklar geçmişte yaşanan hareketlerin, kitlesel hale gelmesi ve bir anlamda terse dönmeye başlamasıdır. 21. yüzyıl sağlık turizmi tarzının temel özellikleri; (Smith vd. 2009: 768-769)

- Tedavi için seyahat eden çok sayıda insan olması,
- Sağlık hizmetlerine erişmek için büyük ölçüde düşük maliyetli tedaviler, ucuz uçuşlar ve internet bilgi kaynaklarının varlığı,
- Az gelişmiş ülkelerden varlıklı insanların hareketinden, gelişmiş ülkelerdeki hastaların hareketlerine geçişin artması,
- Hem özel sektörün hem de gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki ulusal hükümetlerin, sağlık turizmi potansiyelini; kazançlı bir dış gelir kaynağı olarak teşvik etmeleridir.

Sağlık turizminin kapsamı, tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bazı yorumcular sağlık ve medikal turizmi birleşik bir fenomen olarak görmüş, ancak farklı vurguyla ele almıştır. Carrera

ve Bridges (2006) sağlık turizmini, bireyin refahını ve bedenini korumak, geliştirmek veya iyileştirmek için; kişinin yerel çevresi dışına düzenlenen organize seyahatler olarak tanımlamıştır. Bu tanım, bireyin sağlığının tıbbi müdahale yoluyla iyileştirilmesi veya restorasyonu için yapılan organize seyahatleri de içine alır. (Rosenmöller vd., 2006)

Aksi görüşe sahip olan iddia da ise rekonstrüktif nedenler dışındaki estetik cerrahi müdahaleler, sağlık turizmi sınırlarının dışında sayılmaktadır (OECD Definition of Health Tourism, 2010: 30-31).

Sağlık turizmi ile ilgili söylenebilecek her şeyin altında; talebin nedenlerini altı başlık altında incelemek mümkündür (Hall, 2011:5-6):

1. Ekonomik maliyet boyutu; genel olarak sınır ötesi sağlık hizmetleri maliyetleri daha ucuzdur. Bu durum seyahat rotalarının belirlenmesinde en önemli etken olarak kabul edilmektedir.

2. Zaman maliyeti boyutu; tıbbi hizmetlere daha kısa sürede ulaşmak mümkündür. Özellikle uzun bekleme sürelerinden, sıra listelerinden kurtulmak isteyen hastalar, yönlerini sınırlar ötesine dönebilmektedir.

3. Ticari davranış boyutu; sağlık hizmetlerini keyifli bir şekilde almak mümkündür. Birden fazla faaliyeti bir arada yapabilme fırsatı önemli bir etken olabilmektedir. Özellikle medikal turizm noktasında, tatil ve işle bağlantılı seyahat imkânları sunulmaktadır.

4. Ticari olmayan davranış boyutu; yurtdışında yaşayan kişiler kültürel, aile ve dil sebepleri nedeniyle tıbbi tedavi hizmeti sunan ülkelere yakınlık duyabilir.

5. Düzenleyici boyut; kendi ülkelerinde yasal sınırlamalar nedeniyle, istedikleri tıbbi hizmeti bulamayan kişiler yurt dışına gidebilir. Doğurganlık tedavileri ve ötenazi bu alanda tartışmaların odağında olan konulardır.

6. İmkânsızlık; Hastaların kendi ülkelerinde maddi imkânları olsa bile sağlık hizmetinin sunulmaması nedeniyle yurt dışına

gitme sebepleri arasındadır. Örneğin kendi ülkelerinde organ bulamayan kişiler başka ülkelerde şansını deneme eğilimindedir.

Sağlık turizminin, kendine has bazı özellikleri ile diğer turizm türleri arasında ayrı bir yere konulduğu ve alternatif turizm türleri arasında ön plana çıktığı görülmektedir. Turizmin sosyal alanda kültürel deformasyona yol açtığı (Erkal, 1999;226-227), turizm yatırımlarının belirli bölgelerde yoğunlaşması nedeniyle; fiziksel çevrenin aşırı kullanımının tahrip edici etkilerinin olduğu (Karaküçük, 2016: 17-18) ve ekonomik alanda da enflasyonist baskı, enclave turizm ve mevsimsellik sorunları gibi olumsuz bazı etkilerinin olduğu kabul edilmektedir (İlkin ve Dinçer,1991;101). Sağlık turizmini ön plana çıkaran faktörler; turizmin genel özelliklerini barındırırken, olumsuz kabul edilen bu özelliklerden ya hiç etki etkilenmemesi ya da çok daha az etkilenmesidir.

Sağlık turizmi, ziyaretçilerin harcama potansiyelleri en yüksek olan turizm türüdür. Ziyaretçi harcamalarının yüksek olması; sağlık turizminin, katma değeri en yüksek turizm türü olmasını sağlamaktadır.

Turizm bir lüks tüketim olarak kabul edilirken, sağlık turizminin (lüks unsurlar barındırır da) ihtiyaç niteliğinin ağır bastığı kabul edilmektedir (UNWTO, Exploring Health Tourism 2018:15). Sağlık turizminin ihtiyaç olarak görülmesi, fiyat değişikliklerinin talep üzerindeki etkisini sınırlamakta ve talep esnekliğinin diğer turizm türlerinden daha düşük olmasına neden olmaktadır.

Talep esnekliğinin düşük olması sağlık turizminde değişkenliği azaltmakta, özellikle gelir açısından daha istikrarlı bir yapı oluşturmaktadır. Kümülatif olarak turizm gelirinin düşüş gösterdiği dönemlerde, sağlık turizmi geliri, Dünya Turizm Örgütü verilerinin gösterdiği üzere daha istikrarlı bir görüntü çizmektedir (UNWTO Tourism Barometer 2010-2019).

Klasik turizmin kaynağı doğa güzellikleri ve tarihi miras olarak kabul edildiğinden, bu kaynakları artırmak olası değildir. Kaynakların sınırlı olması ve çoğaltılamaması, klasik turizm alanında potansiyeli sınırlamaktadır. Sağlık turizminde ise

kaynakları artırmak ve potansiyeli yükseltmek mümkündür.

Klasik turizm mevsimsellikten çok etkilenmektedir. Turizm işletmeleri, "ölü sezon" olarak tabir edilen dönemlerde ya kapanmakta ya da kapasitenin çok altında çalışmaktadır. Bu durum işletmelerin açma kapama maliyetlerine katlanmalarına ya da daha büyük miktarda işletme sermayesi ihtiyacı duymalarına neden olmaktadır. Sağlık turizmi ise mevsimsellikten etkilenmemekte ve turizmin 12 aya yayılması hedefini (turizm açısından ana hedeflerden biridir) gerçekleştirme noktasında önemli bir aktör olmaktadır.

Sağlık turizmi sayılan olumlu özelliklerinin yanında, bazı olumsuzluklar yaratabilecek potansiyele de sahiptir (Lee ve Noh, 2011: 864). Sağlık turizminin öncü noktalarından olan Tayland'da, özel hastanelerde daha fazla kazanmaları nedeniyle özel sektörde çalışmayı seçen doktor ve sağlık sektörü personeli nedeniyle; kamu hastanelerinde nitelikli doktor ve sağlık personelinin eksikliği sorunu ortaya çıkarmıştır. (Cuddehe, 2009: 125). Benzer şekilde özel hastanelerin yurtdışından daha fazla ücret ödeyen yabancı hastalara öncelik vermesi, yurtiçi hastaları ihmal eden bir tavır sergilemesi sorunu ortaya çıkabilecektir. (Connell, 2006: 1095).

Sağlık turizminin kaynak ülkelere sağladığı faydalarla kaçınılmaz bir gerçek olarak görüldüğü bu süreçte; sektörün olumlu taraflarını öne çıkaran, olumsuzlukları ise yöneten bir yapının kurulması gerekmektedir. Bu konuda kural koyuculara önemli görevler düşmektedir. Kamunun riskleri dikkate alarak, bu alanda denetleyici ve düzenleyici bir aktör olarak bulunması gerekmektedir.

3. DÜNYA'DA SAĞLIK TURİZMİ

Uluslararası Para Fonuna (IMF) tarafından sağlıkla ilgili kişisel seyahat olarak anılan sağlık turizmi, sağlıkla ilgili nedenlerle yurt dışına seyahat eden kişiler tarafından satın alınan ürün ve hizmetleri içermektedir (IMF, 2014:26-27). Bu ürün ve hizmetlere yiyecek, konaklama ve ulaşım harcamaları da dâhil edilmektedir. Sağlık turizmi harcamaları genellikle bireyler tarafından

karşılırken, hükümetler tarafından da finanse edilebilmektedir (Lautier, 2008:102).

Bazı ülkeler yüksek hizmet kalitesiyle bazı ülkeler de düşük maliyetleri ile sağlık turizminde çekim merkezi olmaktadır. Organ nakli, kalp ameliyatı, kanser terapileri, kozmetik cerrahi, dişçilik, ortopedik cerrahiye kadar çeşitli tıbbi prosedürler; artık birçok ülkede yüksek kalitede ve uygun fiyatla sağlanabilir durumdadır (Lunt vd, 2014:33). Bu hizmetlerin bir kısmını veya tamamını sunan, önemli ölçüde maliyet avantajı sağlayan ve bu sayede sağlık turizm merkezi olarak anılan ülkeler vardır.

Tablo 1. Sağlık Turizmi Gelirleri ve Pazar Payı 2018

	Ülke	Sağlık Turizmi Geliri USD (2018)	Pazar Payı
1	ABD	9,825 milyar	%27,8
2	Fransa	1,85 milyar	%5,2
3	Türkiye	1,7 milyar	%4,7
4	Belçika	1,40 milyar	%3,9
5	Tayland	1,35 milyar	%3,8
6	Ürdün	1,25 milyar	%3,5
7	Kosta Rika	1,1 milyar	%3,1
8	Birleşik Krallık	0,85 milyar	%2,4
9	Macaristan	0,79 milyar	%2,1
10	Güney Kore	0,76 milyar	%2,0

Kaynak: European Travel Commission/UNWTO, 2018: Exploring Health Tourism

Dünya Turizm Örgütü verilerine göre ABD'nin 2018 yılında elde ettiği 10 milyar dolarlık sağlık turizmi geliri, küresel sağlık turizmi gelirlerinin %28'ini ve ülkedeki toplam turizm gelirinin %4,6'sını oluşturmuştur.

Fransa, 2018 yılında tıbbi amaçlı 1,85 milyar ABD doları harcama yapan turistler ile ikinci sırada yer alırken, bu tutar ülkedeki toplam turizm gelirlerinin %2,8'ine denk gelmektedir.

Türkiye en çok tercih edilen sağlık turizmi merkezlerinin başında yer alarak 2018 yılında 1,7

milyar ABD doları gelir ile 3.sırada yer almaktadır. Bu tutarın toplam turizm gelirleri içerisindeki payı, %6,5 olmuştur.

Türkiye, Tayland, Ürdün ve Kosta Rika da toplam sağlık turizmi gelirleri açısından en büyük ülkeler arasındadır. Bahsedilen dört ülke, Belçika ve Birleşik Krallık ile birlikte, 2018 yılında, toplam sağlık turizmi gelirlerinin yarısından fazlasını elde etmiştir (UNWTO, 2018).

Getirisi en yüksek kabul edilen turizm türü olan sağlık turizminde pazar büyüklüğü konusunda ise kaynakların tahmin yöntemlerine göre farklılıklar görülmektedir. Sınır Ötesi Hastalar Kuruluşu (Patients Beyond Borders) 2018 yılı için 45,5 milyar USD ile 72 milyar USD arası bir pazar büyüklüğü olduğunu belirtirken, Medikal Turizm Derneği (Medical Tourism Association) 100 Milyar USD'lik bir pazar büyüklüğü tahmin etmektedir. Sağlık turizmi üzerinde 15 yıla yakın bir süredir faaliyet gösteren Uluslararası Tıbbi Seyahat Dergisi (The International Medical Travel Journal) 2019 raporunda, sağlık turizmi pazarının 2018 yılında 37 milyar USD'ye ulaştığı ve 2023 yılına kadar yıllık ortalama %10'luk bir büyüme potansiyeli olduğu tahmininde bulunmaktadır.

IMF'ye göre ise sağlık turizmi ürün ve hizmetlerine yapılan uluslararası harcamalar, 2000-2018 yılları arasında nominal olarak %400 büyüyerek, 7,5 milyar dolardan 38 milyar dolara yükselmiştir. Bu büyüme ile 2000 yılında toplam turizm harcamalarının %0,6'sına karşılık gelen sağlık turizmi harcamaları, 2018 yılında harcamaların %2,4'üne ulaşmıştır. 2018 yılında sağlık turizmi hizmetlerine yapılan uluslararası harcamalar da bir önceki yıla göre, %11 civarında bir artış kaydetmiştir. (IMF Working Papers, 2018)

Kurumların tahminlerinde farklılıklar olmasına rağmen ortak kabul, sağlık turizmi pazarının önümüzdeki 5-10 yıllık süreçte, yıllık çift haneli büyüme rakamlarına sahip olacağıdır.

Sağlık turizmi pazarının diğer tarafında ABD, yine en büyük ülke konumundadır. 2018 yılında sağlık turizmi harcamalarının %20'si, ABD vatandaşları tarafından gerçekleştirilmiştir. (UNWTO, 2018).

Tablo 2. Sağlık Turizmi Harcamaları 2018

	Ülke	Sağlık Turizmi Harcaması USD (2018)	Payı
1	ABD	7,2 milyar	%20
2	Kuveyt	3,8 milyar	%10,5
3	Nijerya	2,2 milyar	%6,1
4	Hollanda	1,5 milyar	%4,2
5	Fransa	1,25 milyar	3,5
6	Umman	1,0 milyar	2,7
7	Kanada	1,0 milyar	2,7
8	Belçika	0,9 milyar	2,5
9	Avusturya	0,85 milyar	2,4
10	Almanya	0,80 milyar	2,3

Kaynak: European Travel Commission/UNWTO, 2018: Exploring Health Tourism

Kuveyt, Nijerya ve Umman'da kamu sağlık kuruluşlarındaki uzun gecikmelerin ve özel tıbbi hizmetlerin yüksek maliyetinin; artan nüfusu ve talebi karşılayacak sağlık hizmet sunumu olmaması gibi nedenlerin bir sonucu olarak önemli sağlık turizmi harcaması gerçekleşmektedir. (UNWTO, 2018)

Sağlık turizmi harcamaları noktasında az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler, döviz çıkışını azaltmayı hedeflemektedir. Bunu sağlayabilmek adına sağlık altyapısını güçlendirici kamusal yatırımlara gidilmekte ve özel yatırımlar teşvik edilmektedir (Horowitz vd. 2007:33)

Klasik turizm alanından daha hızlı büyüyen, potansiyeli ile önemli bir ekonomik getiri kaynağı olacağı tahmin edilen ve rekabetin giderek arttığı sağlık turizmi pazarından pay alabilmek adına; erken hareket etmek ve bu alanda yatırımlar yapmak bir gerekliliktir (Vijaya, (2010: 62).

Dünyada giderek artan sayıda ülke, sağlık turizminin ekonomilerine sağlayabileceği faydaları tanımakta ve bu alt sektöre giderek daha fazla destek vermektedir. Sağlık turizmini en iyi destekleyen ve teşvik eden politikalar, ülkenin genel turizm stratejisinin bir parçası olanlardır. Ulusal ve bölgesel hükümetlerin bu tür politikaların geliştirilmesi, yönetimi ve önceliklerin

belirlenmesinde önemli bir rolü vardır. (Zengingönül vd. 2012).

4. TÜRKİYE'DE SAĞLIK TURİZMİ

Türkiye; sağlık alanında sunduğu maliyet avantajı, ileri teknoloji düzeyi ve tecrübesiyle sağlık amaçlı seyahat edenlerin de ilgisini çekmektedir. Türkiye'nin konumu, sağlık alanında yaşadığı dönüşüm ve turizm alanında elde ettiği tecrübelerin kullanılması neticesinde; önemli sağlık turizmi merkezlerinden birisi haline gelmiştir. Sağlık turizmi sağladığı katma değer, istihdam ve döviz geliri açısından Türkiye ekonomisi için önemli bir fırsat olmasının yanında; coğrafi konumu sebebiyle de Avrupa, Afrika ve Ortadoğu ülkeleri açısından avantajlı konumdadır (Edinsel ve Adıgüzel, 2014). Sağlık turizminden hedeflenen gelirin elde edebilmesi amacıyla hem rekabet edebilecek nitelikteki kamu sağlık kuruluşlarının sayısı artırılmakta, hem de devlet destekli yatırımlarla özel sağlık kuruluşlarının sayısı her geçen gün artmaktadır.

Sağlık turizmi açısından akreditasyon, önemli bir konu başlığı olmaktadır. Uluslararası seyahat eden sağlık turistlerinin öncelik verdiği konuların başında, sağlık kuruluşlarının sahip olduğu akreditasyon belgeleri yer almaktadır. Akreditasyon, sağlık turizmi ile ilgili kuralları koyan ülke ya da kuruluşun standartlarının; kalite güvencesi olarak kullanılmasını ifade etmektedir. (Tontuş, 2015:55). Hastanelerdeki akreditasyon ise sağlık hizmeti konusunda belirlenmiş olan standartlara uygunluğun bağımsız denetçiler tarafından değerlendirilmesidir (Turner, 2010). Türkiye bu alanda lider ülkelerden biri olmakta ve bu sayede neredeyse tüm ülkelerden hasta kabul etmektedir. Sağlık Bakanlığı verilerine göre Türkiye'de; 57 Aracı Kuruluş, 100 Kamu Sağlık Tesisi, 22 Kamu Üniversite Hastanesi, 20 Vakıf Üniversitesi Hastanesi ve 537 Özel Sağlık Tesisi sağlık turizmi yetki belgesi almıştır.

Sağlık turizminin Türkiye'de artan öneminin bir göstergesi olarak, hazırlanan 7., 8., 9. ve 10. kalkınma planlarında, başta sağlık turizmi olmak üzere turizmin potansiyeline atıfta bulunulmuş ve turizm dağılımını düzenlemek

üzere; sağlık turizmine önem verileceği belirtilmiştir (Edinsel ve Adıgüzel, 2014).

Sağlık turizminin geliştirilmesi, Onuncu Kalkınma Planında (2014-2018), öncelikli dönüşüm programları arasında öncelikli konu başlıklarından birisi olarak yer almıştır. Plan; uzun dönemde sağlık harcamalarında artış, sağlık teknolojilerinin daha yoğun kullanım, ilaç ve tıbbi malzeme üretimine odaklanmanın sağlık turizmini geliştirmede fırsat alanlarını da beraberinde getireceğine atıfta bulunmaktadır.

Türkiye’de, sağlık turizmine verilen tüm bu önemin sonucu olarak; 2000’li yılların başında toplam turizm geliri içerisinde %2’nin altında olan pay, son yıllarda %5-6 seviyelerine kadar çıkmış, 2003 yılında 200 milyon USD seviyesinde olan gelir; 2018 yılında 2 milyar USD seviyesini aşmıştır.

Tablo 3. Yıllara Göre Sağlık Turisti Sayıları ve Klasik Turizm İçerisindeki Payı

YILLAR	Sağlık Turisti Sayısı	Sağlık Turizmi Geliri	Turizm Geliri İçerisindeki Payı (%)
2019	551.748	1.698.500.000	6
2018	662.087	2.046.181.800	6,5
2017	433.292	1.534.000.000	5,1
2016	377.384	1.259.500.000	5,6
2015	360.180	904.200.000	3
2014	414.658	794.300.000	2,3
2013	267.461	747.600.000	2,3
2012	216.228	511.900.000	1,79
2011	142.464	488.400.000	1,78
2010	115.222	486.300.000	1,95
2009	132.677	447.300.000	1,78
2008	162.484	441.700.000	1,75
2007	154.603	433.400.000	2,1
2006	153.895	382.400.000	2,0
2005	164.598	343.200.000	1,68
2004	133.721	284.000.000	1,67
2003	103.404	204.000.000	1,48

Kaynak: ktb.gov.tr, TÜİK, SATÜRK

Tablo 1’inde gösterdiği üzere, Türkiye hem ağırladığı sağlık turisti sayısı hem de elde edilen gelir açısından lider sağlık turizmi ülkelerinden birisi olmaktadır. 2018 yılında elde edilen 2 milyar USD ile en çok sağlık turizmi geliri elde eden 3.ülke konumundadır.

Türkiye sağlık turizminde hedefini 2023 yılında, 1,5 milyon sağlık turisti ve 10 milyar USD gelir olarak belirlenmiştir. Sağlık turizminin, turizmin bütün imkanlarından yararlanması; Türkiye için talebi olumlu yönde etkileyecek potansiyele imkân vermektedir. Kültür turizmi, inanç turizmi, deniz turizmi, doğa turizmi gibi çok çeşitli turizm olanakları; Türkiye’nin hizmet kalitesinde dünya sıralamasında iyi bir konumda olması sağlık turizmi talebi için olumlu bir ortam oluşturmaktadır.

Alt sektör ile ilgili olumsuz bir durum, ulusal ölçekte sağlık turizmi hareketlerini kayıt altına alacak ve denetleyecek kapsamlı sistem ve süreçlerin; henüz kazandırılmamış olmasıdır. Bu durum politika belirlemede esas alınacak verilerin, elde edilmesinde ve kullanılmasında zorluklar ortaya çıkarmaktadır. Sağlık kuruluşları henüz, Sağlık Bakanlığı ile veri ve bilgi paylaşımında istenilen özen, hız ve iş birliği içerisinde bulunmamaktadır (Akbolat ve Deniz, 2017:129).

Sağlık turizmi alanındaki tüm olumlu hususlara rağmen Türkiye, hedeflenen seviyenin (hasta sayısı ve gelir olarak) henüz çok altında bulunmaktadır. Turizmin genelinde yaşanan durumun bir benzeri sağlık turizminde de yaşanmış ve 10 yıllık bir süreç içerisinde Türkiye’de sağlık turizmi, önemli bir ivme yakalamış ancak gelinen nokta, hedeflenenin altında kalmıştır.

Potansiyelin ortaya çıkarılması ve pazar payının artırılması amacıyla; en çok talep gören sağlık hizmetlerine uygun tesislerin kurulması veya gerekli donanım ve alt yapı şartlarını iyileştirecek yatırımların yapılması gerekmektedir. Örneğin son yıllarda onkoloji, ortopedi ve estetik gibi alanlarda tedavi görmek isteyen turistlerin ilgisinde artış olduğu görülmektedir. Sağlık turizminde bu alanlar başta olmak üzere yapılacak yatırımlar ve harcamalar hem kişi sağlığı hem de ekonomik büyüme noktasında olumlu katkılar sağlayacaktır.

5. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde klasik turizmi ve gelirini inceleyen pek çok çalışmaya bulunurken, sağlık turizmi geliri ile ilgili kısıtlı sayıda çalışmanın olduğu görülmüştür. Ancak doğrudan sağlık turizmi geliri ile ilgili olmasa da sağlık turizminin gelişmesi ve talebi üzerine yapılan çok sayıda çalışmaya rastlanılmaktadır.

Chanda'nın (2001) çalışması sağlık turizminin çok önemli boyutlarda olduğu Hindistan'daki sağlık hizmetlerinin ticari boyutunu incelemiştir. Düşük tedavi masraflarının Hindistan'ı en önemli tıbbi turizm destinasyonu haline getirdiği sonucuna ulaşmıştır.

Kim ve Ayoun (2005), çalışmalarında 1997-2001 yılları arasında turizm alt sektörlerinin oran analizi yöntemiyle finansal performanslarını karşılaştırmalı olarak incelemişlerdir. Çalışma sonucunda analizde yer verilen oranlar bağlamında konaklama, havayolu, eğlence ve restoran alt sektörlerinin finansal performanslarının farklı olduğu belirlenmiştir.

Connell (2006) çalışmasına göre, bir ülkenin sağlık turizminde tercih edilebilmesi için uygun tedavi ücretleri, erişilebilirlik, hizmet kalitesi, turizm unsuru, mahremiyet, yasal düzenlemeler (kürtaaj izni gibi) etkili olmaktadır.

Bies ve Zacharia (2007) çalışması ise sağlık turizminin bir dış kaynak (outsourc) olarak kullanımı konusudur. Tayvan'daki medikal turizm politikasının hükümet ve hastanelerin katılımıyla büyüyen bir endüstri olduğunu, bu nedenle de hükümet, tıbbi bakım sağlayıcıları ve turizm endüstrisi arasındaki iş birliğini teşvik etmek için çaba gösterilmesi gerektiği sonucuna ulaşmaktadır.

Smith ve Forgione (2007) tarafından yabancı hastaların ülke ve sağlık kuruluşu (özel veya kamu) seçimini etkileyen faktörler üzerine bir çalışma yapılmıştır. ABD'li sağlık turistleri üzerine yapılan anket çalışma sonuçlarına göre ülke seçiminde ekonomik şartlar, politik durum, sağlık politikaları öne çıkarken; sağlık kuruluşunun seçiminde tedavi maliyetleri, sağlık personeli deneyimi, tıbbi bakım kalitesi ve akreditasyon öne

çıkılmaktadır. Yine çalışma sonuçlarından yabancı hastaların özel sağlık kuruluşlarını daha çok tercih ettikleri görülmüştür.

Ehrbeck vd. (2008) sağlık turizmine aracılık eden kuruluşlarla yaptığı çalışmada, sağlık turistlerinin hangi faktörleri göz önüne alarak planlama yaptığını ortaya koymaya çalışmıştır. Çalışmaya göre tedavi maliyetlerinin düşüklüğü, sağlık hizmetlerinin teknolojisi, ulaşım giderlerinin düşük olması, pazarlama kanallarının yaygınlığı sağlık turistlerinin tercih nedenleri olarak görülmüştür.

Mckinsey Şirketi tarafından 2008 yılında yapılan bir araştırmada, medikal turizm için insanların başka ülkelere seyahat etmelerindeki nedenleri arasında; %40 en iyi teknoloji, %32 en iyi kalitede tıbbi tedavi ve medikal uygulamalar, %15 daha hızlı erişim, %9 en düşük maliyet, %4 isteğe bağlı uygulamalar için düşük maliyet faktörleri saptanmıştır.

Heung vd. (2010) Hong Kong'da sağlık turizminin gelişimini etkileyen faktörleri ele aldığı çalışması; kısıtlayıcı politikalar ve düzenlemelerin, hükümet desteğinin yetersizliğinin, tedavi maliyeti yüksekliğinin, kapasite sorunlarının ve yerel toplumun sağlık hizmeti ihtiyaçlarının bu tür turizmin gelişmesinin önündeki ana engeller olduğunu ortaya koymaktadır. Bu engelleri kaldırmak için, yeni tanıtım politikaları belirlemek, sağlık turizmi pazarında yatırımı teşvik etmek için hükümet desteği sağlamak, sağlık turizmi ürünleri geliştirmek için konaklama sektörü ve sağlık kurumlarının ortak çaba göstermeleri ve yatırımlarını artırmaları gibi çeşitli stratejiler önerilmektedir.

Gupta ve Das (2012) Hindistan sağlık turizmi üzerine, yabancı hastalar ile yüz yüze görüşme yöntemini uygulayarak yaptıkları çalışmada; ziyaretçilerin endişelerini hafifletmek için özel hizmetler gerektiğini belirlemişlerdir. Bu hizmetler içerisinde; kolay para dönüştürme imkânı, seyahat ve vize kolaylığı, tedavi sonrası bakım hizmetleri, tedavi sırasında ve sonrasında refakatçilerin konaklaması yer almaktadır. Aynı çalışmaya göre bu hizmetlerin önemi nedeniyle

sağlık turizminde özel kuruluşların fark yarattığı ve özel yatırımların artırılması gerekmektedir.

Hanefeld (2013) sağlık turistlerinin özellikle zorunlu olmayan tedavilerde (saç ekimi, estetik operasyonlar gibi) turizm ülkelerine, yüksek kaliteye ve düşük maliyetlere odaklandıkları sonuçlarına ulaşmıştır.

Güneş ve Kabadayı (2015) Türkiye'ye gelen turistlerin sayısını etkileyen faktörleri 1996-2014 dönemi için inceledikleri çalışmalarında; gelir seviyesinin ve nüfus yoğunluğunun turist sayılarını olumlu etkilediği ancak ülkeler arası mesafenin olumsuz etki yarattığı sonucuna ulaşmışlardır.

Hanefeld vd. (2015) Birleşik Krallık'a sağlık turisti olarak gelenlerin krallıktaki özel hastalardan daha karlı olduklarını, sağlık turizminin özel sağlık kuruluşları için riskler ve fırsatlar sunan bir olgu olduğunu ortaya koymuşlardır. Sağlık turizminin büyüyen bir pazar ve global anlamda sağlık sistemleri üzerinde etkileri olduğu sonucundan hareketle; bu alan daha fazla araştırma, izlemeye yatırım yapılmasını gerektirmektedir.

Koyuncu vd. (2016) 2002 ve 2015 yılları arasındaki toplam sağlık turizmi gelir verilerine ilişkin yaptıkları çalışmada hem turizm gelirinde hem de sağlık turizmi gelirinde bir yükseliş eğilimi gözlemlendiği sonucuna ulaşmışlardır. Sağlık turizmi gelirinin, turizm gelirinden oransal olarak daha fazla arttığı ve turizm geliri içerisinde önemli bir payı olduğu, Türk Hükümeti'nin sağlık turizmi konusunda 2008 yılından itibaren; altyapı başta olmak üzere önemli çaba gösterdikleri çalışmanın önemli çıkarımlarıdır.

Akbolat ve Deniz (2017), SWOT analizi ile Türkiye'nin sağlık turizmini inceledikleri çalışmada, sağlık turizmi alanında lider ülkelerden biri olmayı sağlayan güçlü yönleri; ulaşım kolaylığı, rakip bölgelerdeki siyasi istikrarsızlık ve salgın hastalık riskleri olarak göstermişlerdir. Yabancı dil bilen çalışan sayısının özellikle kamu hastanelerinde az olması ve bürokratik işlemlerin süreçleri yavaşlatması zayıflıklar olarak ortaya konulmuştur.

Sülkü (2017) sağlık turizminde Türkiye'nin yerini ve potansiyelini değerlendirdiği çalışmada, ülkemizde termal ve spa-wellness turizminin neredeyse tüm türlerinin bulunduğu tesislerin bulunduğu; fakat bu tesislerde hizmet verilen turist sayısı bakımından Avrupa ve diğer dünya ülkelerinin gerisinde yer aldığı, Sağlık Bakanlığı, turizm sektörü ve özel sağlık kuruluşlarının koordine bir şekilde gerçekleştirecekleri sağlık yatırımlarının bu noktada önemli bir gereklilik olduğunu vurgulamıştır.

Gündüz vd. (2018), 2014 yılında Türkiye' de sağlık hizmeti alan turistlere ve geldikleri ülkelere ait yatay kesit verilerini kullandıkları çalışmalarında; turistlerinin kendi ülkelerinin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla değerlerinin Türkiye'nin sağlık turizmi potansiyeli ile pozitif yönde ilişkili olduğunu, kişi başına düşen gelirleri ve Türkiye'ye olan uzaklıklarının ise turizm potansiyeli ile negatif yönde ilişkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Dökme (2019), medikal turizmde hasta tercihini etkileyen faktörleri; ülke seçimi ve kurum seçimi olmak üzere iki ayrı temelde sınıflandırmıştır. Yasal düzenlemeler, ulaşım, aracı kurumlar, diğer turizm hizmetleri, siyasi ve sosyo-ekonomik durum ülke seçiminde; hizmet kalitesi, işlem ve bekleme süreleri, pazarlama, maliyet ve teknoloji faktörlerinin de kurum seçiminde dikkate alındığı sonucuna ulaşmıştır.

Sevim ve Sevim (2019) medikal turizm kapsamında Türkiye'ye gelen hastaların, bu tercihlerinde etkili olan faktörlerin incelenmesi amacıyla yüz yüze anket yöntemi kullanılarak; İstanbul'da özel bir hastanede 284 hasta ile bir çalışma gerçekleştirmiştir. Araştırma sonuçlarına göre medikal turizm tercihinde; hizmet kalitesinin, seçilen kurumun modernliğinin ve Türkiye'nin doğal güzelliklerinin yer aldığı ifadeler en yüksek ortalama ile değerlendirilmiştir.

Aksoy ve Yılmaz (2019) çalışmalarına göre kalite, uygun maliyet, sağlık alanındaki başarı ve fiziksel yakınlık; sağlık turistlerinin seçim kriterlerini oluşturmaktadır.

Buzcu ve Birdir (2019) sağlık turizminde Türkiye'nin pazar payını artırabilmesi adına etkili olacak faktörleri araştırdıkları çalışmalarında; yurt dışında etkin ve aktif tanıtım yapılması, yabancı dil bilen sağlık personel sayısının ve niteliğinin artırılması, alt yapı olanaklarını geliştirmesi ve akreditasyona önem verilmesi olarak ortaya koymuşlardır.

Literatürde sağlık turizmi talebini ve seçim kriterlerini inceleyen benzer çalışmaların sayısı oldukça fazladır. Literatür değerlendirildiğinde sağlık turizmin gelişmesinde ve varış ülkelerinin sağlık turizmi gelirleri üzerinde; tedavi maliyetlerinin, hizmet kalitesinin, altyapı çalışmalarının ve yatırımların, özel sağlık kuruluşlarının, ulaşım imkanlarının, konaklama tesisleri varlığının etkisi bulunmaktadır.

6. MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışmada sağlık turizmi gelirini etkileyen faktörlerin eşbütünlük analizi ile incelenmesi yapılmıştır. Öncelikle analizi yapılacak olan veri seti tanıtılmış olup, birim kök sınamaları yapılmıştır. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkileri araştırmak için iki aşamalı Engle-Granger (1987) eşbütünlük yöntemi uygulanmıştır. Kısa dönem ilişkileri araştırmak için eşbütünlük modelinden elde edilen uzun dönem ilişkiden sapmaları dikkate alan, hata düzeltme modeli oluşturulmuştur ve modelinin geçerliliği test edilmiştir. Bulunan uzun dönem ilişkiler, kısa dönem ilişkinin analizi için gerekli modelin kurulması amaçlı belirlenmiş, ancak sonuçları yorumlanmıştır.

Çalışmada, 1999-2019 dönemine ait yıllık veriler kullanılmıştır. Sağlık turizmi geliri, sağlık harcamaları, sağlık yatırımı tutarı, turizm yatırımı tutarı, özel kesim sağlık yatırımı, kamu kesimi sağlık yatırımı, kişi başına düşen milli gelir ve döviz kuru analize dâhil edilmiştir. Veriler; Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Türkiye Sağlık Vakfı, Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği (TÜRSAB), Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Dünya Bankası (WB), Uluslararası Para Fonu (IMF), Kalkınma Bakanlığı ve Merkez Bankasından (MB) alınmıştır.

Çalışmadaki değişkenlerin önünde kullanılan L simgesi ise değişkenin logaritmasının alındığını ifade etmektedir. Değişkenlerden Sağlık turizmi geliri (STG), sağlık harcamaları (SH), sağlık yatırım tutarı (SYT), turizm yatırımı tutarı (TYT), özel kesim sağlık yatırımı tutarı (OKSYT), kamu kesimi sağlık yatırımı tutarı (KKSİYT), kişi başına düşen milli gelir (KBMG), sağlık turisti sayısı (STS) ve döviz kuru (DK) şeklinde kısaltılmıştır.

6.1. Birim Kök Testi

Çalışmada kullanılan değişkenlere ait birim kök testi sonuçları Tablo 2' de sunulmuştur. Değişkenlerin seviyelerine ait birim kök testi sonuçlarına göre sabitli ve trendli ADF versiyonu için sağlık turizmi geliri, sağlık turisti sayısı, sağlık harcamaları, sağlık yatırım tutarı, turizm yatırımı tutarı, özel kesim yatırım tutarı, kamu kesimi yatırım tutarı, kişi başına düşen milli gelir, döviz kuru ve sağlık turizm geliri değişkenlerinin birim kök taşıdığı görülmüştür. Değişkenlerin birinci farkına ait ADF birim kök testi sonuçlarına göre ise hem sabitli hem de sabitli ve trendli ADF versiyonlarına göre durağan olduğu, diğer bir ifadeyle birim kök içermediği görülmüştür.

Tablo 4. ADF ve PP testi sonuçları

ADF(Genişletilmiş Dickey-Fuller)			
Değişkenler		Sabit	Sabit –Trend Var
LSTG	Düzejde	-2,4355	-2,3415
LKBMG		-1,0696	-0,9053
LSTS		-0,2004	-1,7688
LOKSYT		-2,2796	-2,2809
LKKSİY		-1,3282	-1,4627
LTYT		-1,5605	-0,0393
LSH		-1,7977	-0,8311
LDK		-1,7071	-0,2597
Δ LSTG	1. Fark	-1,8924*	-2,2561
Δ LKBMG		-3,1819**	-3,7017*
Δ LSTS		-3,8421**	-3,8164**
Δ LOKSY		-5,2975***	-7,4935***
Δ LKKSİY		-3,8494**	-3,7857**
Δ LTY		-3,0815**	-3,3813*
Δ LSH		-2,8017*	-3,7658**
Δ LDK		-1,3633***	-5,2943***
PP(Philliph-Perron)			
Değişkenler		Sabit	Sabit –Trend Var
LSTG	Düzejde	-1,5987	-2,9587*
LKBMG		-1,0524	-0,9053
LSTS		-0,0593	-1,9181
LOKSY		-1,8483	-1,5989
LKKSİY		-1,3316	-1,667562
LTY		-1,5469	-0,2065
LSH		-1,7323	-1,0021
LDK		-1,7169	-2,6517
Δ LSTG	1.Fark	-4,8036***	-6,4671***
Δ LKBMG		-3,1436*	-4,8847***
Δ LSTS		-3,8143**	-3,8269**
Δ LOKSY		-3,1663**	-3,3069*
Δ LKKSİY		-4,1581***	-4,0701**
Δ LTY		-3,1095**	-3,3813*
Δ LSH		-2,7183*	-3,7600**
Δ LDK		-5,2524*	-6,5142***

Not: *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeyinde “birim kök vardır” sıfır hipotezinin reddedildiğini gösterir. Değişkenlerin başındaki D, değişkenlerin birinci farkının alındığını göstermektedir. Kritik değerler Eviews 10.0 ekonometri programı tarafından üretilmiş olup, MacKinnon değerlerine dayanmaktadır. Burada LSH, LKBMG, LSTS, LSYT, LOKSY, LKKS, LTY ve LSTG kısaltmaları sırasıyla logaritmik sağlık turizmi geliri, sağlık turisti sayısı, sağlık harcamaları, sağlık yatırım tutarı, turizm yatırımı tutarı, özel kesim yatırım tutarı, kamu kesimi yatırım tutarı, kişi başına düşen milli gelir, döviz kuru ve sağlık turizm geliri değişkenini ifade etmektedir.

Değişkenlerin seviyelerine uygulanan ADF ve PP test sonuçları değişkenlerin durağan olmadığını göstermiştir. Aynı testlerin birinci dereceden farkına uygulanması ile elde edilen sonuçlar, değişkenlerin birinci dereceden farkının durağan olduğunu göstermektedir. Bu durumda veri setinde bulunan bütün seriler I(1)'dir.

6.2. İki aşamalı Engle-Granger eşbütünlüğe yöntemi

Engle-Granger (1987) eşbütünlüğe analizini uygulamak için seriler aynı dereceden durağan olmalıdır. Çalışmada kullanılan serilerin hepsi ADF birim kök testi yardımıyla birinci dereceden durağan bulunmuştur. Değişkenler aynı dereceden durağan bulunduktan sonra, sağlık turizmi geliri, sağlık yatırımı tutarı, turizm yatırımı tutarı ve döviz kuru serileri arasındaki uzun dönem ilişkiler incelenmiştir. Uzun dönem denge ilişkisini gösteren eşbütünlüğe regresyon modeli, En Küçük Kareler yöntemi ile tahmin edilmektedir. Bu durumda model tahmin sonuçları şu şekildedir:

Tablo 5. Uzun Dönem Denge Modeli Sonuçları

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t- İstatistiği	p değeri
C	-14,748	15,957	-0,9242	0,3736
LTY	0,1880	0,1845	1,0189	0,3283
LOKSY	0,1635**	0,0608	2,6861	0,0198
LKKS	0,0286	0,1915	0,1495	0,8836
LDK	0,6856**	0,2492	2,7507	0,0176
LSH	1,1206	1,0058	1,1141	0,2870
LKBMG	-0,3081**	1,3040	-0,4663	0,0193
LSTS	0,2792	0,2281	1,2237	0,2445
R ²	0,9826			
Düzeltilmiş R ²	0,9725			
Regres. Std. Hatası	0,1620			
Hata Kareler Toplamı	0,3152			
F-İstatistiği	97,1662			
p-değeri(F-İstatistiği)	0,000000			
Durbin-Watson ist.	2,2919			

*, **, ***: %1, %5 ve %10'da ilgili değerin istatistiki olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Burada bağımlı değişken logaritmik sağlık turizm geliridir.

6.3. Kalıntılar birim kök testi

En Küçük Kareler yöntemiyle tahmin edilen denkleme ait kalıntıların durağan olup olmadığını test ederken aşağıdaki hipotezler kullanılır:

H₀: Eşbütünlüğe Yoktur

H₁: Eşbütünlüğe Var.

Kalıntıların durağan olup olmadığı ADF birim kök testiyle bulunmuştur. Buna göre ADF birim kök testinden elde edilen sonuçlar aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 4. $\hat{\epsilon}_t$ kalıntı serisi için ADF birim kök testi sonuçları

ADF(p)	-6,3006(1)
Kritik Değerler	
1%	-4,5715
5%	-3,6908
10%	-3,2869

Not: p gecikme sayısını belirtmektedir. Gecikme sayısı SC bilgi kriterine göre seçilmiştir. Birim kök testi yapılırken sabitli model kullanılmıştır. Kritik değerler Eviews paket ekonometri programı tarafından üretilmiş olup, MacKinnon değerlerine dayanmaktadır.

Model için hesaplanan ADF birim kök test istatistiği -6,3006 değeri, %1 anlamlılık düzeyi için -3,6908 kritik değerinden küçük olduğundan sıfır hipotezi reddedilmektedir. Bu bağlamda, sağlık turizmi geliri, kamu kesim sağlık yatırım tutarı, özel kesim sağlık yatırımı tutarı, sağlık harcamaları ve döviz kuru serileri arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu, yani serilerin eşbütünlüğe olduğu sonucuna varılmıştır.

Model için diğer değişkenler sabitken döviz kuru, özel kesim sağlık yatırımları tutarı ve kişi başı milli gelirin; sağlık turizmi geliri ile anlamlı bir ilişkisi vardır.

- ✓ Döviz kurundaki %1'lik artış, sağlık turizm gelirini %0,68 oranında,
- ✓ Özel sağlık yatırımlarındaki %1'lik bir artış, sağlık turizm gelirini %0,16 oranında artırırken;

- ✓ Kişi başı milli gelirdeki %1'lik bir artış, sağlık turizm gelirini %0,30 oranında azaltmaktadır.
- ✓ Kamu kesimi sağlık yatırımlarının, sağlık turisti sayısının, sağlık harcamalarının ve turizm yatırımlarının; sağlık turizmi geliri üzerinde uzun dönemde bir etkisi görülmemektedir.

6.4. Hata düzeltme modeli

Eğer seriler eşbütünlük ise aralarında uzun dönemli bir ilişkinin varlığından söz edildiğini söylenmektedir. Ancak kısa dönemde bu değişkenler arasında bir dengesizlik meydana gelecektir. Kısa dönemde meydana gelen dengesizlik hata düzeltme mekanizmasıyla düzeltilmektedir. Kullanılan seriler için hata düzeltme modeli, aşağıdaki şekilde yazılabilir.

$$\Delta LSTG_t = \theta_0 + \theta_1 \Delta LTY_t + \theta_2 \Delta LDK_t + \theta_3 \Delta LKKS_{Yt} + \theta_4 \Delta LOKS_{Yt} + \theta_5 \Delta LSH_t + \theta_6 \Delta LKBMG_t + \theta_7 \Delta STS_t + \lambda_2(\epsilon_t - 1) + \pi t \quad (1)$$

Söz konusu değişkenlere ait en uygun hata düzeltme modelini belirlemek için Akaike, Schwarz ve Hannan-Quinn bilgi kriterleri kullanılmış olup sonuçlar aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 6. LSTG, LKKS_YT, LOKS_YT, LTYT, LDK, LKBMG ve LSTS serileri için uygun hata düzeltme modelini seçimi

Değişkenler	Katsayıları	t-istatistiği	Standart hata	P değeri
SABİT(C)	-0,1038	0,0666	-1,5587	0,1501
LTY	0,0623	0,1745	2,4943	0,3747
LOKS _Y	0,4353**	0,0671	0,9291	0,0318
LKKS _Y	0,0982	0,1073	0,9154	0,3815
LDK	0,9598***	0,2662	3,6056	0,0048
LSH	0,5564	0,8006	0,6950	0,5029
LKBMG	1,4869	1,0457	1,4218	0,1855
LSTS	0,5313**	0,2035	2,6105	0,0260
ϵ_{t-1}	-0,8595***	0,2351	-4,9440	0,0006
Jarque-Bera test istatistiği / (p değeri)	1,663032 / (0,3142)			

Not: AIC (Akaike Bilgi Kriterini), SC (Schwarz Bilgi Kriterini) ve HQC (Hannan-Quinn Bilgi Kriterini) göstermektedir. Parantez içinde bulunan değerler gecikme derecesini belirtir. Δ simgesi ise ilgili değişkenin cari değeri ile bir dönem gecikmeli değeri arasındaki farkı ifade etmektedir. Logaritmik sağlık turizmi (LSTG) bağımlı değişken olup, diğer değişkenlerden noktalı virgül ile ayrılmıştır. Bağımsız değişkenlerde birbirinden virgül ile ayrılmıştır.

Tablo incelendiğinde en uygun hata düzeltme modeli bilgi kriterlerine göre belirlenmiştir. Bilgi kriteri değeri en küçük olan hata düzeltme modeli, en uygun model olacaktır.

Burada 3 kriterinde seçtiği model gecikmeli modeldir. Sonuç olarak AIC, SC ve HQC bilgi kriterine en uygun model, aşağıdaki gibi yazılabilir.

Değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkileri araştırmak için hata düzeltme modeli tahmin edilmiştir. Hata düzeltme modelinde uzun dönem dengesinde meydana gelen sapmanın düzeltilebileceği söylenebilmektedir. Hata düzeltme terimi (ϵ_{t-1}) in katsayısı (-0,86) negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu katsayı, serilerin durağan dışı olmasından kaynaklanan kısa dönem sapmalarının bir sonraki dönemde dengeye gelme hızını göstermektedir. Buna göre sağlık turizmi geliri modeli için tahmin edilen parametre değeri -0,86 olarak bulunmuştur. Bir dönemde oluşacak dengesizliğin sağlık turizm geliri için %86'sı bir sonraki dönemde düzeltilerek uzun dönem dengesine yaklaşması sağlanmaktadır.

Model için kısa dönemde, sağlık turizm gelirini etkileyen faktörler arasında döviz kuru, özel kesim sağlık yatırımı tutarı ve sağlık turist sayısı değişkenlerinin cari değeri bulunmaktadır.

✓ Özel kesim sağlık yatırımlarındaki %1'lik artış, sağlık turizm gelirinde %0,44,

✓ Döviz kurunun cari değerinde meydana gelen %1'lik bir artış sağlık turizm gelirinin cari değerinde %0,96,

✓ Sağlık turist sayısındaki %1'lik artış sağlık turizm gelirinde %0,53 oranında bir artış meydana getirmektedir.

✓ Turizm yatırımlarının, kamu kesimi sağlık yatırımlarının, kişi başına düşen gelirin ve sağlık

harcamalarının kısa dönemde; sağlık turizmi geliri üzerinde bir etkisi görülmemektedir.

6.5. Hata Düzeltme Modelinin Geçerliliği

Tablo 6'da yer alan hata düzeltme modelinin tahmin edilmesinin ardından hata terimine ait testlerin yapılması ve tahmin edilen modelin durağan bir yapı gösterip göstermediğinin test edilmesi gerekmektedir. Bunun için ilk olarak Jarque-Bera normallik testi uygulanmıştır. Tablo 6'da görüldüğü üzere Jarque-Bera test istatistiği (1,663032) istatistiksel olarak anlamsızdır, (p değeri = 0,3142 > 0,10). Bu durumda "hata terimleri normal dağılmıştır" şeklinde olan sıfır hipotezi reddedilememektedir. Yani hata terimleri normal dağılmıştır. Hata düzeltme modelinin yapısal anlamda bir sorun içerip içermediğini tespit edebilmek üzere ayrıca otokorelasyon (Breusch-Godfrey Seri Korelasyon) LM ve White değişen varyans testlerinin de yapılması gerekmektedir.

Tablo 7. Otokorelasyon- Breusch-Godfrey Seri Korelasyon LM Testi sonuçları (LSTG, LTY, LOKSY, LKKS, LDK LSH, LKBMG, LSTS) (2 gecikme için)

LM ist. (Ki-kare)	P-değeri
1,4469	0,2290

H₀: Ele Alınan 2 Gecikme Düzeyinde Seri Otokorelasyon Yoktur.

H₁: Ele Alınan 1 Gecikme Düzeyinde Seri Otokorelasyon Vardır.

Breusch-Godfrey Seri Korelasyon Testi- LM bir regresyondaki hata terimleri arasında otokorelasyon olup olmadığını tespit etmek için kullanılan testtir. Tahmin edilen hata düzeltme modelindeki hata terimlerinin birbirleri ile ilişkili olup olmadıklarını belirlemek amacıyla yapılan bu test, ele alınan 2 gecikme düzeyinde otokorelasyon bulunmadığını, sıfır hipotezi p değeri (0,2290)>0,10 olduğu için reddedilememiştir. Yani hata terimleri arasında otokorelasyon yoktur.

Hata terimlerinin varyansının bütün örneklem için sabit olup olmadığını tespit

edebilmek amacıyla yapılan White Değişen Varyans Testi sonuçları ise Tablo 8 'de gösterilmektedir.

Tablo 8. White değişen varyans testi sonuçları (LSTG, LTY, LOKSY, LKKS, LDK LSH, LKBMG, LSTS)

Ki-Kare	s.d.	P- Değeri
10,40812	8	0,2375

H₀: Varyans sabittir. (Değişen varyans yoktur)

H₁: Varyans sabit değildir. (Değişen varyans vardır)

Ki-Kare değeri tahmin edilen modelde değişen varyans sorunu olmadığını başka bir ifadeyle hata teriminin varyansının tüm gözlemler için aynı olduğunu ortaya koymaktadır. Kurulan hata düzeltme modelinde ekonometrik olarak bir sorun olup olmadığını araştırmak için modelin artıkları üzerinde yapılan tanısal testlerde modelde ekonometrik olarak bir sorun bulunmamaktadır.

SONUÇ

Sağlık turizmi geliri ile döviz kuru arasında hem kısa hem de uzun dönemde bir ilişki görülmüştür. Sonuçlara göre döviz kurunun artışı, sağlık turizmi gelirini de artırmaktadır. Sağlığa kavuşmanın daha düşük maliyetli bir yolunu bulma amacı ile seyahat edenlerin, daha az harcama ile ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri bölgeleri seçmeleri; sağlık turizmi geliri ile döviz kuru arasında pozitif bir ilişki olması sonucunu desteklemektedir. Döviz kurları makroekonomik pek çok değişkenle bağlantılı olduğundan, sağlık turizmi açısından kur üzerinden bir strateji geliştirmek olası değildir. Bu noktada döviz kurunu tedavi maliyetleri olarak kabul etmek yanlış olmayacaktır. Tedavi maliyetlerinin düşük olması, bir ülkeyi sağlık hizmeti almak için hastaların gözünde ön sıralara taşıyabilir. Bu açıdan döviz kurları üzerinden uygulanamayacak politikalar, tedavi ücretleri üzerinden uygulanabilir.

Kamu hastanelerinde verilen hizmetler, tüm dünya da daha ucuz olmaktadır. Özel sağlık kuruluşları ise amaçları doğrultusunda, ücret politikalarını daha farklı belirlemektedir. Bu noktada beklenti devletin yabancı hasta kabul eden ve ülkeye döviz girdisi sağlayan özel sağlık kuruluşlarına destek vermesi olmaktadır. Kamu hastanelerinin yükünün fazla olması nedeniyle, sağlık turizmi alanında kamu- özel rekabetinin yaşanmaması gerektiği ve özel sektörün desteklenmesi gerektiği sıklıkla dile getirilmektedir. Turizm sektörüne verilen desteklere benzer destekler talep edilmekte (örneğin uçuş desteklerinde olduğu gibi yabancı hasta tedavi eden sağlık kuruluşlarına teşvik verilmesi), kamunun bu alanda bir rakip olarak ortaya çıkmaması istenilmektedir. Ancak burada da dikkatli bir politika izlenmesi gerekmektedir. Düşük maliyet bir avantaj olurken, uzun vadede elde edilen getirinin istenilen seviyelere çıkamamasına neden olabilecektir. Klasik turizm alanında yaşanan ve ağırlanan turist sayısına oranla gelirin düşük olması sorununun, sağlık turizminde de yaşanmamasına dikkat edilmesi gerekmektedir. Bu noktada strateji, sadece maliyet üzerinden değil; kalite ve ihtiyaçlara uygun prosedürlerin hazırlanması yönünde olmalıdır.

Sağlık turizmine ilişkin ilginç bir sonuçta kişi başına düşen milli gelir ile sağlık turizmi geliri arasında, uzun dönemde negatif bir ilişki ortaya çıkmasıdır. Kısa dönemde pozitif olan ilişki, uzun dönemde negatife dönmektedir. Beklenti döviz kurlarının değer kazanmasında olduğu gibi kişi gelirinin de artması sonucu, sağlık turizmi hareketliliğinin artarak; geliri artırmasıdır. Literatüre katkı yapan çalışmaların büyük çoğunluğunda, tedavi maliyetlerinin tercih açısından en önemli etkenlerden birisi olduğu görülmüştür. Ancak bu noktada sağlık turizminin genellikle ihmal edilen bir özelliği kendisini göstermektedir; sağlık amaçlı yapılan seyahatlerdeki risk unsuru. Bu unsur genellikle çalışmalarda göz ardı edilmektedir. Her ne kadar bilgi çağında yaşanılsa da tanımadığınız bir ülkeye, tanımadığınız kişilere sağlığını emanet etmek kolay verilecek bir karar değildir. Ülkelerindeki sağlık hizmetlerinin bedelini karşılayacak kadar

gelir elde edebildikçe kişiler, ülke dışına çıkmak yerine kendi ülkelerinde tedavi olmayı seçebilmektedir. Bu durum kişisel gelir ile sağlık turizmi geliri arasındaki negatif ilişkiyi açıklayabilmektedir. Buna örnek olarak gelişmiş ekonomiye sahip ülkelerinden, sağlık amaçlı yurt dışına seyahat edenlerin %30-35 arasındaki bir oranın tedavi ücretlerini, ilk tercih olarak ele aldığını ortaya koymuştur. Uzun bekleme süreleri veya ülkelerinde uygulanmayan tedavilerin varlığı; ilk sıralardaki tercih nedenleri olmaktadır. (Morgan: 2018)

Sağlık harcamalarının ise kısa veya uzun dönemde sağlık turizmi geliri üzerinde bir etkisi olmadığı sonucu ortaya çıkmıştır. Bu durum özellikle sağlık turizminde finansmanı, hastanın kendisinin karşılamasının bir sonucu olmaktadır. Sağlık turizmi amaçlı ülke dışına çıkan kişiler, harcamalarının büyük kısmını kendileri karşılamaktadır. Ancak belirli prosedürlere tabi tedaviler, kamu tarafından karşılanmaktadır. Sağlık harcamalarının büyük kısmı kamu tarafından karşılandığından, sağlık harcamaları ve sağlık turizmi geliri arasında bir ilişki bulunamaması anlamlı gelmektedir. Bu noktada sağlık turistlerine yönelik pazarlama ve yatırım stratejisini, ülkelerin vatandaşlarının yurt dışı tedavilerini kamu kaynakları ile finanse ettikleri alanlara yönlendirmek; geliri artırıcı bir hamle olacaktır.

Sağlık turisti sayısı ile sağlık turizmi geliri arasında beklenildiği gibi pozitif bir ilişki vardır. Ancak kısa dönemde görülen bu ilişki, uzun dönemde ortadan kalkmaktadır. Bu durum klasik turizmde olduğu gibi nicelikten çok niteliğe önem verilmesi gerektiğini göstermektedir. Türkiye’de kronikleşmiş hale gelen döviz kurlarının yukarı yönlü seyri, doğal olarak sağlık turistlerinin de harcama eğilimlerini azaltmakta ve uzun dönemde artan turist hareketliliğinin, gelire etkisinin ortadan kalkmasına neden olmaktadır. Bu durumun olumsuz etkisini ortadan kaldırmak için turist sayısı yerine, kişi başı harcamayı artırıcı politikalar geliştirmek gerekmektedir. Yüksek getirili sağlık hizmetlerinin sunulması, bu noktada atılması gereken ilk adımdır.

Sağlık turizmi geliri açısından asıl önemli olan, literatür taraması sonucunda da ortaya çıktığı

üzere, yatırım harcamalarının etkisidir. Gerek tedavi maliyetlerinin avantaj sağlaması gerekse de hizmet kalitesinin yükseltilmesi için sağlık turizmi alt sektöründe ki yatırımların artırılması gerekmektedir. Çalışma, turizm yatırımlarının sağlık turizmi geliri üzerinde kısa dönemde etkiye sahip olduğunu, uzun dönemde ise bir etki gösteremediğini ortaya koymuştur. Kısa dönemde turizm açısından, özellikle ulaşım ve konaklama alanında yapılan yatırımların; sağlık turizmi getirisi üzerinde etkili olması anlamlıdır. Uzun dönemdeyse sağlık turizminden beklentilerin, sadece turizm altyapısı ile çözülemeyecek olması; sağlık turizm geliri üzerindeki turizm yatırımları etkisini ortadan kaldırmaktadır. Uzun dönemde sağlık hizmetlerinin kalitesi, çeşitliliği ve güvenliği gibi faktörler ön plana çıkmaktadır.

Sağlık alanında yapılan yatırımların ise sağlık turizmi geliri üzerinde hem kısa hem de uzun dönemde etkili olduğu sonuçlardan görülmüştür. Doğrudan tüketilen hizmetin sağlık hizmetleri olması, bu sonucu anlamlı kılmaktadır. Bu noktada finansmanın kamu kesimi tarafından mı yoksa özel kesim tarafından mı karşılanmasının daha verimli sonuçlar ortaya çıkaracağı önemli olmaktadır. Sağlık turizmi ile ilgili yatırım kararları verilirken, Türkiye gibi kaynakları nispeten kıt sayılacak ülkelerin, doğru kararları vermesi etkinlik açısından önemli olacaktır. Sağlık yatırımlarının bileşenlerine bakıldığında da ise özel kesim sağlık yatırımlarının hem uzun hem de kısa dönemde pozitif bir etki yarattığı sonucuyla karşılaşmaktayız. Uluslararası hastaların tedavi amaçlı seçimlerine bakıldığında d; özel sektörün başarısını destekler sonuçlar görülmektedir. 2018 Yılında Türkiye'ye gelen yabancı hastaların, %66'sı özel hastaneleri tercih ederken; %34'ü kamu hastanelerine yönelmiştir. Bu noktada sağlık turizmi gelirini artırmaya yönelik atılacak adımların; özel sektör yatırımlarını destekleyen ve crowding-out etkisi yaratmayan türde olması gerekmektedir. Sağlık alanında yapılacak özel yatırımlara hem başlangıç hem de işletme faaliyeti süresince cazibe katacak destekler verilmelidir. Bu alanda klasik turizm alanındaki tecrübelerden yararlanılabilir.

Modellerden çıkan sonuçlar literatürdeki çalışmaların sonuçlarını destekler niteliktedir

Literatürde sıkça karşılaşılan uygun tedavi maliyetlerini döviz kuru ve kişi başına düşen gelir ile ilişkilendirmek hatalı olmayacaktır. Sağlık hizmetlerindeki kalite sağlık ve turizm alanlarındaki yatırımlarla; sağlık kuruluşlarının seçimi de yatırımların özel ve kamu kesimi arasındaki dağılım ile ilişkilendirilebilir.

Döviz kurunun yükselmesi her ne kadar ülke ekonomisi için başka sonuçlar ortaya çıkarsa da sağlık turizmi açısından tedavi maliyetlerini düşürücü bir etki yapmaktadır. Chanda'nın Hindistan özelinde, Connell'in sağlık turizminin geneli üzerinde, Smith ve Forgione'nin ABD vatandaşları üzerinde, Ehrbeck'in aracı kurumlarla yaptığı çalışmada, Aksoy ve Yılmaz'ın Türkiye özelinde yaptığı çalışmada uygun tedavi maliyetleri ön plana çıkmaktadır. Çalışma bu açıdan literatürü de desteklemektedir.

Kişi başına düşen gelirin sağlık turizmi üzerinde negatif etki yarattığı, Gündüz'ün çalışmasında da görülmüştür.

Sağlık hizmetleri kalitesinin, sağlık turizmi üzerinde doğrudan etkili olduğunu Connell, McKinsey, Dökme, Ehrbeck, Hanefeld çalışmalarında ortaya koymuşlardır. Sağlık hizmetlerinde kaliteyi ve dolayısıyla sağlık turizmi gelirini artırmak amacıyla; bu alanda yapılacak yatırımların etkili olacağı çalışma sonuçlarından görülmektedir.

Kuruluş seçiminde, özel sağlık kuruluşlarının daha çok tercih edildiği; Smith ve Forgione'nin, Gupta ve Das'ın, Hanefeld'in ve Sevim'in çalışmalarında görülmektedir. Çalışmada da özel kesim sağlık yatırımlarının, sağlık turizmi üzerinde etkisinin kamu kesiminden daha büyük olması; bu çalışmaları destekler niteliktedir.

Çalışma bu açılarından literatürdeki çalışmaları desteklemekte ve sağlık turizmi geliri üzerine az sayıda yapılan çalışmalara katkı sağlamaya çalışmaktadır.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI BEYANI VE ÇIKAR ÇATIŞMASI BİLDİRİMİ

Araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Araştırmacılar makaleye ortak olarak katkıda bulunmuşlardır.

KAYNAKÇA

- AHMED G., AL AMIRI N. ve KHAN W. (2018). *Outward Medical Tourism: A Case of UAE., Theoretical Economics Letters*, 8(7): 1368-1390.
- AKBOLAT M., ve DENİZ N.G. (2017). *Türkiye’de Medikal Turizmin Gelişimi ve Bazı Ülkelerle Karşılaştırılması, Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2.
- AKSOY C. ve YILMAZ S. (2019). *Sağlık Turistlerinin Hastane Tercih Kriterleri Yönetici Görüşleri, Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2
- ALTIN, U., BEKTAŞ, G., ANTEP, Z. İRBAN, A. (2012). *Sağlık Turizmi ve Uluslararası Hastalar İçin Türkiye Pazarı, Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(3):157-163.
- AYPEK, N., AYDIN, D., AKTEPE, C., ŞAHBAZ, R.P., ARSLAN, S. (2011). *Türkiye’de Medikal Turizmin Geleceği, Ankara, Sağlık Bakanlığı Yayınları*.
- AYDIN O. (2012). *Türkiye’de Alternatif Bir Turizm; Sağlık Turizmi, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14 (23): 91-96.
- BARCA, M., AKDEVE, E., BALAY, İ.G. ve diğ. (2013). *Türkiye Sağlık Turizm Sektörünün Analizi ve Strateji Önerileri, İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(3), ss: 64-92.
- BIES, W. ve ZACHARIA, L. (2007). *Medical Tourism: Outsourcing Surgery, Mathematical and Computer Modelling*, Volume 46, Issues 7–8.
- BUZCU Z. ve BİRDİR K. (2019). *Türkiye’de Medikal Turizm İncelemesi: Özel Hastanelerde Bir Çalışma, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:18, Sayı:1.
- COHEN, E. (2008). *Medical tourism in Thailand, Ausb e-Journal*. Vol:1(1):24-37.
- CONNELL, J. (2006). *Medical tourism: Sea, sun, sand and surgery, Tourism Management*, 27:1093–1100.
- CUDDEHE, M. (2009). *Patients Without Borders: The rise of Mexican medical tourism. The New Republic*.
- DICKEY, D.A. ve FULLER, W.A. (1979). *Distribution Of The Estimates For Autoregressive Time Series With A Unitroot, Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 251-276.
- DICKEY, D.A. ve FULLER, W.A. (1981). *Likelihood Ratio Statistics For Autogressive Time Series With A Unit Root. Econometrica*, 49(4), 1057-1072.
- DÖKME S. (2019). *Medikal Turizmde Hasta Tercihini Etkileyen Faktörler, Social Sciences Studies Journal*, 5(30):825-831
- EDİNSEL, S. ve ADIGÜZEL, O. (2014). *“Türkiye’nin Sağlık Turizmi Açısından Son Beş Yıldaki Dünya Ülkeleri İçindeki Konumu ve Gelişmeleri”, Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(2): 167-190
- EHRBECK, T., GUEVARA, C. ve MANGO, P. D. (2008). *Mapping the Market for Medical Travel, The McKinsey Quarterly*.
- ENDERS, W. (1988). *ARIMA And Cointegration Tests Of PPP Under Fixed And Flexible Exchange Rates, The Review of Economics and Statistics*, 70, 505–508.
- ENDERS, W. (2004). *Applied Econometric Time Series*, John Wiley & Sons, Hoboken: New Jersey.
- ENGEL, B. (1993). *Real Exchange Rates And Relative Prices? An Empirical Investigation, Journal of Monetary Economics*, 32(1), 35-50.

- ENGLE, R. F. ve GRANGER, C.W.J. (1987). *Co-Integration And Error-Correction: Representation, Estimation And Testing*, **Econometrica**, 55(2), 251-276.
- GRANGER, C.W.J. (1969). *Investing casual relations by econometric models and cross spectral methods*, **Econometrica**, 37(3), 424-438.
- GRANGER, C.W.J. ve NEWBOLD, P. (1974). *Spurious Regression in Econometrics*, **Journal of Econometrics**, 16(1), 121-130.
- GRANGER, C.W.J. (1988). Some Recent Developments in A Concept Of Causality, **Journal of Econometrics**, 39(1), 199-211.
- GUJARATI, D. N. (1995). **Basic Econometrics**. 3.ed. McGrawHill Inc. New York.
- GUPTA V. ve DAS P. (2012). *Medical Tourism in India*, **Clinics in Laboratory Medicine**, Vol: 32(2):321-5.
- GÜNDÜZ F.F., GÜNDÜZ S., YAVUZ H.B. (2018). *Türkiye'nin Sağlık Turizmi Talebini Etkileyen Faktörlerin Analizi: Çekim Modeli Yaklaşımı*, **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı No: 17.
- HALL, C. M. (2011). *Health And Medical Tourism: Kill Or Cure For Global Public Health?* **Tourism Review**, 66 (1/2):4-15.
- HANEFELD J., HORSFALL D., LUNT N. ve SMITH R. (2013). *Medical Tourism: A Cost or Benefit to the NHS?*, **Plos One**, 8 (10), Netherlands.
- HANEFELD J., HORSFALL D., LUNT N. (2015). **Handbook On Medical Tourism And Patient Mobility**.
- HARRIS, R. (1995). **Using Cointegration Analysis In Econometric Modelling**, London: Prentice - Hall, 53.
- HEUBLE, M. (2011). The Movement of Patients Across Borders: Challenges and Opportunities for Public Health, **Bulletin World Health Organization**, 89(1), pp: 68–72.
- HEUNG, V. C. S., KÜÇÜKUSTA, D. ve SONG, H. (2010), *A Conceptual Model of Medical Tourism: Implications for Future Research*, **Journal of Travel & Tourism Marketing**, 27, 236-251.
- HOROWITZ, M. D., ROSENSWEIG, J. A. ve JONES, C. A. (2007). *Medical Tourism: Globalization of The Healthcare Marketplace*. MedGenMed, 9, 33. **IMF Working Papers**, 2014-2019
- JOHANSEN, S. (1988). *Statistical analysis of cointegration vectors*, **Journal of Economic Dynamics and Control**, 12(2-3), 231-354.
- JOHANSEN, S. (1995). **Likelihood Based Inference in Cointegrated Vector Autoregressive Models**. Oxford: Oxford University Press.
- JONES, L.E., MANUELLI, R. E. ve ROSSI, P.E. (1993). *Optimal Taxation in Models Of Endogenous Growth*, **Journal of Political Economy**, 101(3), 485-517.
- KIM, W. G., ve AYOUN, B. (2005). *Ratio Analysis for the Hospitality Industry: A Cross Sector Comparison of Financial Trends in the Lodging, Restaurant, Airline, and Amusement Sectors*, **The Journal of Hospitality Financial Management**, 13(1), 59-78.
- KOYUNCU O., GÖZLÜ M. ve ATICI K.B. (2016). *Analysis and Forecasts on The Healthcare Tourism Income Of Turkey*, **Journal of Economics Finance and Accounting**, Cilt 3, Sayı 3.
- LAUTIER, M. (2008). Export of health services from developing countries: The case of Tunisia, **Social Science & Medicine** 67(1):101-10.
- LEE, Y. J., NOH, T.J. (2011). Characteristics of a medical tourism industry: The case of South Korea. *J. Travel Tour*, 28, 856–872.
- LEE, M., HAN, H. ve LOCKYER, T. (2012). Medical Tourism—Attracting Japanese Tourists For Medical Tourism Experience, **Journal of Travel & Tourism Marketing**, Vol:29(1):69-86.

- LUNT, N., SMITH, R., EXWORTHY, M., GREEN, S.T., HORSFALL, D ve MANNION, R. (2014). "Medical Tourism: Treatments, Markets and Health System Implications: A Scoping Review", *OECD Better Policies For Better Lives*, <https://www.oecd.org/els/health-systems/48723982.pdf> (Erişim Tarihi: 01.08.2019)
- MACKINNON, J.G. (1991). *Critical Values For Cointegration Tests*. R. F. Engle And C. W. J. Granger.(Editörler). **Long-Run Economic Relationships: Readings in Cointegration**, Oxford University Press.
- MACREADY, N. (2007). **Developing Countries Court Medical Tourists**. *The Lancet*, 369, 1849-1850
- MASOUD, F., ALIREZA, J., MAHMOUD, K., ve ZAHRA, A. (2013). A systematic review of publications studies on medical tourism. **Journal of Education and Health Promotion**, 2(1), 51.
- MCKINSEY REPORT. (2008), **Mapping the Market for Medical Travel**.
- MCINTOSH, R. ve GUPTA, G. (1980). **Tourism: Principles, Practices, Philosophies**. Grid Inc., 3rd, ed., USA. 222-223.
- MONADJEMI, M. S., HUH, H. (1998). Private and Government Investment: A Study of Three OECD Countries, **International Economic Journal**, Vol.12, Number 2,
- MORGAN, D. (2018). *The growth of medical tourism: Health Division*, OECD Directorate for Employment, Labour and Social Affairs.
- NEWMAN, B. Y. (2006). *O.D. American Optometric Association*.
- OECD (2016), *Financing SMEs and Entrepreneurs 2016: An OECD Scoreboard*, OECD Publishing, Paris. http://dx.doi.org/10.1787/fin_sme_ent-2016-en
- OSTERWALD, L. (1992). A note with quantiles of the asymptotic distribution of the maximum likelihood cointegration rank test statistics. **Oxford Bulletin of Economics and Statistics**, Sayı 54, 461-471.
- PERIĆ, J., MUJAČEVIĆ, E. and ŠIMUNIĆ, M., 2011. International Financial Institution Investments In Tourism And Hospitality, **Journal of International Business and Cultural Studies**. Volume 4.
- REISMAN, D.A., (2010). **Health Tourism. Social Welfare Through, International Trade**. Publisher: Edward Elgar.
- ROSENMOLLER, M., MCKEE, M. ve BAETEN, R. (eds.), *Patient mobility in the European Union: learning from experience*. Copenhagen: WHO (E4p).
- SEVİM, E. ve SEVİM, E. (2019). *Medikal Turizm Tercihini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi: Türkiye Örneği*, **Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi**, Sayı:22, Cilt:3.
- SEVÜKTEKİN, M. ve NARGELEÇEKENLER, M., (2010). **Ekonometrik Zaman Serisi Analizi Eviews Uygulamalı**, (Geliştirilmiş 3. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- SMITH P.C. ve FORGIONE D. (2007). *Global Outsourcing of Healthcare: A Medical Tourism Decision Model*, **Journal of Information Technology Case and Application Research** 9(3).
- SMITH S., (1995). **Tourism Analysis A Handbook**, 2nd Edition.
- SMITH, R. D, (2004). Foreign Direct Investment And Trade In Health Services: A Review Of The Literature. **Social Science & Medicine**, 33-53.
- SMITH, R. D., LEE, K. ve DRAGER, N (2009). **Trade And Health: An Agenda For Action**. *The Lancet*, 373, 768- 773.

- SÜLKÜ S.N. (2017). *Sağlık Turizminde Türkiye'nin Dünyadaki Yeri ve Potansiyeli*, **Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1.
- ŞAHBAZ P., AKDU U. ve AKDU S. (2012). *Türkiye'de Medikal Turizm Uygulamaları; İstanbul ve Ankara Örneği*, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:15, Sayı:27.
- TAŞKIN, E., ŞENER, H. Y. (2015). *Sağlık Turizm Markası: Kütahya*, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:36.
- TENGİLİMOĞLU D. ve BALÇIK P.Y (2009). *What Should Turkey's Marketing Strategy Be In Health Tourism, Proceedings of the Annual Meeting of the Association of Collegiate Marketing Educators*.66 – 81
- TENGİLİMOĞLU D. (2013). **Sağlık Turizmi**, Siyasal Kitapevi, Ankara.
- THE WORLD TRAVEL & TOURISM COUNCIL Reports: 2010-2019.
- THEOBALD, W. F. (1998). **Global Tourism**, 2nd Edition, Butterworth – Heinemann
- TONTUŞ, Ö. (2015). *Tüm Yönleriyle Sağlık Turizmi Ülkeler: Hollanda*
- TURNER, L. (2010). *Quality In Health Care And Globalization of Health Services: Accreditation And Regulatory Oversight Of Medical Tourism Companies*.
- UNWTO Exploring Health Tourism: 2018
- UNWTO Tourism Investment: 2018
- UNWTO Tourism Reports: 2010-2019
- VIJAYA, R. (2010), Medical Tourism: Revenue Generation or International Transfer of Healthcare Problems? **Journal of Economic Issues**, 44, 53-70
- WERTHNER, H. ve KLEIN, S., (1999). *Information Technology and Tourism - A Challenging Relationship*, 337–355.
- YALÇIN, K. (2006). *Türkiye'de Sağlık Turizminde Altyapı Oluşturulma Gereği ve Sağlık Kurumlarına Yönelik Bir Araştırma*. Ankara **Gazi Üniversitesi Yayınları**.
- YILDIZ, Z. (2011). *Turizmin Sektörünün Gelişimi ve İstihdam Üzerindeki Etkisi*, **Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi**, C.3, S.5. s.54-71
- ZENGİNGÖNÜL O., EMEÇ H., İYİLİKÇİ D.E., BİNGÇL P. (2012). *Sağlık Turizmi: İstanbul'a Yönelik Bir Değerlendirme*, **Ekonomistler Platformu**, İstanbul s.3-63.

İnternet Kaynakları

- www.healism.com Son erişim tarihi: 20. 02.2019.
- www.ktbayirimisletmeler.gov.tr/TR,11478/dunya-da-saglik-ve-termal-turizm.html, Son erişim tarihi: 18.05.2019
- www.saglikturizmi.gov.tr, Son erişim tarihi: 18.07.2019.
- www.saglik.gov.tr/SaglikTurizmi/belge/1-10453/daire-baskanliginin-tarihcesi.html, Son erişim tarihi:20.08.2019.
- www.yigm.kulturturizm.gov.tr/yazdir?10EB8D67B7CCD6383348BC53683A8184, Son erişim tarihi:21.10.2021.

APA Dikmen, F. C. (2021). TÜRKİYE'DEKİ İLLERİN İYİ OLUŞ VE YAŞAM KALİTESİNİN R KÜMELEME ÇÖZÜMLEMESİYLE İNCELENMESİ. Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22 (2), 59-72.
DOI 10.53443/anadoluibfd.942544

Araştırma Makalesi
Başvuru Tarihi: 25.05.2021
Kabul Tarihi: 23.06.2021

Research Article
Date Submitted: 25.05.2021
Date Accepted: 23.06.2021

TÜRKİYE'DEKİ İLLERİN İYİ OLUŞ VE YAŞAM KALİTESİNİN R KÜMELEME ÇÖZÜMLEMESİYLE İNCELENMESİ

Doç. Dr. Feyyaz Cengiz Dikmen¹

ÖZET

Anahtar Kelimeler:

- ❖ Kümeleme analizi,
- ❖ İyi oluş

İyi oluş ve yaşam kalitesi açısından her ilin kendine özgü özellikleri bulunmaktadır. Bu özgün özelliklere göre illeri sınıflandırmak mümkündür. Bu çalışma, Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2015 yılı için yayınladığı yaşam endeksi göstere değerlerine dayanarak illeri kendi içinde birbirine benzer diğer gruplardan mümkün olduğu ölçüde ayırık gruplara ayırmaya çalışmaktadır. İllerin bu benzerlik ve ayrışmasında 81 ilin konut, çalışma hayatı, gelir ve servet, sağlık, eğitim, çevre, güvenlik, sivil katılım, altyapı hizmetlerine erişim ve sosyal yaşam göstergeleri temel alınmaktadır. Bu bağlamda illerin benzer özelliklerine göre sınıflandırılmasında ve özet bilgi elde edilmesinde kümeleme analizinden yararlanılmıştır. Problemin yapısı açısından önceden küme sayısını belirlemek mümkün olmadığından farklı sayıda küme sayısı ile sınıflandırmalar gerçekleştirilmiştir. Çalışmada en uygun küme sayısını belirlemek için farklı sayıda deneme (k=3, k=4, k=5) yapılmıştır. İlleri iyi oluş ve yaşam kalitesi açısından dört ya da üç kümeye ayırmanın anlamlı olacağı sonucu ortaya çıkmaktadır.

INVESTIGATION OF WELL-BEING AND QUALITY OF LIFE OF THE TURKISH PROVINCES BY CLUSTERING ANALYSIS

Assoc. Prof. Dr. Feyyaz Cengiz Dikmen

ABSTRACT

Each province has its own characteristics in terms of well-being and quality of life. It is possible to classify the provinces according to these specific features. This study tries to divide the provinces into some discrete subsets such that provinces in a particular subset sharing similar properties while provinces in a particular subset showing different properties. Data taken into consideration consists of the indicator values of well-being index for 81 provinces, published by Turkey Statistical Institute for the year 2015. In this similarity and discrimination of the 81 provinces, clustering is based on housing, working life, income and wealth, health, education, environment, security, civic participation, access to infrastructure services and social life indicator values. In this context, clustering analysis was used to classify the provinces according to their similar characteristics and to obtain summary information. Since it was not possible to determine the number of clusters in advance in terms of the structure of the problem, classifications were carried out with different number of clusters. In the study, different number of trials (k=3, k=4, k=5) were conducted to determine the optimal number of clusters. As a result it will be meaningful to distinguish either three or four clusters in terms of well being and quality of life

Keywords:

- ❖ Clustering Analysis;
- ❖ Well-being

¹İşletme Bölümü, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, fdikmen@agri.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4697-0761>

1. GİRİŞ

Yaşam kalitesi ve iyi oluş tarihte tartışılmalı en eski konulardan birdir. Özellikle de ekonomi bilimi alanında, yaşam kalitesi mutlulukla ilgili akademik çalışmaların ana konusudur. İyi oluş ve yaşam kalitesi 1960 ve 1970'li yıllarda ortaya çıkmış iki önemli kavramdır. Yaşam kalitesinin ölçülmesinde ekonomik göstergelerin tek başına yeterli olmadığı, bunun yanında sosyal göstergelerin de göz önüne alınması gerektiği tartışılmaktadır. Kuşkusuz iyi oluş ve yaşam kalitesinin incelenmesi bölgesel farklılıklara göre ne tür kararlar alınması bağlamında kamu politika yapıcılar açısından genel ve yerel ölçekte oldukça önemlidir. İyi oluş ve yaşam kalitesi açısından her ilin kendine özgü özellikleri bulunmaktadır. Bu özgün özelliklere göre illeri kümelerine ayırmak mümkündür. Kamu politika yapıcılarının ülke kaynaklarını iller arasında eşit olarak dağıtmamalarından kaynaklanan iller arasındaki yaşam kalitesi ve iyi oluş farklılıkları sosyal huzursuzluk ve dengesizlikleri de beraberinde getirmektedir. Bu çalışma illerin iyi oluş ve yaşam kalitesi açısından gruplara ayrılması ve böylelikle bundan sonraki ekonomik, sosyal ve kültürel kaynak dağıtımında ve sürdürülebilir gelişmenin sağlanması açısından karar vericiler için yol gösterici olabileceği düşüncesiyle ele alınmıştır. İllerin bu benzerlik ve ayrışmasında 81 ilin konut, çalışma hayatı, gelir ve servet, sağlık, eğitim, çevre, güvenlik, sivil katılım, altyapı hizmetlerine erişim ve sosyal yaşam göstergeleri temel alınmaktadır. Ele alınan göstergeler Avrupa Komisyonunun Eylül 2011 sonuç raporunda iyi oluşa katkı sağlayan faktörlerle uyumaktadır (Avrupa Komisyonu Sonuç Raporu,2011). Bu bağlamda illerin benzer özelliklerine göre sınıflandırılmasında ve özet bilgi elde edilmesinde tıp, biyoloji, jeoloji, veterinerlik, spor ve ekonomi gibi disiplinlerde yaygın olarak kullanılan kümeleme analizinden yararlanılmıştır.

Bu çalışma, Türkiye İstatistik Kurumu'nun ilk kez 2015 yılı için yayınladığı yaşam endeksi gösterge değerlerine dayanarak illeri kendi içinde birbirine benzer diğer gruplardan mümkün olduğu ölçüde ayırık gruplara ayırmaya çalışmaktadır. TÜİK

2015 yılında yayınladığı bu istatistiği, sonraki yıllarda yayınlamamıştır. Bilimsel yazında yaşam endeksi gösterge değerlerine göre illerin ayrıştırılmasına rastlanılmamıştır. Bu çalışmanın sınırlılıkları göz önünde bulundurulmakla birlikte, bu alanda ilk olduğu düşünülmektedir. Ancak kümeleme analizi kullanılarak Türkiye'deki illerin sağlık göstergelerine göre (Çelik,2013; Tekin,2015), illerin sosyoekonomik göstergelere göre (İlknur,1998; Koç,2001; Dinçer, vd.,2003; Karabulut, vd.,2004; Yılcı, 2010), Avrupa Birliği ülkeleri ve aday ülkelerin sosyoekonomik göstergelere göre (Şahin ve Hamarat, 2002; Sandal, vd.,2005; Turanlı, vd.,2006; Erol, 2013) ve OECD ülkelerinin eğitim göstergelerine göre (Akın ve Eren,2012) sınıflandırıldığı çalışmalar bulunmaktadır.

Bu çalışma Türkiye'deki iyi oluş ve yaşam kalitesine göre illerin sınıflandırılması alanında deneysel çalışmalara katkı yapacağı düşünülmektedir. Çalışma dört bölüme ayrılmıştır. Giriş bölümünden sonra genel olarak kümeleme kavramına yer verilmekte, yöntem olarak bu çalışmada kullanılan K-ortalama kümeleme yöntemi ve uygulama bölümünde de K-ortalama kullanılarak illerin yaşam kalitesine göre sınıflandırılması yapılmakta ve sonuçları tartışılmaktadır.

2. KÜMELEME

İnsanoğlunun en temel becerilerinden biri de çevresinde gördüğü nesnelere benzer özelliklerine göre gruplama ihtiyacını karşılamaktır. İnsanın başlangıcından itibaren insanoğlu çevresinde yer alan nesnelere, zehirli, yırtıcı, yenilebilir gibi çeşitli özelliklere göre sınıflandırma düşüncesini her zaman taşımıştır. Sınıflandırma düşüncesi aynı zamanda bilimsel çalışmaların da temel faaliyetlerinden biridir. Örneğin, ünlü düşünür Aristoteles, hayvanlar evreninin türlerini sınıflandırmak için, hayvanları iki ana gruba ayırarak, omurgalılar ve omurgasızları olarak ayıran ayrıntılı bir sistem kurmuştur. Bu sınıflandırmayı daha da ayrıntılandırarak bu iki grubu, üretilme

şekline göre alt bölümlere ayırmıştır. Aristoteles'in ardından Theophrastos , bitkilerin yapısı ve sınıflamasıyla ilgili ilk temel açıklamaları yazmıştır (Everitt, vd., 2011)

Günümüz dünyasında, ekonomik, sosyal ve tıp alanında çok miktarda veri kümeleri (big data) ortaya çıkmaktadır. Kümeleme çözümlenmesinin amacı bu yığın veri içerisinde anlamlı olabilecek bilgileri özetleyerek, anlaşılmasını kolaylaştırmak ve yönetebilmektir. Bu tür veri yığınlarının kümeleme ve diğer çok değişkenli çözümlenme yöntemleriyle çözümlenmesi bilim alanında veri madenciliği olarak da adlandırılmaktadır. Kümeleme çözümlenmesi, pazarlama araştırmalarında, psikiyatri, arkeoloji, astronomi, biyobilim, genetik ve hava durum tahmini gibi çeşitli alanlarda yaygın olarak kullanılabilen bir çözümlenme aracıdır.

Veri kümeleme (clustering) yöntemleri yığın veri içinde var olan gizil yapıyı ortaya çıkarmada çok değişkenli veri kümelerine uygulanan açıklayıcı çok değişkenli çözümlenme yöntemlerinden biridir. Kümeleme, veri kümesindeki farklı birimler arasındaki yerleşik özelliklerin benzerlikleri ya da benzeşmezlikleri değerlendirilerek yapılmaktadır. Birimlerin kümeleneceği ortaya çıkartılan bu benzerliklere göre yapılır. Bunun sonucu olarak her küme içinde yer alan birimler birbirine benzer, diğer küme içinde yer alan birimlere benzemez yapılar oluştururlar. Bu kümeler biçim, boyut ve yoğunluk bakımından birbirlerinden farklıdır. İdeal bir küme diğer diğer kümelerden ayrık, kendi içinde tekparça noktalar kümesidir (Choudhary, 2016).

Kümeleme çözümlenmesi ile ilgili yazında çok sayıda farklı türlere ayrılacak kümeleme yöntemi vardır. Kümeleme yöntemlerini beş gruba ayırmak mümkündür: bölümlere ayırma (partitioning methods), hiyerarşik (hierarchical), yoğunluk tabanlı (density based), grid tabanlı (grid based), ve kısıt tabanlı (constraint based) yöntemler (Choudhary, 2016; Sheikholeslami, vd., 2000). Ayrıca kümeleme çözümlenmesi başka bir yönüyle ayrık ve bulanık kümeleme, tam ve kısmi kümeleme, tek yönlü ve iki yönlü kümeleme ve hiyerarşik ve bölümlü kümeleme olarak da ayırt edilebilmektedir (Charrad, vd.,2014).

3. K-ORTALAMA KÜMELEME ANALİZİ

Bu çalışmada kullanılan K-ortalama (K-means) bölümlere ayırma kümeleme yöntemleri içinde en yaygın kullanılan yöntemlerden biridir. Bölümlere ayırma yaklaşımında veriler bir kaç ölçüt fonksiyonuna göre sınıflandırılmaktadır. Sınıflandırılmada ölçüt olarak birimlerin çeşitli özelliklere benzerlikleri temel alınır. Benzerliğin ölçülmesinde küme içinde yer alan her bir birimin küme ortalama değerine olan uzaklıkları gözetilir. Genellikle kullanılan uzaklık ölçüsü Euclid uzaklığıdır. K-ortalama yöntemini diğer hiyerarşik kümeleme yöntemlerinden ayıran en önemli farklılık, çözümlenme öncesi araştırmacının küme sayısını gelişigüzel ya da mantıksal olarak belirlemesidir. Hangi biçimde olursa olsun küme sayısı seçimi güçsüz olsa da çözüm sonuçları etkilememekte, sadece hesaplama zamanını artırmaktadır. Buna göre, araştırmacı başlangıçta k sayıda küme belirler. Her bir küme için rassal olarak seçilen küme merkezine uzaklığına göre her birim bir kümeye atanır. Bu atamaya göre küme merkezleri yeniden hesaplanır ve birimler bu merkezlere uzaklık ölçülerine göre yeniden atanırlar (Cleff, 2019). Bu süreç hata kareleri ölçütü minimum oluncaya dek devam eder. $X, n \times p$ (n= birim sayısı, p=değişken sayısı) boyutlu bir veri kümesi olmak üzere hata kareleri ölçütü (E) :

$$E = \sum_{i=1}^k \sum_{x \in C_i} |x - M_i|^2$$

Özetle k-ortalama yöntemi, n sayıda birimi E hata terimini minimize edecek şekilde k sayıda kümeye bölmektedir. K-ortalama yönteminin uygulanması, en iyi küme sayısına ilişkin bilgi; çözümlenme öncesi nicel değişkenlerin standartlaştırılması ve çoklu eşdoğrusallık testinin yapılmasını gerektirmektedir. Ayrıca, K-ortalama kümeleme çözümlenmesi, ortalamalara dayandığından veri kümesindeki uç değerlere karşı çok duyarlıdır. Dolayısıyla çözümlenme öncesi uç değerlerin saptanması gerekmektedir (Alpar, 2017; Morissette,2013).

Veri kümesindeki birimler arasındaki uzaklıkların hesaplanmasında, değişkenlerin ölçülmesinde kullanılan ölçeklerin –sürekli, kategorik ya da hem sürekli hem de kategorik- farklı olmasına bağlı olarak çeşitli benzersizlik ölçüleri kullanılmaktadır. Geniş anlamda benzersizlik ölçüleri, uzaklık ölçüleri ve korelasyon-türü ölçüler olarak ikiye ayrılmaktadır. Sürekli nicel veriler için yaygın olarak kullanılan uzaklık ölçüleri aşağıda özetlenmektedir (Everitt, vd., 2011).

$$\text{Minkowski Uzaklığı} \quad d_{\lambda}(x_i, x_j) = \sum_{k=1}^p [|x_{ik} - x_{jk}|^{\lambda}]^{1/\lambda}; \lambda \geq 1$$

$$\text{City – Block Uzaklığı} \quad d_1(x_i, x_j) = \sum_{k=1}^p |x_{ik} - x_{jk}|; \lambda = 1$$

$$\text{Euclid Uzaklığı} \quad d_2(x_i, x_j) = \sum_{k=1}^p [|x_{ik} - x_{jk}|^2]^{1/2}; \lambda = 2$$

$$\text{Mahalanobis Uzaklığı} \quad d(x_i, x_j) = D^2 = (x_i - x_j)' S^{-1} (x_i - x_j)$$

$$\text{Hotelling } T^2 \quad T^2 \frac{n_1 n_2}{n} (\bar{x}_i, \bar{x}_j)' S^{-1} (\bar{x}_i, \bar{x}_j)$$

$$\text{Canberra Uzaklığı} \quad d(x_i, x_j) = \sum_{k=1}^p |x_{ik} - x_{jk}| / \sum_{k=1}^p (x_{ik} + x_{jk})$$

$$\text{Pearson Korelasyon} \quad \delta_{ij} = (1 - \varphi_{ij})/2$$

$$\varphi_{ij} = \frac{\sum_{k=1}^p w_k (x_{ik} - \bar{x}_i) (x_{jk} - \bar{x}_j)}{[\sum_{k=1}^p w_k (x_{ik} - \bar{x}_i)^2 \sum_{k=1}^p w_k (x_{jk} - \bar{x}_j)^2]^{1/2}}$$

$$\text{Açısal Ayrılma} \quad \delta_{ij} = \frac{\bar{x}_i - \bar{x}_j}{(1 - \varphi_{ij})/2}$$

$$\varphi_{ij} = \sum_{k=1}^p w_k x_{ik} x_{jk} / (\sum_{k=1}^p w_k x_{ik}^2 \sum_{k=1}^p w_k x_{jk}^2)^{1/2}$$

K-ortalama kümeleme çözümlemesinde çok sayıda kümeleme algoritması kullanılmaktadır. Bu algoritmalarından en yaygın olarak kullanılanları, Forgy/Lloyd, MacQueen ve Hartigan & Wong algoritmalarıdır. Bu algoritmalarından hangisinin kullanılacağı veri kümesinin boyutuna ve değişken sayısına bağlıdır. Bu nedenle hangi algoritmanın kullanılacağına, her bir algoritma ile elde edilen çözüm sonuçlarının karşılaştırılarak değerlendirilmesi gerekmektedir (Morissette, 2013).

K-ortalama kümeleme çözümlemesinde standart olarak kullanılan algoritma Hartigan & Wong (Hartigan, Wong, 1979) algoritmasıdır. Bu algoritmaya göre küme içi toplam değişkenlik, gözlemler ve karşılık gelen ağırlık merkezi arasındaki Euclid uzaklıklarının kareleri toplamı olarak tanımlanmaktadır:

$$W(C_k) = \sum_{x_i \in C_k} (x_i - \mu_k)^2; \quad x_i, C_k \text{ kümesinde}$$

ortalamasıdır.

Bu yaklaşıma göre, her gözlemin atandığı küme merkezine uzaklığının kareli toplamı en küçüktür. Küme içi toplam değişkenlik;

$$\text{Küme İçi Toplam Değişkenlik} = \sum_{k=1}^k W(C_k) = \sum_{k=1}^k \sum_{x_i \in C_k} (x_i - \mu_k)^2$$

Küme içi toplam değişkenlik ölçüsü kümelemenin uygunluğunu ölçmekte ve en küçük olması beklenmektedir.

Seçilen algoritmadan bağımsız olarak kümeleme çözümlemesinde en büyük sorunlardan biri en uygun k küme sayısının belirlenmesidir. Uygun küme sayısının belirlenmesi için birkaç deneme yapmak gerekli olabilmektedir. Küme sayısının yaklaşık olarak belirlenmesinde parmak kuralı yaklaşımından yararlanılabilmektedir (Alpar, 2017; Madhulatha, 2012).

$$k \approx \sqrt{n/2}$$

Küme sayısının belirlenmesinde diğer bir yaklaşım Marriott (Marriott,1971) tarafından önerilen hesaplama yöntemidir. W grup içi kareler toplam matrisi olmak üzere:

$M = k^2|W|$ eşitliğini sağlayan M sayısı küme sayısı olarak alınmaktadır.

Ayrıca küme sayısının belirlenmesinde bilgiye dayalı, Akaike bilgi kriteri (AIC), Bayes bilgi kriteri (BIC), ve Deviance bilgi kriteri (DIC) kullanılmaktadır (Madhulatha, 2012; Akoğul ve Erişoğlu, 2016).

Bir kümeleme algoritmasının sonuçlarını değerlendirme yönergesi, küme geçerliliği (*cluster validity*) terimi olarak adlandırılır. Kümeleme çözümlerinin geçerliliğinin araştırılmasında çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan birincisi, küme analizinin sonuçlarının dışarıdan bilinen sonuçlarla karşılaştırılmasından oluşan dışsal ölçütlere; ikinci yaklaşım, kümeleme analiz sonuçlarının verilere ne kadar iyi uyduğunu değerlendirmek için kümeleme süreci içinden elde edilen bilgileri kullanan içsel ölçütlere; üçüncü yaklaşım, bir kümeleme yapısının diğer kümeleme şemalarıyla karşılaştırılarak değerlendirilmesinden oluşan, aynı algoritma ile ancak farklı parametre değerleri, örneğin küme sayısı ile sonuçlanan göreceli ölçütlere dayanmaktadır (Charrad,

vd.,2014). Kümeleme yazınında her bir yaklaşım için kümeleme analizinin sonuçlarını değerlendirmeyi amaçlayan çeşitli göstergeler tanımlanmakta ve önerilmektedir. Kümeleme yazınında, *CH*, *CCC*, *Gamma*, *Gap*, *Silhouette*, *Hartigan*, *Cindex*, *DB*, *Ratrowsky*, *Scott*, *Mariott*, *Friedman*, *Rubin*, *Dunn*, *Jaccard* gibi çok sayıda değerlendirme göstergesi bulunmaktadır.

Bu göstergelerden biri tamamen yöntemin uygulandığı veri kümesine dayanan *Dunn* göstergesidir (Dunn, 1974). *Dunn* göstergesinin amacı, kümenin üyeleri arasında küçük bir değişkenlikle kompakt olan ve küme içi değişkenlikle karşılaştırıldığında farklı kümelerin ortalamalarından yeterince uzakta olduğu yeterince ayrı kümeleri tanımlamaktır. *Dunn* göstergesi ne kadar büyükse, kümeleme sonuçları o kadar iyidir. Δk , küme içi değişkenliği ve $d(c_i, c_j)$ küme merkezleri arasındaki uzaklık ölçüsü olmak üzere *Dunn* göstergesi, küme içi benzerliğin kümeler arası benzerliğe oranıdır.

$$DI = \min_{j=1 \dots m} \left\{ \min_{j=1 \dots m, i \neq j} \left\{ \frac{d(c_i, c_j)}{\max_{k=1 \dots m} \Delta k} \right\} \right\}$$

Veri kümesi kompakt ve iyi ayrılmış kümeler içermekteyse, kümelerin çapının küçük olması ve kümeler arasındaki mesafenin büyük olması beklenmektedir. Bu nedenle, *Dunn* göstergesi maksimize edilmelidir (Charrad, vd.,2014).

Göstergelerden bir diğeri de veri kümesi için daha önce bilinen çözüm ile yeni çözümün karşılaştırılmasına dayanan *Jaccard* göstergesidir. Bu gösterge genellikle, verilerin sınıflandırıldığı önceki güvenilir bir sınıflandırma olduğunda kullanılmaktadır. Bulunan çözüm ile önceki sınıflandırmanın arasındaki benzerliği, doğru sınıflandırmanın bir yüzdesi olarak hesaplanmaktadır. Özetle, kesişim boyutunun (her iki çözümde aynı kümede bulunan durumlar) birleşimin boyutuna (her iki veri kümesindeki tüm durumlar) bölünmesiyle hesaplanmaktadır (Morissette,2013).

4. İLLERİN K-ORTALAMA İLE YAŞAM KALİTESİNE GÖRE SINIFLANDIRILMASI

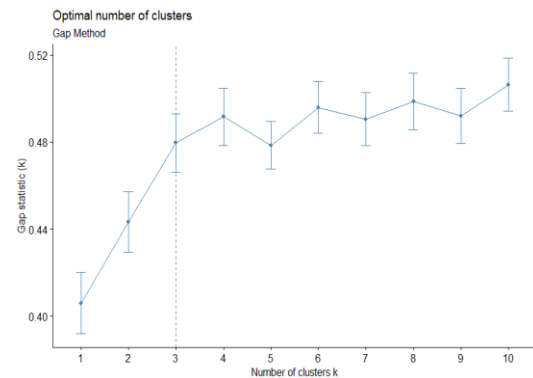
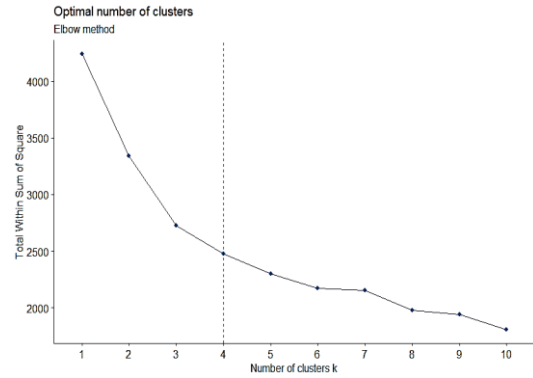
Yaşam kalitesinin illere göre sınıflandırılmasında, veri kümesi olarak Türkiye İstatistik Kurumu'nun ilk kez 2015 yılında 81 il için yayınladığı yaşam göstere endeksi değerleri kullanılmaktadır. Kümeleme çözümlemesinde SPSS 20.0 paket yazılımı ile birlikte R V3.4.3 yazılımından yararlanılmaktadır.

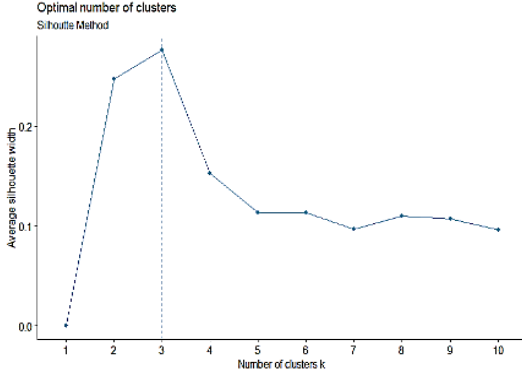
K-ortalama kümeleme çözümlemesinde araştırmaya başlamadan önce k küme sayısının belirlenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada küme sayısının belirlenmesinde R yazılımında *factoextra* paketinden yararlanılmaktadır. Bu paket içinde yer alan *fviz_nbclust()* işlevi en uygun küme sayısını belirlenmesinde uygun bir çözüm sağlamaktadır. Bu işlev kullanılarak, en uygun küme sayısının belirlenmesinde üç farklı yaklaşımın, *elbow*, *silhouette* ve *gap* (Tibshirani, vd., 2001) istatistiği, sonuçlarından yararlanılmaktadır. Çözüme başlamadan, veri kümesindeki değişkenler z-ölçülerine dönüştürülmelidir.

K-ortalama yöntemi, küme içindeki toplam değişkenliğin en küçük olduğu kümeleri tanımlamaya çalışmaktadır. Dolayısıyla, toplam WSS (küme içi kareler toplamı) kümelenebilirliğin kompaktlığını ölçmekte ve mümkün olduğu kadar küçük olması beklenmektedir. *Elbow* yöntemi, toplam WSS'ye küme sayısının bir fonksiyonu olarak bakmakta ve bu yaklaşıma göre küme sayısı öyle belirlenmelidir ki, başka bir kümenin eklenmesi toplam WSS'yi daha iyi geliştirmesin. Bir başka yaklaşımla, *Elbow ölçütü*, bir küme sayısı belirlendiğinde, başka bir küme eklemenin ilişkiliyi açıklayacak yeterli bilgi eklememesi gerektiğini ifade etmektedir. Başka bir deyişle, kümeler tarafından açıklanan değişkenlik yüzdesi küme sayısına göre grafiğe dökülürse, ilk kümeler çok daha fazla bilgi ekleyecek, ancak küme sayısı arttıkça belli bir noktada (büküm noktası) küme eklemenin marjinal faydası azalacaktır (Madhulatha, 2012).

Aşağıda verilen grafiklerde, *Elbow*, *Gap* ve *Silhouette* yöntemleri ile en uygun küme sayısı belirlenmektedir. Grafikler kümeler arasındaki değişkenliği göstermektedir. Küme sayısı arttıkça değişkenlik azalmaktadır. *Elbow* yönteminin çıktısı olan grafikten anlaşılacağı üzere $k=4$ olduğunda bir büküm (*elbow*) oluşmaktadır. Bu büküm dördüncü kümeden sonra eklenecek yeni bir kümenin değişkenlikte ek bir bilgi sağlamayacağını göstermektedir.

Elbow yaklaşımına göre 4, *Gap* ve *Silhouette* yaklaşımına göre en uygun küme sayısı 3 olarak belirlenmektedir. Küme sayısının belirlenmesinde SPSS paketinin K-Means Cluster Analysis komutu kullanılarak $k=2,3,4$ alınarak deneme yapılmış ve en uygun küme sayısı dört olarak belirlenmiştir.

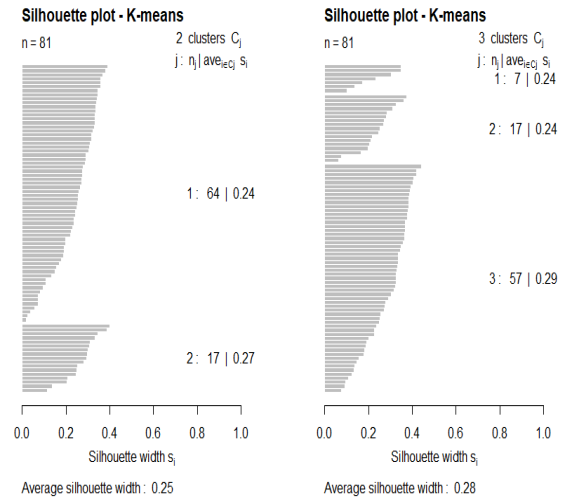

Kümeleme algoritmalarının en büyük problemlerinden biri de herhangi bir küme olmasa da küme oluşturabilmesidir. Bu bağlamda kümeleme çözümlerinden sonra sonuçların geçerliliğinin araştırılması gerekmektedir. Kümeleme yazınında kümeleme sonuçlarının değerlendirilmesi için çok sayıda geçerlilik ölçüsü geliştirilmiştir. Bu ölçüler genellikle dört grupta toplanmaktadır. Kümelemede kullanılan kümeleme algoritmasında başlangıç küme sayısını değiştirerek en uygun küme sayısını belirleyerek küme yapısını değerlendiren *görelî kümeleme geçerliliği* yaklaşımı. Yapılan küme çözümlerini daha önceden yapılan araştırma sonucunu kullanarak karşılaştıran *dışsal geçerlilik* yaklaşımı. Dışsal bir bilgiye başvurmadan veri kümesinden üretilen bilgilere dayanarak geçerliliği araştırılan *içsel geçerlilik* yaklaşımı. Bir diğeri de içsel geçerlilik yaklaşımının bir uzantısı olan *kümeleme denge geçerliliği* yaklaşımıdır.

İçsel geçerliliğinin araştırılmasında kullanılan Silhouette yaklaşımına göre ortalama silüet genişliği s_i (- tüm veri setinin üzerindeki s_i 'nin ortalaması -) grup sayısının seçilmesi için daha yapısal bir ölçüt sağlamak üzere en büyük yapılmalıdır. Kaufman, L. ve Rousseeuw, P. J.'a göre (Kaufman ve Rousseeuw,1990) makul bir sınıflandırmanın 0.5'in üzerinde bir silüet genişliğiyle nitelendirilebileceğini düşünmekte ve küçük bir silüet genişliğinin, örneğin 0.2'nin altındaki bir ortalama genişliğin, önemli bir küme yapısının eksikliği olarak yorumlanması gerektiğine işaret etmektedirler (Everitt, vd.,2011) . Ortalama

silüet genişliği ± 1 arasında değişen, -1'e yaklaştıkça zayıf bir kümelemeye, +1'e yaklaştıkça güçlü bir kümeleme sonucuna işaret eden bir ölçüdür. Silüet genişliği 0 ya da 0'yakın olduğunda ilgili gözlem iki kümenin arasında yer aldığını, silüet değeri negatif olan gözlemler ise yanlış bir kümede yer aldığını göstermektedir. Silüet genişliği şöyle hesaplanmaktadır: $s_i = (b_i - a_i) / \max(a_i, b_i)$. Burada a_i , i. gözlemin, aynı küme içinde yer alan gözlemlerle olan ortalama benzersizlik ölçüsüdür. b_i , i. gözlemin yer almadığı tüm kümelerdeki (C) gözlemlere göre hesaplanan benzersizlik ölçüsünün d(i,C) en küçük değeridir, $b_i = \min_C d(i, C)$ (Kassambara, 2017).

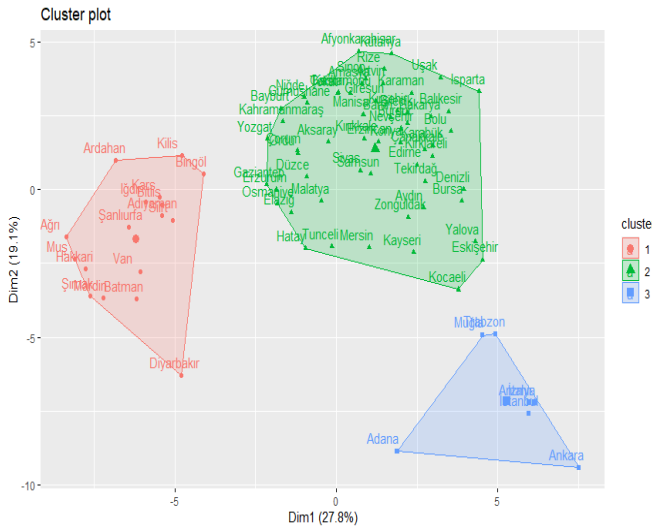
Şekil 1. İçsel Geçerlilik Göstergesi (Silüet Genişliği)

Silhouette yaklaşımı ile elde edilen sonuçlara göre küme sayısı üç alındığında silüet genişliği artmaktadır. Bu sunuca göre en makul küme sayısının üç olması gerekmektedir. Küme sayısı dört alındığında silüet genişliği 0.2'nin altına düşmektedir. Bu sonuçlara göre bu araştırmada yaşam göstergelerine göre illerin sınıflandırılmasında en uygun küme sayısı üç alınmaktadır. Küme sayısının üç ve tüm yaşam endeksi göstergelerinin alınarak yapılan çözümler sonucunda birinci kümede 7, ikincide 17 ve üçüncüde 57 il kümelenebilir.

R yazılımında *kmeans()* fonksiyonu kullanılarak elde edilen kümeleme sonuçları **Tablo1'de** ve **Şeki 1'de** görülmektedir. *kmeans()* fonksiyonu kümeleme işlemi varsayımsal olarak *Hartigan-Wong* algoritmasını kullanarak gerçekleştirmektedir. Yöntemin uygulanışında *Lloyd*, *Forgy*, *MacQueen* algoritmaları seçenek olarak kullanılabilir. *Lloyd* ve *Forgy* algoritmaları ile yapılan kümelemede yakınsama sağlanamamıştır. **Tablo 1'de** verilen kümeler *Hartigan-Wong* algoritması kullanılarak ve küme sayısının üç alınarak elde edilen sonuçlarıdır.

Şekil 2. İllerin Yaşam Göstere değerlerine göre kümeleme (k=3)

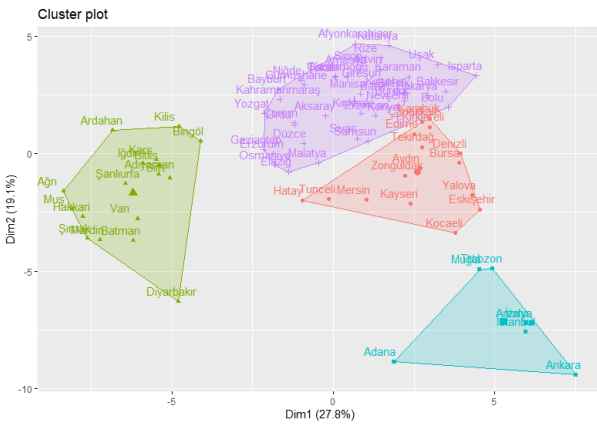
Tablo 1. İllerin Yaşam Göstere değerlerine göre sınıflandırılması

Küme	İller
1.Küme	Adana, Ankara, Antalya, İstanbul, İzmir, Muğla, Trabzon,
2.Küme	Adıyaman, Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Hakkâri, Kars, Mardin, Muş, Siirt, Şanlıurfa, Van, Batman, Şırnak, Ardahan, Iğdır, Kilis
3.Küme	Afyonkarahisar, Amasya, Artvin, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bolu, Burdur, Bursa, Çanakkale, Çankırı, Çorum, Denizli, Edirne, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep, Giresun, Gümüşhane, Hatay, Isparta, Mersin, Kastamonu, Kayseri, Kırklareli, Kırşehir, Kocaeli, Konya, Kütahya, Malatya, Manisa, Kahramanmaraş, Nevşehir, Niğde, Ordu, Rize, Sakarya, Samsun, Sinop, Sivas, Tekirdağ, Tokat, Tunceli, Uşak, Yozgat, Zonguldak, Aksaray, Bayburt, Karaman, Kırıkkale, Bartın, Yalova, Karabük, Osmaniye, Düzce

Şekil 2'ye bakıldığında 1. kümede yer alan illerin diğer illerden oldukça farklılık gösterdiği gibi kendi içlerinde de açık bir farklılık olduğu görülmektedir. Ankara, aynı kümede yer alan illerle karşılaştırıldığında yaşam kalitesi açısından oldukça ileri olduğu; Antalya ve İstanbul arasında pek bir farklılık olmadığı, ancak bu kümede yer alan Adana'nı diğerlerinden oldukça farklı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu kümedeki iller sosyoekonomik açıdan gelişmiş illerdir. 2. kümede yer alan Diyarbakır aynı kümedeki diğer illerden farklılık göstermektedir. Ayrıca 2. kümede yer alan illerin Doğu ve Güney Doğu illerinden olması şaşırtıcı olmaması gerekmektedir. Bu illeri sosyoekonomik açıdan az gelişmiş iller olarak sınıflandırmak mümkündür. Dolayısıyla kamu politika yapıcılarının bu kümede yer alan illere daha fazla kaynak aktarması gerektiği açıkça görülmektedir. Bu kümelemede şaşırtıcı olan sonuç, Aydın, Balıkesir, Bursa, Eskişehir, Gaziantep,

Kocaeli vb., sanayi ve ticaretin gelişmiş olduğu illerin görece daha az gelişmiş illerle birlikte yer almakta olmasıdır. Şekil 1'e dikkatle bakıldığında söz konusu illerin 3. kümede yer alan diğer illerden farklı oldukları görülmektedir. Bu farklılaşmayı da gözeterik kümeleme çözümüyle küme sayısı dört alınarak yeniden yapılmıştır. Aşağıdaki Şekil 3'de, küme sayısı dört alındığında bu farklılaşmanın öne çıktığı açıkça görülmektedir.

Şekil 3. illerin Yaşam Göstergelerine göre kümelenmesi (k=4)

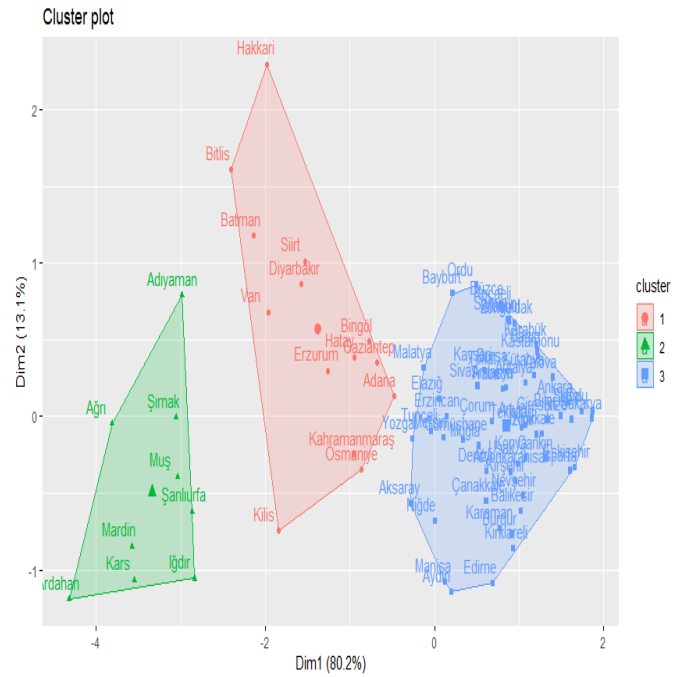

Yaşam endeksi göstergelerine göre (konut, çalışma hayatı, gelir ve servet, sağlık, eğitim, çevre, güvenlik, sivil katılım, altyapı hizmetlerine erişim ve sosyal yaşam göstergeleri) daha ayrıntılı bir çözümleme yapılarak genel ve yerel ölçekte kamu politika yapıcılarına yol göstermesi açısından her bir boyutun ayrı ele alınması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Kişi başına düşen oda sayısı, tuvalet varlığı oranı ve konutun kalitesinde sorun yaşayanların oranlarını içeren özellikleri itibarıyla yaşam kalitesinde önemli bir yeri olan konut boyutuna göre yapılan kümeleme sonucuna (siluet genişliği 0.51) göre illeri en uygun üç kümede toplamak gerektiği belirlenmiştir. Küme sayısının artırılması durumunda siluet genişliği, dolayısıyla kümeleme çözümlemesinin iç geçerliliği azalmaktadır. Şekil 4'de illerin konutların üç farklı alt boyutuna göre kümelenmesi verilmektedir. Konut özelliklerine göre elde sonuçlara göre, doğu ve güneydoğu bölgelerinde bulunan Ardahan, Ağrı, Adıyaman,

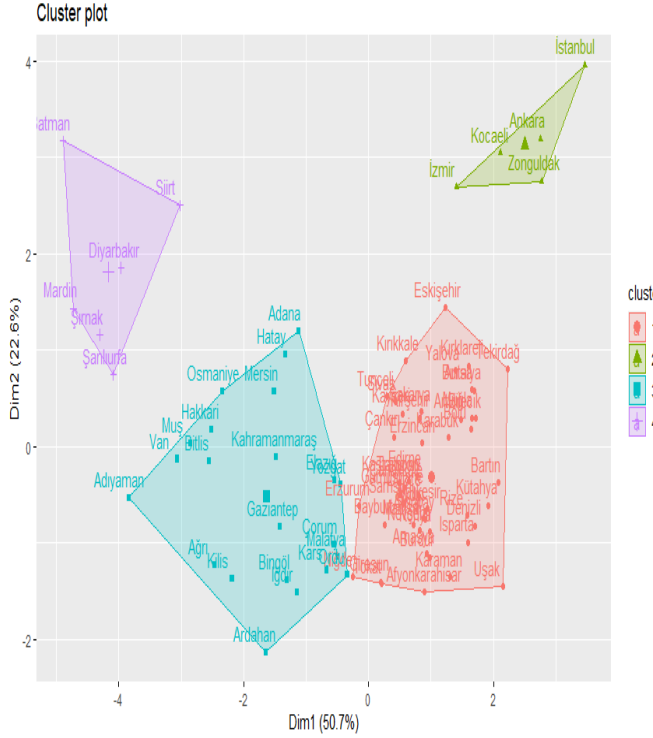
Şırnak, Muş, Şanlıurfa, Iğdır, Mardin ve Kars illerinde oda sayısı, tuvalet varlığı ve konut kalitesi açısından sorun yaşandığı; kamu ve yerel politikacıların bu illere daha fazla konut desteği vermesi gerektiği ortadadır.

Şekil 4. illerin Konut boyutuna göre kümelenmesi (k=3)

Yaşam endeksi göstergelerinin bir diğer boyutu çalışma hayatı (istihdam oranı, işsizlik oranı, ortalama günlük kazanç, işinden memnuniyet oranı, temel ihtiyaçlarını karşılanmayanların oranı, vb.) boyutudur. Çalışma hayatı boyutuna ilişkin kümeleme, k=3 için siluet genişliği 0.39, k=4 için 0.35 bulunmuştur. Küme sayısının dört alınarak daha ayrıntılı bir tablo ortaya konacağı düşünülerek çözümleme küme sayısı dört alınmaktadır. Çözümleme sonucunda 1. kümede 48, 2. kümede 5, 3. kümede 22 ve 4. kümede 6 il yer almaktadır.

Şekil 5. İllerin Çalışma Hayatı boyutuna göre kümelenmesi (k=4)

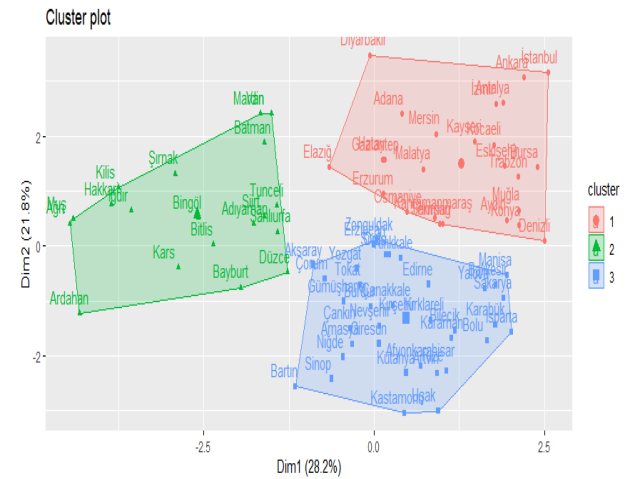

Şekil 5 illerin çalışma hayatı boyutuna göre kümelenmesini göstermektedir. 2. kümede yer alan illerin (İzmir, Zonguldak, Ankara, Kocaeli ve İstanbul) çalışma hayatı boyutunda diğer illerden oldukça farklı bir konumda olduğu görülmektedir. 4. kümede yer alan ve çalışma hayatı açısından göreceli sorunlu olan illerin çoğunluğunun güney doğu Anadolu bölgesi illeri olması da dikkat çekmektedir. Bu illerde sanayi gelişmişlik düzeyinin az, tarımsal üretimin yoğun ve aşirete dayalı sosyal bir hayatın varlığı bu sonucu doğru kılmaktadır. 3. kümede yer alan illerin bir kısmı da de yine aynı sosyo-kültürel yapıya sahip ve az sanayi gelişmişliğine sahip olmasına karşın başka faktörlerin etkisiyle olsa gerek bu kümenin içinde yer almaktadırlar.

Bebek ölüm hızı, doğuştan beklenen yaşam süresi gibi en temel yaşam göstergesi boyutunun incelenmesi ayrıca bir önemli konudur. İnsani gelişmişlik göstergesinin temel bileşenlerinden biri de sağlıktır. Sağlık halen doğumda beklenen yaşam süresi ile ölçülmektedir. Bu beklentiye bağlı olarak

çalışmada illerin sağlık boyutuna göre de değerlendirilmesi gerektiği ortadadır. Sağlık boyutunu etkileyen bebek ölüm hızı, doğuştan beklenen yaşam süresi, sağlığından memnuniyet, kamunun sağladığı sağlık hizmetlerinden memnuniyet yanında çevre sağlığı ile ilgili hava kirliliği, orman alanı, atık hizmeti, gürültü kirliliği ve belediyenin temizlik hizmetlerinden memnuniyet düzeyleri; şebeke suyu erişimi ve kanalizasyon hizmetlerine erişimi de katarak bir bütün olarak değerlendirilmenin daha doğru bir yaklaşım olacağı düşüncesiyle kümeleme yapılmıştır. Küme sayısının belirlenmesinde önceki çözümlerde olduğu silüet genişliği göz önünde tutulmuştur. Küme sayısının üç, dört ve beş alınmasıyla yeterli bir silüet genişliğine ulaşamadığı gözlenmiş ve son olarak küme sayısı iki alınarak kümeleme yapılmıştır. Ancak, küme sayısının iki ya da üç alınması silüet genişliğinde fazla bir farklılık yaratmadığından illeri üç kümede toplamak daha ayrıntılı bilgi sağlığı sonucuna varılmaktadır. Şekil 6'da kümeleme sonuçlarının görselliği verilmektedir.

Şekil 6. İllerin Sağlık Boyutuna göre Kümelenmesi (k=3)

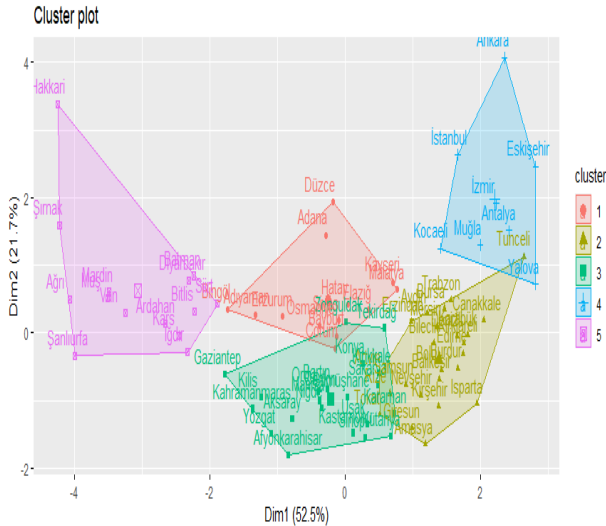

Sağlık boyutu tüm alt boyutları ile birlikte değerlendirildiğinde sağlık hizmeti açısından en az gelişmiş illerin (ikinci küme) yine doğu ve güney doğu illerinden oluştuğu görülmektedir. Batı illerinden sadece Düzce ve Karadeniz'den Bayburt

bu kümeye katılmaktadır. Sağlık kalitesi açısından en kötü iller Ağrı, Muş ve Ardahan olarak görülmektedir. Sanayileşmenin ve eğitim kalitesinin yüksek olduğu 1. kümede yer alan illerde yaşam kalitesinin de daha iyi olduğu görülmektedir. 3. Kümede yer alan illerin de genellikle orta Anadolu ve Karadeniz bölge illeri olduğu saptanabilir.

Yaşam kalitesinin diğer önemli bir boyutu da eğitimidir. İllerin eğitim kalitesinin ölçülmesinde okullaşma oranı, TEOG yerleşmesine esas puan, YGS puanı, fakülte ve yüksekokul mezunu, kamu eğitim hizmetlerinden memnuniyet ve günümüz koşullarında eğitimi etkileyen önemli bir unsur olan internet aboneliği boyutları da katılarak bir başka çözümleme daha yapılmıştır. Siluet genişliği küme sayısı 4 ve 5 için (0.26, 0.25) yüksek çıkmaktadır. Eğitim açısından da bakıldığında önceki kümeleme sonuçlarından farklı sonuçlar elde edilememektedir. Önceki çözümleme sonuçlarında olduğu gibi doğu ve güney doğu illeri yine eğitim açısından da kötü düzeylere sahip iller olmaktadır.

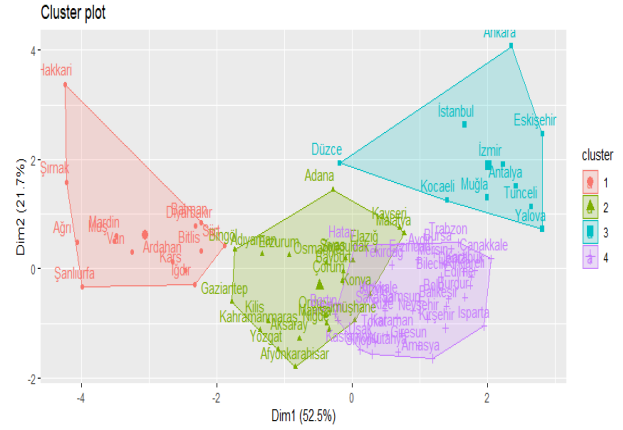
Şekil 7. İllerin Eğitim Açısından Kümelenmesi (K=5)

Bu kümelenmede en ilginç il Tunceli olmaktadır. 2. kümede yer almasına karşın eğitim açısından en gelişmiş 1. kümede yer alan illerin arasına karışmaktadır. Beklendiği gibi 5. kümede yer alan doğu ve güney illeri eğitim kalitesi açısından en düşük iller arasında

sınıflandırılmaktadır. Bir farklı bakış açısı vermesi bakımından illerin dört kümeye göre çözümlemesi Şekil 8'de verilmektedir.

Şekil 8. İllerin Eğitim Açısından Kümelenmesi (k=4)

Dörtlü ve beşli kümeleme görüldüğü şekilde sonuçları değiştirmemektedir. Beşli kümelemede 1., 2., ve 3. kümede yer alan iller yine birbiri içine geçen iki farklı kümeye ayrılmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada K-ortalama kümeleme çözümü kullanılarak, Türkiye'deki iller yaşam göstergeleri açısından gruplandırılmaya çalışılmıştır. Tüm yaşam göstergeleri ele alındığında elde edilen sonuçlar illerin üç ya da dört grupta toplanabileceğini göstermektedir. İktisadi açıdan bakıldığında 3. kümede yer alan illerin ekonomik açıdan ileri ve 2. kümede yer alan illerin de ekonomik açıdan geri kalmış iller olduğu, 2. ve 4. kümede yer alan illerin ise nispeten ekonomik olarak birbirine benzer iller olduğu görülmektedir. Yaşam göstergelerinin konut, sağlık, eğitim ve çalışma hayatı gibi farklı boyutlarına bakıldığında, hemen hemen her boyutta doğu ve güney doğu illerinin en alt düzeyde kaldıkları gözlemlenmektedir. Buna karşın batı ve batı bölgelerine yakın bölgelerde yer alan illerin genel yaşam göstergeleri açısından aralarında farklılık da olsa nispeten doğu ve güneydoğu bölgelerinde olan illere göre daha iyi oldukları

gözlemlenmektedir. Özet olarak bu çözümleme sonuçlarına göre, kamu ve yerel karar vericilerin kümeler arasındaki bu farklılıkları giderecek politikalar geliştirmeleri gerektiği ortadadır. Sağlık, eğitim, konut, çalışma hayatı gibi insani gelişme endeksini etkileyen bu göstergelerin gelişiminde merkezi yöntemin kamu kaynaklarının dağıtımında daha adil olması gerektiğini göstermektedir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI BEYANI VE ÇIKAR ÇATIŞMASI BİLDİRİMİ

Araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Araştırmacılar makaleye ortak olarak katkıda bulunmuşlardır.

KAYNAKÇA

- Akın,H.B., Eren, Ö., (2012). *OECD Ülkelerinin Eğitim Göstergelerinin Kümeleme Analizi Ve Çok Boyutlu Ölçekleme Analizi İle Karşılaştırmalı Analizi*, **Öneri.C.10.S.37.**, 175-181.
- Akoğul, S., Erişoğlu, M., (2016). *A Comparison of Information Criteria in Clustering Based on Mixture of Multivariate Normal Distributions*, **Math. Comput. Appl.**, 21, 34; doi:10.3390/mca21030034
- Alpar, R., (2017). **Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler**, Detay Yayıncılık, Ankara
- Charrad, M., Ghazzali, N., Boiteau, V., Niknafs, A., (2014). *NbClust: An R Package for Determining the Relevant Number of Clusters in a Data Set*, **Journal of Statistical Software**, Volume 61, Issue 6.
- Choudhary, A.,(2016). *Survey on K-Means and Its Variants*, **International Journal of Innovative Research in Computer and Communication Engineering**, Vol. 4, Issue 1
- Cleff, T., (2019). **Applies Statistics and Multivariate Data Analysis for Business and Economics A Modern Approach Using SPSS, Stata and Excel**, Springer, Switzerland
- Çelik, Ş., (2013). *Kümeleme Analizi İle Sağlık Göstergelerine Göre Türkiye'deki İllerin Sınıflandırılması*, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 14 (2) 2013, 175-194.

- Dinçer, B., Özasan, M., Kvasoğlu, T., (2003). *İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*, DPT, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü.
- Dunn, J. C., (1974). *Well-Separated Clusters and Optimal Fuzzy Partitions*, **Journal of Cybernetics**, Volume 4, Issue 1
- Erol, E. (2013). *Türkiye Ve Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerin Sosyo - Ekonomik Gelişmişlik Düzeylerinin Karşılaştırmalı Analizi*. **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, 5 (1) , 198-208.
- European Comision, (2011). **Eurobarometer Qualitative Studies**, Well-Being Aggregate Report
- Everitt, B.S., Landau, S., Leese, M., Stahl, D., (2011). **Cluster Analysis**, John Wiley & Sons, Ltd.
- Hartigan, J. A., Wong, M. A., (1979). *Algorithm AS 136: A K-Means Clustering Algorithm*, **Journal of the Royal Statistical Society**. Series C (Applied Statistics) , 1979, Vol. 28, No. 1 (1979), pp. 100-108
- İlknur, Ö., (1998). *İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması ve Gruplandırılmasına İlişkin Bir Çalışma*, **Hazine Dergisi**, S.11, 41-61.
- Karabulut, M., Gürbüz, M., Sandal, E.K., (2004). *Hiyerarşik Kluster(Küme) Tekniği Kullanılarak Türkiye’de İllerin Sosyo-Ekonomik Benzerliklerinin Analizi*, **Coğrafi Bilimler Dergisi**, C.2, S.2, 71-85.
- Kassambara, A., 2017. **Practical Guide to Cluster Analysis in R Unsupervised machine Learning**, STHDA (<http://www.sthda.com>)
- Kaufman, L. and Rousseeuw, P. J., (1990). **Finding Groups in Data. An Introduction to Cluster Analysis**. John Wiley & Sons, Inc., New York.
- Koç, S., (2001). *Türkiye’de İllerin Sosyo-Ekonomik Özelliklere Göre Sınıflandırılması*, **5.Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu**, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Madhulatha, T.S., (2012). *An Overview On Clustering Methods*, **Journal of Engineering**, Vol. 2(4) pp: 719-725
- Marriott, F. H. C., (1971). *Practical Problems in a Method of Cluster Analysis*, **Biometrics**, Vol. 27, No. 3, pp. 501-514.
- Morissette, L., Chartier, S., (2013). **The K-Means Clustering Technique: General Considerations And Implementation in Mathematica**, Vol.9(1),15-24.
- Morissette, L., Chartier, S., (2013). **The k-means clustering technique: General considerations and implementation in Mathematica**, **Tutorials in Quantitative Methods for Psychology 2013**, Vol. 9(1), p. 15-24.
- Sandal, E. K., Karabulut, M., (2005). *Sosyo-Ekonomik Kriterler Bakımından Türkiye’nin Konumu ve Avrupa Birliği*, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.15, S.1, 1-14.

Sheikholeslami C, Chatterjee S, Zhang A., (2000). *WaveCluster: A Multi-Resolution Clustering Approach for Very Large Spatial Database*. **The International Journal on Very Large Data Bases**, 8(3-4), 289-304.

Şahin, M., Hamarat, B., (2002). *Avrupa Birliği ve OECD Ülkelerinin Sosyo_Ekonomik Benzerliklerinin Fuzzy Kümeleme Analizi ile Belirlenmesi*, **ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresi**, VI, Ankara, 1-19.

Tekin, B., (2015). *Temel Sağlık Göstergeleri Açısından Türkiye’deki İllerin Gruplandırılması: Bir Kümeleme Analizi Uygulaması*, **Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 5, Sayı 2, ss.389-416

Tibshirani, R, Walther, G., Hastie, T., (2001). *Estimating The Number Of Clustersin A Data Set Via Gap Statistic*, **Royal Statistical Society**, 63, Part 2, pp.411-423

Turanlı, M., Özden, Ü. H., Türedi, S., (2006). *Avrupa Birliği’ne Aday Ve Üye Ülkelerin Ekonomik Benzerliklerinin Kümeleme Analiziyle İncelenmesi*. **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl:5 Sayı:9 Bahar 2006/1 s.95-108

Yılcı, V., (2010). *Bulanık Kümeleme Analizi İle Türkiye’deki İllerin Sosyoekonomik Açısından Sınıflandırılması*, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.15, S.3 s.453-470.

APA Bilgiç, İ., Pirdal, B. (2021). EKONOMİ POLİTİKASI PERSPEKTİFİNDEN VERGİLEMENİN ÖNEMİ: OPEC ÜYESİ ORTADOĞU ÜLKELERİ ÖRNEĞİ. Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22 (2), 73-82.
DOI 10.53443/anoluibfd.952745

Araştırma Makalesi
Başvuru Tarihi: 15.06.2021
Kabul Tarihi: 29.06.2021

Research Article
Date Submitted: 15.06.2021
Date Accepted: 29.06.2021

EKONOMİ POLİTİKASI PERSPEKTİFİNDEN VERGİLEMENİN ÖNEMİ: OPEC ÜYESİ ORTADOĞU ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

İbrahim Bilgiç¹
Araş. Gör. Burak Pirdal²

ÖZET

Anahtar Kelimeler:

- ❖ Vergi,
- ❖ Vergileme,
- ❖ Vergi Politikası,
- ❖ Ekonomi Politikası,
- ❖ OPEC Ülkeleri.

Devletler kamu harcamamalarının finansmanı için kamu gelirlerine ihtiyaç duyar. Vergiler ise birçok devlet için geçmişten günümüze en önemli kamu gelirlerinden biri olagelmıştır. Ancak, petrol zengini orta doğu ülkelerinin genelinde olduğu gibi pek çok devlet açısından bu kamu geliri öncelik arz etmemektedir. Bu durum ise ekonomi politikaları açısından bir takım arzu edilmeyen sonuçlara gebe olabilir. Bu çalışmada vergilemenin ekonomi politikası açısından önemi OPEC üyesi Ortadoğu ülkeleri örneği çerçevesinde ele alınmıştır. Vergi gelirlerinin görece önemsizliği ve vergileme sisteminin görece gelişmemiş olması durumları bu ülkelerde ekonomi politikalarının etkinliğini baltalamaktadır. İncelenen ülkelerin vergi ve vergileme alanlarında gerçekleştirebileceği olası reformların, sağlayabilecek olduğu potansiyel katma değer açısından kilit önemi haizdir.

THE IMPORTANCE OF TAXATION FROM THE PERSPECTIVE OF ECONOMIC POLICY: THE CASE OF OPEC MEMBER MIDDLE EASTERN COUNTRIES

İbrahim Bilgiç
Res. Asst. Burak Pirdal

ABSTRACT

Governments need public revenues in order to fund public expenditures. From past to present. taxes have been one of the most important public revenues for many governments. However, this public income is not a priority for many states, as is the case in oil-rich Middle Eastern countries. This situation may have some undesirable consequences in terms of economic policies. In this study, the importance of taxation in terms of economic policy is discussed within the framework of the example of OPEC member Middle East countries. The relative insignificance of tax revenues and the relatively undeveloped taxation system undermine the effectiveness of economic policies in these countries. It is of key importance in terms of the potential added value that the possible reforms that the examined countries can realize in the fields of tax and taxation.

Keywords:

- ❖ Tax,
- ❖ Taxation,
- ❖ Tax Policy,
- ❖ Economic Policy,
- ❖ OPEC Countries.

¹Istanbul Aydın Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Öğrencisi, e-mail: ibrahimbilgic@stu.aydin.edu.tr, Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-2343-0690>.

² Anadolu Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, e-mail: burakpirdal@anadolu.edu.tr, Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-7856-5701>.

1.GİRİŞ

Makroekonomik dinamiklerde arzu edilen değişikliklerin gerçekleştirilmesine dönük uygulanacak olan önlemler paketine şemsiye bir kavram olarak '*ekonomi politikası*' denir (Eğilmez & Kumcu, 2015). Dolayısıyla, ekonomi politikaları makroekonomik değişkenlerin etkilenmesi/dizayn edilmesi suretiyle ekonominin bir bütün olarak istenilen yönde şekillendirilmesi çabalarını içerir. Ekonomi politikasının bileşenlerinden biri de '*vergi politikası*'dır.

Vergi, günümüz modern devletleri açısından en önemli kamu gelirlerinden biridir ve vergi sisteminin iyi işlemesi ile ekonomi politikasının etkinliği arasında güçlü bir ilişki mevcuttur. Etkin bir vergi politikası ve iyi işleyen bir vergileme süreci ile devletler, makroekonomik dinamiklerin önemli bir kısmını arzu edilen doğrultuda etkileyebilme/yönlendirebilme konusunda güçlenirler. Nitekim iktisatçılar açısından, vergiler ve vergilerin tahsilatına dönük politikalar, yalnızca birtakım yasal zorunlulukların kabulü ve icrasından fazlasını ifade eder.

Bir ülke açısından, etkin bir vergi sisteminin yokluğu, önemli bir maliye politikası aracından mahrumiyeti temsil eder. Bu durum devletlerin etkin ve bağımsız bir maliye politikası uygulayabilme kapasitesini sınırlandırma anlamında ekonomi politikalarının potansiyel etkinliğini de baltalar. Nitekim ekonomi politikaları oluşturulurken dikkat edilmesi gereken en önemli unsurlardan biri de politika araçlarının sayısı ile politika hedeflerinin sayısı arasındaki uyumdur³ (Tinbergen, 1952).

Bu çalışmanın amacı vergi ve vergileme kavramlarının ekonomi politikası açısından öneminin OPEC üyesi Orta Doğu ülkeleri örneği temelinde araştırılması ve konuya ilişkin politika önerilerinde bulunulmasıdır.

Bu anlamda, bu çalışmanın araştırma soruları şunlardır: (i) Vergi ve vergileme kavramlarının ekonomi politikalarının etkinliği açısından önemi nedir? (ii) Vergi ve vergileme sistemlerinin yeterince gelişmemiş olmasının makroekonomik anlamda ne gibi sonuçları olabilir? (iii) OPEC üyesi Orta Doğu ülkelerinde vergi ve vergileme sistemlerinin önemi bu ülkelerin ekonomileri açısından ne düzeydedir? (iv) OPEC üyesi Orta Doğu ülkelerinde vergi ve vergileme sistemlerinin mevcut yapısı ne gibi sonuçlara yol açmış ve açacaktır? (v) Bu ülkelerin vergi politikası anlamında ne gibi önlemler almaları gerekmektedir?

Bu araştırma sorularına; konuya ilişkin teori ve güncel verilerden de yararlanılması suretiyle betimsel analiz yöntemi ile yanıt aranmıştır.

Çalışmanın geri kalanında öncelikle vergi, vergileme ve ekonomi politikası gibi temel kavramlar ile bu kavramların birbirleri ile olan etkileşimleri üzerinde durulmuştur. Akabinde ise OPEC üyesi Orta Doğu ülkeleri; vergi sistemi, vergileme, vergi politikası ve ekonomi politikası açısından incelenmiş, konuya ilişkin olarak politika önerilerinde bulunulmuştur.

2. VERGİ VE VERGİLEME KAVRAMLARI

Devletler kamu harcamalarının finansmanı için kamu gelirlerine ihtiyaç duyar. Vergiler ise birçok devlet için geçmişten günümüze en önemli kamu gelirlerinden biri olagelmıştır. Nitekim vergilerin öncelikli amacı devletin gelir elde etmesidir. Bu doğrultuda, vergiler hem önemli miktarlarda kamu geliri sağlama hem de devlet egemenliğinin varlığının bir sonucu/yansıması olma anlamında kamu gelirleri arasında ayrıcalıklı bir konuma sahiptir.

³ Ayrıca bkz. '*Tinbergen Kuralı*' ('*Tinbergen Rule*').

Günümüz dünyasında birçok ulusal ekonomi yetersiz seviyelerdeki kamu gelirleri ve her geçen gün artış gösteren kamu harcamaları ile karşı karşıyadır. Devletlerin çeşitli mali zorluklarla baş etmek durumunda olduğu böylesi bir atmosferde kamu gelirlerinin artırılması, vergilerin en önemli işlevi olmaya devam etmektedir (OECD, 2014: 30). Bunun dışında, vergiler; başkaca bir takım iktisadi ve/veya sosyal amaçlar çerçevesinde de kullanılmaktadır.

Vergi kavramının literatürde birçok tanımı olmakla birlikte bu tanımlar önemli sayılabilecek herhangi bir farklılık arz etmemekte, büyük ölçüde paralellik sergilemektedir. 'Vergi' kavramı basitçe, ekonomik değerlerin özel ekonomiden kamu ekonomisine tek taraflı, kesin ve nihai olarak aktarılması şeklinde tanımlanabilir. Henry Laufenburger ise vergi kavramını kamu harcamalarına mutlak ve zorunlu bir katılım olarak tanımlamaktadır (Gökçe, 2006: 4). Tekir (1993)'e göre ise vergi, devletlerin kamu harcamalarını finanse etmek amacıyla, egemenlik gücüne dayalı olarak ve herhangi bir özel yarar vaat etmeksizin gerçek ve tüzel kişilerden almış olduğu ekonomik değerlerdir. Şen & Sağbaşı (2016) ise vergi kavramını '*gerçek ve/veya tüzel kişilerden ve de tüzel kişi olma özelliği bulunmayan bir takım kurum ve kuruluşlardan hukuki cebir temelinde elde edilen ekonomik değerler*' olarak tanımlamaktadır.

Bu bağlamda, vergi; devletin başta kamu giderlerini karşılamak üzere tabiiyet ve/veya yersellik ilkeleri doğrultusunda gerçek ve/veya tüzel kişilerden mali güçleri nispetinde cebren, yasalara dayalı ve de karşılıksız olarak alınan iktisadi değerlerdir. Devletler bu ekonomik kıymetleri bir takım mali/mali olmayan amaçların ifası niyeti ile egemenlik gücü temelinde toplar. Ne şekilde ve kim(ler) tarafından tanımlanmış olması dikkate alınmaksızın, vergi kavramı, her daim (i) özellikle kamu harcamalarının finansmanı amacı ile toplanma, (ii) özel bir karşılığı bulunmama ve (iii) hukuki anlamda cebirsel olma özelliklerini haizdir (Şen ve Sağbaşı, 2016).

Bahsi geçen tanımlamalar ve açıklamalardan yola çıkılarak vergi kavramının ana unsurları tespit edilebilir. Bu kapsamda, verginin temel unsurları şunlardır: (i) herhangi bir hizmetin ifasıyla değil, genellikle nakit olarak ödenmesi, (ii) öncelikli olarak kamu harcamalarının finansmanı amacıyla toplanması, (iii) mükellefler için yasal bir zorunluluk (hukuki cebir unsuru) bulunması, (iv) Herhangi bir mal(lar)ın veya hizmet(ler)in bire bir karşılığı anlamını ihtiva etmemesi, (v) devlet görevlilerinin keyfiyetine göre değil, bir takım yasal prosedürlere toplanması.

Sonuç olarak; vergi, devletlerin gerçek ve/veya tüzel kişilerden cebren⁴ ve bedelsiz olarak almış olduğu ekonomik değerler olarak tanımlanabilir.

Vergiler, günümüzde çoğu devlet için en önemli kamu geliri olma özelliğindedir. Bu nedenle, devletlerin sağlam bir kamu mali yönetime sahip olmaları ile etkin şekilde işleyen bir vergi sistemine sahip olmaları yakinen alakalıdır. Öte yandan, vergiler birçok ülke için yalnızca önemli bir kamu geliri kalemi olmaktan ziyade, aynı zamanda bir tür makroekonomik politika aracıdır. Etkin bir vergi politikası ve de iyi yönetilen bir vergilendirme sürecinin eşanlı mevcudiyetinin söz konusu olması durumunda devletler makroekonomik dinamiklerin çoğunu arzu edilen yönde şekillendirebilme konusunda güçlenirler. Diğer yandan, iyi işleyen bir kamu mali yönetimi; kalkınma, ekonomik büyüme ve diğer birçok makroekonomik dinamik açısından temel ve belirleyici bir faktör olabilir. Böylesi bir politika, devletlere; bütçe açıklarını azaltma, etkin bir borç yönetimini sağlama ve mali performansı artırma gibi kanallar vasıtası ile krizlerin üstesinden gelinmesi hususunda da destek olabilme potansiyeline sahiptir (Üyümez vd., 2020: 201).

'Vergileme' ise vergilerin gerçek ve tüzel kişilerden devletler tarafından cebren toplanması işlemidir (Neumark, 2020). Bu kavram; devletler açısından vergi toplanmasını, mükellefler açısından

⁴ Cebire başvurma yetkisi, devletlerin egemenlik gücünden kaynaklanmaktadır.

ise vergi verilmesini ifade eder. Dolayısıyla, devlet ile vergi mükellefleri arasında bir borç-alacak ilişkisi doğurur ve vergi politikasının başarısında belirleyici faktörlerdendir (Şen & Sağbaş, 2017: 119).

3. EKONOMİ POLİTİKASI

Devletler ekonomik anlamda arzu edilen hedeflerin gerçekleştirilmesi için çeşitli politikalar uygulayabilirler. Bu politikalar makroekonomik bir yaklaşımı ifade eder. Nitekim makroekonomi alanında ekonomi bir bütün olarak incelenir (Mankiw, 2003: 13). Enflasyon, ekonomik büyüme, işsizlik, milli gelir gibi kavramlar ise günlük hayatta sıkça karşılaşılan ve her bir bireyi yakından ilgilendiren makroekonomik unsurlardır.

Bu anlamda, '*ekonomi politikası*' kavramı makroekonomik⁵ bir ifadedir ve en basit haliyle '*makroekonomik dengelerin nasıl ve hangi yönde değiştirileceğine ilişkin yaklaşımları kapsayan dal*' olarak tanımlanır. Diğer bir ifadeyle, makroekonomik dinamiklerde arzu edilen değişikliklerin gerçekleştirilmesine dönük uygulanacak olan önlemler paketine şemsiye bir kavram olarak '*ekonomi politikası*' denir (Eğilmez & Kumcu, 2015).

Ekonomi politikaları vasıtası ile bir takım makroekonomik hedeflerin gerçekleştirilmesi amaçlanır. En temel makroekonomik hedeflerden biri de makroekonomik istikrardır ve bu kavram fiyatlar genel düzeyindeki istikrar ile tam istihdamın eş anlamlı mevcudiyeti anlamına gelir (Türk, 1989: 73; aktaran Akan, vd: 109). Ekonomi politikası ise temelde makroekonomik dengesizlikleri (istikrarsızlıkları) giderecek olan tedbirlerin alınmasını ve uygulanmasını öngörür. Bununla birlikte, ekonomik dengelerde herhangi bir bozulmanın/istikrarsızlığın söz konusu olmadığı durumlarda dahi daha iyi bir makroekonomik dengeye ulaşılabilmesi amacıyla da ekonomi

politikalarına başvurulabilir. Söz konusu durumda ise ekonomi politikaları, mevcut ekonomik dengede istenilen yönde değişiklik yapılabilmesine yönelik alınması gereken önlemleri içerir (Eğilmez ve Kumcu, 2015).

Ekonomi politikasının ana bileşenlerinden biri maliye politikasıdır. Bu politikanın icra edilmesinde başvuru kamu harcamaları, kamu gelirleri ve borçlanma gibi unsurlara ise mali araçlar ya da maliye politikası araçları denir. Dolayısıyla, söz konusu mali araçlarının kullanılması suretiyle ekonomik hedeflere ulaşılmasını amaçlayan uygulamalar bütününe '*maliye politikası*' denir. Maliye politikası; ekonomik büyüme, denk bütçe, ekonomik istikrar, yüksek istihdam oranları, sürdürülebilir cari denge, iç ve dış finansmanın dengeli bir şekilde yönetilmesi, tasarruf ve yatırımların artırılması, gelir dağılımının iyileştirilmesi amaçlarına yönelik kullanılabilir (Eğilmez ve Kumcu, 2015). Örneğin, bir ülkede kamu harcamalarındaki ve/veya vergi düzeylerindeki değişimler mal ve hizmet üretimine olan talebi, ulusal tasarrufu, yatırım düzeyini ve denge faiz oranını değiştirebilir (Mankiw, 2003: 61).

Bununla birlikte, maliye politikasının bileşenlerinden (alt politikalarından) biri ise '*vergi politikası*'dir. Vergi politikası, başta vergiler olmak üzere kamu gelirlerinin kapsamının, oranının ve/veya miktarının değiştirilmesi suretiyle ekonominin yönlendirilmesi amacını haiz politikalar bütünüdür (Eğilmez ve Kumcu, 2015). Nitekim vergi politikaları; tasarruf ve yatırım oranında ve dolayısıyla büyüme oranlarında değişikliklere yol açabilir (Musgrave & Musgrave, 1989: 236).

⁵ '*Ekonomi*' kavramı iktisat literatüründe genel anlamda '*makroekonomi*' ve '*mikroekonomi*' olarak ikili bir ayrıma tabi tutulur. Makroekonomi, ekonomiyi bir bütün olarak inceler. Bu sebeple; gelirlerdeki artış, fiyatlardaki değişimler ve işsizlik oranları gibi dinamikler

makroekonomiyi ilgilendirir. Mikroekonomi ise temelde hanehalklarının ve firmaların nasıl karar verdiğini ve bu karar birimlerinin piyasada nasıl etkileşime girdiğini inceler (Mankiw, 2003: 12-14).

4. EKONOMİ POLİTİKASI PERSPEKTİFİNDEN VERGİ VE VERGİLEME

Vergilerin öncelikli amacı devletlere kamu harcamalarının finansmanı için kamu geliri sağlanmasıdır. Bununla birlikte, vergiler bazı makroekonomik hedeflerin gerçekleştirilmesine yönelik olarak etkin bir araç olabilir. Bu bağlamda, vergiler büyüme, kalkınma, bölgesel/ sektörel gelişmişlik farklarının en aza indirilmesi, gelir/servet dağılımında adalet, kaynak dağılımında etkinlik ve makroekonomik istikrar gibi politika hedefleri bağlamında başvurulabilecek olan bir mali araçtır (Şen & Sağbaş, 2017: 386).

Vergi politikaları bir ekonomiyi temel olarak mal ve hizmetlere olan talep düzeyini; çalışma, tasarruf ve yatırım kararlarını ve de bütçe açıklarının miktarını değiştirerek etkiler. Örneğin, vergi politikası bir ülke dahilindeki bölgesel ekonomik kalkınma düzeylerindeki farklılıkların ve yatırımların dengesiz dağılımının düzenlenmesi gibi konularda etkin bir araç olarak kullanılabilir.

Bir ülke açısından, etkin bir vergi sisteminin yokluğu önemli bir maliye politikası aracından mahrumiyeti temsil eder. Bu durum devletlerin etkin ve bağımsız bir maliye politikası uygulayabilme kapasitesini sınırlandırma anlamında ekonomi politikalarının potansiyel etkinliğini de baltalar. Nitekim ekonomi politikaları oluşturulurken dikkat edilmesi gereken en önemli unsurlardan biri de politika araçlarının sayısı ile politika hedeflerinin sayısı arasındaki uyumdur.

Bu bağlamda, Tinbergen (1952) bir ekonomide politika hedeflerinin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için mevcut politika hedeflerinin sayısına eşit sayıda politika aracının varlığının gerekli olduğunu belirtmiştir. Bu, uygulanacak her bir politika hedefi için en az bir politika aracının varlığını gerektirir ve bu görüşe literatürde “*Tinbergen Kuralı*”⁶ denir.

Diğer yandan, vergiler ile kalkınmaya dönük ekonomi politikaları arasında da güçlü bir ilişki mevcuttur. Vergiler yoluyla ekonomik büyüme ve kalkınma temelde iki farklı kanalla sağlanır: (i) devletlerin toplanan vergileri kamu harcamaları olarak büyüme ve kalkınma amaçlarına dönük kullanması, (ii) vergiler vasıtası ile elde edilen gelirin kullanımı ile beşerî sermayeye yönelik olarak kalkınma carilerine⁷ yapılan harcamaların artırılması (Şen & Sağbaş, 2017: 377). Bu kanallardan ilki fiziki altyapı yatırımlarını ifade ederken ikincisi ise beşerî sermayeye vurgu yapar.

Kalkınma ve büyüme ile sanayileşme faktörü de yakından ilişkilidir. Sanayinin gelişmesi için uygun bir fiziki altyapının mevcudiyeti esastır. Zira iyi bir fiziki altyapı olmaksızın sanayinin gelişmesi ve üretim faaliyetlerinin etkin şekilde icrası kabil değildir. Bu anlamda, ulaştırma ve haberleşme gibi altyapı yatırımları hem devletlerin esas görevlerinden ve hem de kalkınmanın itici faktörlerindedir. Bununla birlikte, kalkınma yalnızca fiziki altyapı ile değil, insan unsuru, diğer bir ifadeyle beşerî sermaye ile de yakından ilişkilidir. Bu ise yatırım carilerine yönelik ayrılan kaynakların ve böylece insan gücünün niteliksel gelişiminin görece önemini vurgulamaktadır.

Kamu harcamalarının yanı sıra kamu sektörünün ekonomik kalkınmayı teşvik etmek için uygun gördüğü yatırım harcamalarının finanse edilebilmesi için de vergilere ihtiyaç duyulur. Vergiler bir toplumun tasarruflarını harekete geçirmek ve onları gelecek vaat eden yatırım beklentilerine yönlendirebilmek için etkin bir şekilde kullanılabilir. Bu işlev herhangi bir toplumda belli düzeyde önem arz edebilir, ancak sermaye piyasalarının olgunlaşmamış olduğu az gelişmiş ülkelerde özellikle önemlidir. Vergiler ayrıca özellikle de gelir dağılımının adaletsiz olduğu ülkelerde gelir dağılımının iyileştirilmesi amacıyla yönelik olarak etkili ve oldukça hızlı sonuç doğuran bir mali araç olabilir. Etkin şekilde tasarlanmış olan ve iyi yönetilen vergileme mekanizmaları, özel sektörün ve de bir bütün olarak ulusal ekonominin

⁶ Bkz. ‘*Tinbergen rule*’.

⁷ Eğitim ve sağlık harcamalarına ‘*kalkınma carileri*’ ya da ‘*yatırım carileri*’ de denir.

uzun vadede topluma faydalı olacağı düşünülen yönlerde desteklenmesi edilmesi amacıyla kullanılabilir (Askari et al, 1982: 3).

5. OPEC ÜYESİ ORTA DOĞU ÜLKELERİNDE EKONOMİ POLİTİKALARI VE VERGİLEME

Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (Organization of Petroleum Exporting Countries-OPEC), 10-14 Eylül 1960'ta düzenlenen Bağdat Konferansı'nda İran İslam Cumhuriyeti, Irak Cumhuriyeti, Kuveyt Devleti, Suudi Arabistan Krallığı ve Bolivarcı Venezuela Cumhuriyeti'nden oluşan⁸ beş ülke tarafından kurulan devletler arası bir oluşumdur. 2021 yılı itibarıyla örgütün toplam 13 üyesi bulunmaktadır⁹ (OPEC, 2021a).

OPEC üyesi ülkelerden beşi Ortadoğu ülkesidir: İran, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri. 2018 yılı itibarıyla OPEC üyesi ülkelerin dünya ham petrol rezervlerindeki payı %79.4 olmakla birlikte toplam OPEC petrol rezervlerinin %64.5'i ise OPEC üyesi Orta Doğu ülkelerine aittir (OPEC, 2021b).

Yaygın olarak "*Petrol Zengini Arap Ülkeleri*" olarak da adlandırılan OPEC üyesi Orta Doğu ülkeleri için, ekonominin petrol gelirlerine yüksek oranda bağımlı olması karakteristik bir özelliktir. Aşağıda yer alan Tablo 1 OPEC üyesi Orta Doğu ülkelerinde petrol ihracatından elde edilen gelirin bu ülkelerin GSYİH'sına oranını göstermektedir.

Tablo 1: Petrol İhracatının (Milyon ABD Doları) Piyasa Fiyatları ile GSYİH'ya Oranı (Milyon ABD Doları), (Yüzde Oran): 2019

İRAN	0.04
IRAK	0.30
KUVEYT	0.39
SUUDİ ARABİSTAN	0.25
BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ	0.11
ORTALAMA	0.22

Kaynak: OPEC.

Yukarıdaki Tablo 1'de yer alan verilere istinaden; İran dışındaki ekonomilerin petrole bağımlılığının oldukça yüksek seviyelerde olduğu gözlemlenmektedir. Örneğin, Kuveyt'in GSYİH'sının yaklaşık %40'ı petrol ihracatından elde edilen gelirlerinden oluşmaktadır. Benzer şekilde; Irak, Katar ve Suudi Arabistan için ise bu oran sırasıyla %30, %25 ve %11'dir.

Petrol gelirlerine olan yüksek derecede bağımlılık, bu ekonomilerin kırılganlık derecesini artırıcı bir faktör olarak birçok dezavantajı beraberinde getirmektedir. Bu ülkeler, petrol gelirlerinde meydana gelen değişikliklerden (artış veya azalış) kaynaklı olarak ekonomik istikrarsızlıklar yaşamaktadır. Bunun temel nedeni, petrol fiyatlarının küresel/bölgesel krizler, politik istikrarsızlıklar, her nevi toplumsal çalkantı ve/veya benzeri nitelikteki diğer beklenmedik gelişmelere karşı duyarlılığının yüksek olmasıdır.

Diğer yandan, bu ülkelerde vergi gelirleri de görece oldukça düşük seviyelerdedir. Bu bağlamda, aşağıda yer alan Tablo 2, 2018 yılında OPEC üyesi orta doğu ülkelerinde vergi gelirleri/GSYİH oranlarını yansıtmaktadır.

⁸ Bu isimler bu ülkelerin resmi isimleridir. Bu ülkeler yaygın olarak sırasıyla İran, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Venezuela olarak bilinir.

⁹ OPEC üyeleri İran, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan, Venezuela, Libya, Birleşik Arap Emirlikleri, Cezayir, Nijerya, Gabon, Angola, Ekvator Ginesi ve Kongo'dan oluşur.

Tablo 2: OPEC Üyesi Orta Doğu Ülkelerinde Vergi Gelirlerinin GSYİH'ya Oranı (Yüzde Oran): 2018

İRAN	6.7
IRAK	1.8
KUVEYT	1.5
SUUDİ ARABİSTAN	4.7
BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ	15.8
ORTALAMA	5.8

Kaynak: IMF.

Tablo 2'de yer alan verilere göre, bu ülkelerde vergi gelirlerinin GSYİH'ya oranı, gelişmiş ekonomilere ve/veya OECD ülkeleri ortalamasına göre oldukça düşük seviyelerdedir. Bu anlamda, 2018 yılında Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Almanya, Japonya, Birleşik Krallık (İngiltere) ve Fransa gibi gelişmiş ekonomiler için vergi gelirlerinin GSYİH'ya oranı sırasıyla %24.4, %38.5, %32, %32.8 ve %46 olarak gerçekleşmiştir. Öte yandan, bu oranın OECD üyesi ülkeler için aynı yıl ortalaması ise %33.84'tür (OECD, 2021).

İran'da petrol ve doğal gaz ihracatından elde edilen gelirler, dünya petrol piyasalarındaki dalgalanmalara göre değişmekle birlikte, kamu gelirleri içerisinde en büyük paya sahiptir. Bununla birlikte, İran ekonomisinin petrol gelirlerinin incelenen diğer ülkelere nispeten düşük seviyelerde olmasının temel nedenlerinden biri İran hükümetinin uranyum zenginleştirme programı sebebiyle bu ülkeye uygulanan uluslararası ekonomik yaptırımlardır. Bu koşullar, İran'ın petrol ve türev ürünleri ihracatını zorlaştırmak suretiyle ülke ekonomisinin diğer incelenen ülkelere kıyasla petrol gelirlerine daha az bağımlı olması sonucunun sebeplerinden biridir.

Öte yandan İran ekonomisi, devletçi ekonomi politikalarının hâkim olduğu ve bir ölçüde petrol ve gaz ihracatına bağımlı olmasına rağmen; önemli tarım, sanayi ve hizmet sektörlerine de sahiptir. İran hükümeti, çoğu ülkenin güvenlik güçleri tarafından dolaylı olarak kontrol edilmekte

olan yüzlerce kamu işletmesinin doğrudan sahibi ve işletmecisidir. İran'da kayıt dışı ekonominin boyutları da nispeten yüksektir.

İncelenen diğer ülkelerde ise ulusal ekonominin petrol gelirlerine bağımlılığı İran ekonomisine nazaran oldukça yüksek seviyelerdedir. Örneğin, 2019 yılı verilerine göre Irak'ın petrol ürünleri ihracatından elde ettiği gelirin toplam ihracat gelirleri içerisindeki payı %97.5 iken petrol ihracatı gelirlerinin GSYİH'ya oranı ise aynı yıl için %30 olarak gerçekleşmiştir. Bu oranlar aynı yıl için Kuveyt'te ise sırasıyla %72 ve %39'dur. Suudi Arabistan'da da durum benzerdir: 2019 yılında Suudi Arabistan ekonomisinin yaklaşık dörtte biri petrol ihracatı gelirlerinden meydana gelmiştir (OPEC, 2021d). Bununla birlikte Suudi Arabistan hükümeti ekonominin petrole bağımlılığının azaltılması amacına dönük birtakım girişimlerde bulunmaktadır.

Suudi Arabistan, dünyada lider petrol ve doğal gaz üreticilerindedir. Suud hükümeti, özellikle Suudi Arabistan'ın Aralık 2005'te Dünya Ticaret Örgütü'ne¹⁰ katılımından bu yana ekonomik reform ve çeşitlendirmeyi sürdürmeye çalışmakta ve de yabancı yatırımı teşvik etmek için birtakım önlemler almaktadır. Artan nüfus, önemli doğal kaynakların azalması ve ulusal ekonominin büyük ölçüde petrol üretimine ve petrol fiyatlarına bağımlı olması ise Suudi Arabistan açısından temel ekonomik ve siyasi endişe kaynaklarıdır.

Nisan 2016'da Suudi Arabistan; petrole olan ekonomik bağımlılığını azaltmak, ekonomiyi çeşitlendirmek ve sağlık, eğitim, fiziki altyapı yatırımları, rekreasyon ve turizm gibi hizmet sektörlerini iyileştirmek amacıyla '*Plan Vizyon 2030*'u tasarlamış ve kabul etmiştir. Hem Plan Vizyon 2030'da hem de Ulusal Dönüşüm Planı'nda ana hatlarıyla belirtilen bir dizi kapsamlı reformun çeşitli alanlar için bazı potansiyel sonuçları mevcuttur. Ayrıca, kamu gelirlerinin petrole bağımlılığını azaltma ve daha geniş kapsamlı sosyo-ekonomik hedeflere ulaşma çabalarının bir parçası olarak vergi politikaları da bu reformlarda önemli

¹⁰ World Trade Organization (WTO).

bir rol oynamaktadır. Bu anlamda, örneğin, Plan Vizyon 2030'un ana hedeflerinden biri, 2030 yılına kadar doğrudan yabancı yatırımları GSYİH'sının %3,8'inden %5,7'sine çıkarmaktır. Bu amaç doğrultusunda Suudi Arabistan, çifte vergilendirme anlaşmalarını yabancı yatırımcıları ülkeye çekmenin önemli bir yolu olarak görmektedir. Bu politika ile Suudi Arabistan temel olarak yabancı yatırımcılara gelirin çifte vergilendirilmenin söz konusu olmayacağı güvencesini vermeyi amaçlamaktadır. Çifte vergilendirme anlaşmaları yerel vergi kurallarını geçersiz kılar ve Birleşik Krallık, Çin, İsviçre ve Japonya dahil olmak üzere bir dizi ülke ile imzalanmıştır (PWC, 2021).

6. POLİTİKA ÖNERİSİ

Vergilerin asli amacı kamu devletlerin geliri elde etmesidir. Bu çalışma dahilinde incelenen ülkelerde vergi gelirlerinin toplam kamu gelirleri içerisindeki payının görece düşük olması onları önemli boyutlarda potansiyel bir kamu gelirinden mahrum bırakmaktadır. Bu ise bir yandan kamu gelirlerinin daha düşük düzeylerde gerçekleşmesine ve bu suretle verimli alanlarda kullanılacak olan potansiyel kaynaklarda azalmaya sebebiyet verirken; diğer yandan da petrol gelirlerinin kamu harcamaları için kullanılmasına yol açarak bu kaynakların alternatif alanlara kanalize edilmesini imkânsız hale getirmektedir.

Petrol rezervlerinin bir gelir kaynağı olarak sonsuza kadar devam etmeyeceği gerçeği göz önünde bulundurulduğunda söz konusu ekonomik portrenin incelenen ülkeler açısından ileride arzu edilmeyen bazı ekonomik sonuçlara yol açabileceği öngörülebilmektedir. Nitekim toplumlarda vergi bilincinin, vergi ahlakının ve vergi kültürünün yerleşmesi oldukça uzun zaman alan bir süreçtir ve vergi gelirlerinin kısa bir süre içerisinde yüksek seviyelere çıkarılması devletler açısından zorlu bir süreçtir.

Diğer yandan, bu ülkelerde vergi sisteminin görece etkinsizliği vergi politikalarının da daha az etkin olmasına yol açmaktadır. Çünkü vergi politikasının varlığı her şeyden önce vergilerin mevcudiyetine bağlıdır. Dahası, bu ülkelerde

vergilemenin gelişmemiş olması devletin genel ekonomi üzerindeki kayıt ve denetim mekanizmalarının da etkinsizliğine sebep olmaktadır.

İncelenen ülkeler gelişmekte olan ülkelerdir. Kalkınma süreçlerini henüz tamamlayamamışlardır. Kalkınma sürecinde ise, özellikle de fiziki ve beşeri sermayenin yetersiz olduğu ülkelerde devletlerin rolü kilit bir öneme sahiptir. Bu ülkelerde fiziki sermaye kıtlığı olmamasına rağmen üretim alanında bilgi ve tecrübe eksikliği söz konusudur. Bu, beşeri sermayenin yetersizliği anlamına gelmektedir. Söz konusu hal ise özel sektör yatırımlarının daha yüksek düzeylerde gerçekleşmesini engeller niteliktedir. Bu durum, devletlere iki ana rol yüklemektedir: (i) yatırım ve (ii) yönlendirme.

Bu anlamda, incelenen ülkelerde devletler öncelikle fiziki altyapı yatırımları ve beşeri sermayeye yönelik kamu harcamaları ile üretimi desteklemelidir.

Ayrıca, bu devletlerin etkin vergi politikaları ile yabancı doğrudan yatırımı ülkelere çekmesi durumunda hem yeni istihdam imkanları doğacak hem de bilgi ve teknoloji transferi süreci daha da hızlanacaktır. Fakat vergilemenin gelişmemiş olduğu bu ekonomilerde etkin bir vergi politikasının varlığından söz etmek de olanaksızdır. Çünkü yatırım carileri ve fiziki altyapı yatırımları vasıtası ile ekonomiye tekrar enjekte etmek üzere topladığı vergi miktarının ekonomik anlamda görece önemi ve etkinliği oldukça düşük seviyelerdedir.

Sonuç itibarıyla, incelenen bu ülkelerde vergi gelirlerine gereken önem verilmelidir. Bu doğrultuda, öncelikle, vergi gelirlerinin kamu gelirleri içindeki payının artırılarak bu rakamın gelişmiş ekonomilerde gerçekleşen seviyelere yaklaştırılması gerekmektedir. Böylece bu devletler hem ek kamu geliri elde edecek hem de ekonomi politikaları doğrultusunda kullanılmak üzere etkin bir araç elde edeceklerdir. Tüm bu önlemler ise; yeni vergilerin koyulmasını, mevcut vergi sisteminin dizaynını, vergi tabanının genişletilmesini, vergi idarelerinin daha etkin işlemesine dönük politika önlemlerini gerektirmektedir.

SONUÇ

Vergiler, günümüzün çoğu devleti için en önemli kamu geliri olma özelliğindedir. Bu nedenle; devletlerin sağlam bir kamu mali yönetime sahip olmaları ile etkin şekilde işleyen bir vergi sisteminin mevcudiyeti yakinen alakalıdır.

Öte yandan, vergiler birçok ülke için yalnızca önemli bir kamu geliri kalemi olmaktan ziyade, aynı zamanda önemli bir makroekonomik politika aracıdır. Etkin bir vergi politikası ve de iyi yönetilen bir vergilendirme sürecinin eşanlı mevcudiyetinin söz konusu olması durumunda devletler makroekonomik dinamiklerin çoğunu arzu edilen yönde şekillendirebilme konusunda güçlenirler.

OPEC üyesi Orta Doğu ülkelerinde vergi gelirlerinin toplam kamu gelirleri içerisindeki payının görece düşük olması onları önemli miktarlarda potansiyel bir kamu gelirinden mahrum bırakmaktadır. Bu ise bir yandan kamu gelirlerinin daha az düzeylerde gerçekleşmesine ve böylece verimli alanlarda kullanılabilir olan potansiyel kaynaklarda azalmaya sebebiyet verirken, diğer yandan da petrol gelirlerinin kamu harcamaları için kullanılmasına yol açarak bu kaynakların alternatif alanlara kanalize edilmesini imkânsız hale getirmektedir.

Dahası, bu ülkelerde vergilerin görece önemsizliği bu ülkeleri kilit bir ekonomi politikası aracından mahrum bırakarak devletlerin bağımsız ve daha etkin bir ekonomi politikası uygulamasını engellemektedir.

Bu ülkelerin acil eylem planı olarak vergi tabanını genişletmesi, vergi kalemlerini çeşitlendirmesi, vergi idarelerinin etkin şekilde işlemesine yönelik önlemler alması gibi eylemlerde bulunmaları gerekmektedir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI BEYANI VE ÇIKAR ÇATIŞMASI BİLDİRİMİ

Araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Araştırmacılar makaleye ortak olarak katkıda bulunmuşlardır.

KAYNAKÇA

- Akan, Y., Arslan, İ., ve Kaynak, S. (2008). *Türkiye’de Ekonomik İstikrarı Sağlamada Maliye Politikası Uygulamaları (Bir Ampirik Çalışma: 1980-2006)*, **Sosyo-Ekonomi Dergisi**, Ocak-Haziran 2008-1, 107-116.
- Askari, H., Cumming, J. T., & Glover, M. (1982). *Taxation and Tax Policies in the Middle East*, Butterworths Scientific.
- Eğilmez, M., ve Kumcu, E. (2015). **Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması** (20. Baskı) İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gökçe, C. (2006), *Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Önlenmesinde Vergi Cennetleriyle Mücadele, Kıyı Bankacılığı ve Türkiye Örneği*, **Master Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Bölümü, Isparta.
- Mankiw, N. G., (2003) **“Macroeconomics”**, 5th Edition, Worth Publishers, New York and Basingstoke.
- Musgrave, R., & Musgrave, P., (1989). **Public Finance in Theory And Practice** (5th ed.). New York: McGraw-Hill Book Co.
- Neumark, Fritz; McLure, Charles E. and Cox, Maria S. "Taxation". *Encyclopedia Britannica*, 10 Nov. 2020, <https://www.britannica.com/topic/taxation>. erişim tarihi 11.06.2021.
- OECD (2021) <https://data.oecd.org/tax/tax-revenue.htm>, erişim tarihi: 08.06.2021.
- OECD (2014) “Addressing the Tax Challenges of the Digital Economy” *Oecd/G20 Base Erosion And Profit Shifting Project*.
- OPEC (2021a) https://www.opec.org/opec_web/en/about_us/25.htm, erişim tarihi: 09.06.2021.
- OPEC (2021b) https://www.opec.org/opec_web/en/data_graphs/330.htm, erişim tarihi: 09.06.2021.
- OPEC (2021c) https://asb.opec.org/data/ASB_Data.php, erişim tarihi: 09.06.2021.
- OPEC (2021d) https://www.opec.org/opec_web/en/about_us/25.htm, erişim tarihi: 03.06.2021.
- PWC (2021), <https://taxsummaries.pwc.com/saudi-arabia>, erişim tarihi: 30.05.2021.
- Şen, H.; Sağbaş, İ. (2017). **Vergi Teorisi ve Politikası**, Kalkan Matbaacılık, Ankara.
- Tekir, S. (1993). **Vergi Teorisi**, Anadolu Matbaacılık, İzmir.
- Tinbergen, J. (1952). **On the Theory of Economic Policy**. North-Holland, Amsterdam.
- Türk, İ. (1989). **Maliye Politikası**, Türkmen Yayınları, İstanbul.
- Üyümez, M. E., Pirdal, B. ve Gümüş, M. (2020) *“Kripto Para Birimlerinin Vergilendirilmesi Üzerine Bir Değerlendirme”*, Mustafa Göktuğ Kaya & Ersan Öz (Ed.), in **Bilişim Çağında Vergi Hukuku** (s. 195-206), Bursa: EKİN Basım Yayın Dağıtım, ISBN: 978-625-7210-96-6.